

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLE TEN

ÜÇ AYDA BİR ÇIKAR

Cilt: XXX

No: 119

Temmuz 1966

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

1 9 6 6

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	<u>Sayfa</u>
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : Side'nin Doğu Şehir Kapısında Bulunan Silah Kabartmaları (44 resimle birlikte)	351
ÖNEY, GÖNÜL : Kayseri Hacı Kılıç Cami ve Medresesi (23 resimle birlikte) .	377
ŞABANOVIÇ, DR. HAZIM : (Çeviren: EREN, İSMAIL) : Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk Vesikaları	391
KURAT, AKDES NİMET : Türk Diplomasisi ve Polonya Merkez Arşivindeki Türkçe Vesikalara Ait Lehçe İki Eser	439
ATEŞ, AHMED : Bir Açıklama	459
KAFESOĞLU, PROF. DR. İBRAHİM : Selçuklu Tarihi Meselelerine Toplu Bir Bakış	467
Haberler :	
Türk Tarih Kurumu'nun 1966 Yılı Genel Kurul Toplantıları	481

Kapaktaki resim : Altuntepe duvar resimlerinden kanatlı cin (M. ö. yedinci yüzyılın ikinci yarısı).

BELLE TEN

Cilt: XXX

TEMMUZ 1966

Sayı: 119

SİDE'NİN DOĞU ŞEHİR KAPISINDA BULUNAN SİLÂH KABARTMALARI

Ord. Prof. Dr. ARİF MÜFİD MANSEL

1964 yılı Eylül ayında kazı heyeti işe başlamadan önce kazılarımıza karşı öteden beri büyük ilgi gösteren bayan S. Weidtmann büyük bir kısmı kumlarla örtülü olan Side'nin doğu surlarını takiben bir gezinti yaptığı esnada 12 no. lu kulenin yakınında (res. 1'e bk.) kum kütlelerinin altından bir ucu meydana çıkan bir kalkertaşı blokunun üzerinde yazıt kalıntıları görmüş, bu buluntuyu Side'ye yeni gelmiş olan kazı heyetine bildirmişti¹. Bunun üzerine orada yapılan küçük bir kazı sonunda elde edilen 15 kadar parçanın kırık kırığa birleştirilmesi ve akemi ile yapıştırılması sonunda 1,13 m uzunluk, 0,79-0,80 m genişlik ve 0,29 m yükseklikte bir kalker blok elde edilmiş, Side yazısıyla Side dilinde yazılmış olan kitabenin blokun yan kısa tarafında yer aldığı anlaşılmıştır². Sol tarafta çizgili dikdörtgen bir çerçeve içinde büyük işaretlerle yazılmış dört satır, sağda ise daha küçük işaretlerle yazılmış 3 satır kapsayan bu kitabe değerli filolog Doç. Dr. Muhibbe Darga tarafından aynı dergide yayınlanacağından onun üzerinde

¹ Kazı heyeti başkanlığım altında Prof. G. E. Bean (epigrafist), Doç. Dr. A. Pekman (arkeolog ve tarihçi), Akif Dâi (desinatör), Aziz Albek (fotoğraf uzmanı) ve ilerlemiş sömestr'lerden dört öğrenciden tereküp etmiştir. Canla başla çalışan ve bu mevsimin öncelikle nazaran daha verimli olmasını sağlamış olan bütün arkadaşlara teşekkürü borç bilirim.

² Halen Side Müzesinde büyük salonda teşhir edilen bu yazıt 610 envanter numarasını taşımaktadır. Şimdilik bk. G. E. Bean, *Side Kitabeleri* (Antalya Bölgesinde Araştırmalar, no. 5), 1965, s. 74, res. 88 (lev. 27).

durmayacağız. Ben Side'ye gelir gelmez arkadaşlarımla birlikte hemen buluntu yerine gittim. Kumlar arasında beliren aynı cins kalker taşından yapılmış blokları birer birer incelediğimizde bunlardan birinin üzerinde kabartma halinde bir savaş gömleği tasviri bulunduğunu gördük. Bu kabartma levhanın yanında başka kabartmaların da bulunabileceği düşüncesi ile burada geniş çapta bir araştırma yapmağa karar verdik. Esasen bu yer şehir planında (res. 1) (M) binası ve piskoposluk sarayının yanından geçen (b) caddesinin tam sonuna rastladığından, 12 no.lı kulenin yanında bir kapının mevcudiyetine işaret ediyordu. Buradaki araştırmalarımız sonunda kapı bulunmuş (A 4) ve silâh kabartmalarının kapının üzerindeki terasta yer aldıkları tesbit edilmiştir.

Şehrin doğu kapısı :

Buradaki kazı 5 Ekimden 25 Ekime kadar devam etmiş ve günde ortalama olarak 15-20 işçi çalıştırılmıştır. Bu araştırma sonunda etrafı bir siper duvarı ile çevrili 21,80 m uzunluk ve 9,30 m genişlikte (dış uçlardan ölçmek suretiyle) bir teras meydana çıkarılmış, bu terasın üzerinde, res. 2-5'de görüldüğü şekilde duran silâh kabartmalı levhalara tam yahut parça halinde rastlanmıştır. Terasın etrafındaki siper duvarı 0,40 m yükseklikte bir alt ve 0,45 m yükseklikte bir üst silme ile sınırlanmış 0,85 m yükseklikte arka arkaya ortostat şeklinde yanyana iki sıra halinde dizilmiş konglomera bloklarından (genişlikleri 1,40-1,60 m) meydana gelmekte (res. 6, 8a, 9, 11) genişliği ise uzun taraflarda 1, kısa taraflarda 0,85 m'yi bulmakta, doğu cephesinin güney kesiminde mazgal payelerinin arasında yer aldıkları anlaşılan üst satırları hafifçe çukur ve öne meyilli taşlar görülmektedir ki (res. 2, 6, 11) bu husus mazgal payelerinin siper duvarının hemen üzerinde oturduğuna işaret etse gerektir. Harçsız olarak yapılmış olan siper duvarı, ana karakteri bakımından surla beraber gitmekte, bundan ötürü sur gibi hellenistik devre ait bulunmaktadır. Yalnız en üst kısımlarının Bizans devrinde bazı tadiller ve tamirlere uğradığı anlaşılıyor. Keza terasın güney tarafında mavi ve beyaz renkte iri taşlarla yapılmış bir mozayik zemin de Bizans devrine işaret etmektedir (res. 3). Aynı tarafta kumtaşından üzeri profilli bir kapı yan sögesi yahut lentosu bulunmuştur (res. 4). Terasın orta kısmı çökmüştür (res. 2, 5). Kuzey tarafında ise kuzey-doğu köşesinden 3 m mesafede 1,35 m'lik bir açıklığın sağında ve solunda dışı profilli iki söge taşı

(gen. 0,55, uzunl. 0,85 m) halen ayakta durmakta (res. 2, 6 sağ), burada bir pencere yahut daha muhtemel olarak kuzeydeki kuleye yahut seğirdim yoluna geçit veren bir kapının mevcudiyetine işaret etmektedir. Bu kalıntılardan ve mozayik zeminden terasın hiç olmazsa bir kısmını örten hafif ve dayanıksız bir malzeme ile yapılmış kapalı bir mekânın mevcudiyetini istidlâl edebiliriz.

Terası temizledikten sonra bir taraftan ortadaki çöküntüden, diğer taraftan kapının doğu cephesinden derine inmeğe başladığımızda kapının yandakiler 6,80, ortadaki ise 3 m genişlikte üç mekândan (A, B, C) meydana geldiği anlaşıldı (res. 8b). Bunların üzerleri kapının bütün derinliğince devam eden ve düzenli konglomera kama bloklarından yapılmış olan beşik kemerlerle örtülüdür. Kemerleri taşıyan bölme duvarlar ortada (yani B mekânının sağında ve solunda) 1,50 m, yanlarda 1,10 m, cephede ise 1 m kalınlığındadır. C mekânında iç kemerin altında yanları dış şeklinde profilli, iç genişliği 2,70, dış genişliği ise 1,75 m olan bir açıklık bulunmakta, bunun üzerinde bir İsa monogramı kapsayan lento taşı (uzunl. 2,70, yüks. 0,62 m) dış cephede konglomera dizileri arasında açıkca görülmektedir (res. 8a). Bu açıklığın darlığı burada bir kapıdan ziyade bir pencerenin bahis konusu olduğunu muhtemel kılmaktadır. B mekânının doğuya bir pencere ya da bir kapı ile açılıp açılmadığını — bu kısımda yeter derecede derine inemediğimizden — bilmiyoruz. A mekânında ise iki tarafta silme şeklinde 0,55 m yükseklikte bir çıkıntı (res. 10) üzerine oturan 3,15 m açıklığındaki tonoz kemer bütün mekânın genişliğince dışa açılan bir geçidi örtmektedir.

Kapının güney tarafında hellenistik devir temelleri üzerinde devşirme malzeme ve bol ölçüde kireç harcı kullanılmak suretiyle Bizanslılar zamanında yapılmış 12 no. lı kule yer almaktadır ki bu kulenin doğu cephesi bugün bütün heybeti ile ayakta durmaktadır (res. 12-13). Terastan bu kuleye bir geçit bulunup bulunmadığını, kulenin kuzey tarafı yıkılmış olduğundan, tesbit edemedik.

Kapının kuzeyinde, C mekânının hemen yanında bir kule bulunup bulunmadığını bilmiyoruz. Yalnız bu kısımda, kum kütlelerinin üzerinde 3,25 m kadar yükselen, yahut sur bedeninin önünde yer aldığı intibamı uyandıran duvar kalıntıları (res. 8a, 13) bu tarafta da bir kulenin mevcudiyetini muhtemel kılmaktadır. Bütün bu kısmın zeminden yükseklikleri 10 ile 15 m arasında değişen muazzam kum

kütelleri ile örtülü oluşu³ bu hususta açık bir fikir edinmemizi engellemiş, ancak C mekânının önünde ve içinde 6 m kadar derine inmemiz mümkün olmuştur. Kum kütelleri arasında rasyonel bir tarzda çalışmak için bizlerin ve işçilerin yeter derecede tecrübesi olmadığından ve kum kütelleri her an kaymak tehlikesi gösterdiğinden bu kesimdeki işler bilmecburiye yavaş ilerlemiş, kapının sokak seviyesine inmek suretile tam yüksekliğini tesbit etmek imkânı hasıl olamamıştır. 1965 kazı mevsiminde buradaki kazıyı tamamlamak programımıza alınmıştı. Fakat (M) binasındaki “imparator salonu”nun restorasyon işleri bütün zamanımızı almış ve sonunda bütün tahsisatımızı da tüketmiş olduğundan kapıda bir araştırma yapmak ve onun ortaya koyduğu problemleri çözmek maalesef mümkün olamadı. Bununla beraber kapının esas geçidinin A mekânı olduğu, onun yanındaki iki mekânın ise (B ve C) gümrük dairesi ya da kapı muhafızlarının oturma yeri olarak kullanıldığı kabul olunabilir⁴. Tonozlu esas geçidin (A) dolgusu bugün tamamen ortadan kalkmış olduğundan, ne şekilde kapandığı hakkında, bu kısımda sokak seviyesine inilemediğinden, bir fikir edinmek kabil olamamıştır. Bu hususta hiçbir dolgu izi taşımayan tonozun dış ucu hakkında res. 10 bir fikir vermektedir.

Kapının arka cephesi, yani şehre bakan tarafı nasıldı? Arkada, şehrin ana kapısında olduğu gibi⁵ etrafı duvarla çevrili bir avlu mevcut mu idi? Bütün bu soruları bugün için cevaplandırmağa imkân yoktur.

³ Surlarla birlikte şehrin doğu kısmını tamamen örten kum tabakasının teşekkülü Melas'ın (Manavgat çayı) ağızına yığıldığı muazzam kum ve çamur kütlelerinin lodos fırtınaları ile batıya sevk edildiği ve Side'nin doğu kesiminden başka bu şehir ile ırmak arasındaki bütün sahayı kapladığı ve her sene birkaç metre içlere doğru ilerlediği hakkında bk. L. Robert, *Hellénica* V, 1948, s. 70 v. dd. Side'de bizzat şahit olduğu bir lodos ve kum fırtınasını H. Rott canlı bir surette anlatmaktadır: H. Rott, *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Kilikien* I, 1908, s. 61.

⁴ Pisidia'da Selge'de (bugünkü Zerk) doğu şehir kapısının yanında üç mekânlı dikdörtgen bir bina Lanckoronski heyeti tarafından gümrük binası olarak gösterilmektedir. Bk. K. Graf Lanckoronski, *Städte Pamphyliens und Pisidiens* (bundan böyle: Lanckoronski), II, 1890, s. 180.

⁵ A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, 1963, s. 33/4, res. 120/1 ve *Pamphylia şehir surları ve şehir kapıları* (T. T. K. Atatürk konferansları), 1964, s. 228/29, res. 29 v. dd.

Kapının tarihine gelince Side surları büyük bir ihtimale göre hellenistik devre ait olduğuna göre (M.ö. 2 inci yüzyılın ilk yarısı)⁶ acaba kapı da aynı devreye tarihlenebilir mi? Kapının dış fasadı (terasın siper duvarları da dahil olmak üzere), yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, düzenli yatay diziler meydana getiren konglomera bloklarından harçsız olarak yapılmış olduğundan, hellenistik bir karakter taşımaktadır. A, B ve C mekânlarının üzerini örten 9 m derinliğindeki tonoz kemerler ilk bakışta romen gibi görünmekte iseler de Side surlarında kurtin VI'dan itibaren sur bedeninin gerisinde alt kat seğirdim yolunun 6,30 m'lik mesafelerle birbirini takip eden payeler üzerinde oturan 2,10 m derinlikte kemerler tarafından taşınması kemerli örtü tekniğinin hellenistik devirde Side'de mükemmelen tatbik edildiğine işaret etmekte, binaenaleyh bu kemerlerin de hellenistik olduğunu açığa vurmaktadır⁷. Kama şeklinde işlenmiş bloklardan yapılan beşik kemerler, R. Delbrück'ün açık bir surette gösterdiği gibi⁸, M.ö. 4 üncü yüzyılın sonunda başlamakta, 3 üncü yüzyılda pek fazla olmamakla beraber, bazı yapılarda, meselâ Makedonya'ya da Trakya tümülüs altı mezar odalarında^{8a}, Anadolu'da Efes yöresinde Belevi mezar anıtında^{8b} kullanılmakta, M.ö. 2 inci

⁶ A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, s. 38/9 ve *Pamphylia şehir surları*, s. 29 v.dd.

⁷ A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, s. 32, res. 16 ve 17c ve *Pamphylia şehir surları*, s. 218, res. 10, 11c.

⁸ R. Delbrück, *Hellenistische Bauten in Latium II*, 1912, s. 64 v.dd., 72/3.

^{8a} Bunlar için bk. Delbrück, *adı geçen eser*, II, s. 65. G. Mendel, *Catalogue de Sculptures. Musées Impériaux Ottomans I*, 1912, s. 353. St. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, 1926, s. 122, 246. En son olarak: C. Praschniker, *Anzeiger der Oesterreichischen Akademie der Wissenschaften (philos.-hist. Classe)*, 1948, Nr. 20, s. 289 not 4 - 6. Bunlar arasında Th. Macridy tarafından İstanbul Arkeoloji Müzeleri adına kazılmış olan Langaza tümülüsünü bir misal olarak gösterebiliriz (Th. Macridy, *Archäologischer Anzeiger* 1910, s. 145, no. 6. ve *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 26, 1911, s. 193 v.dd. lev. 2 v.dd). Bu tümülüste bulunan mezar binası bir önoda (2,55 × 5,38 m) ve asıl mezar odasından (4,07 × 4,41 m) meydana gelmiş ve her iki odanın üzeri düzenli işlenmiş kama taşlarından ibaret bir beşik kemerle örtülmüştü. Trakya'da Kırklareli yöresinde tarafımdan araştırılmış olan iki tümülüs altı mezar odası için bk. A. M. Mansel, *Trakya - Kırklareli kubbeli mezarları* (T. T. K. yayınları VI, seri, no. 2), 1949, s. 30/1, lev. 14 v.dd.

^{8b} Avusturyalılar tarafından 1931, 1933 ve 1935 yıllarında kazılmış olan, eb'adı ve dış şekli bakımından Halikarnassos'taki (Bodrum) Mavsoleum ile benzerlik gösteren bu anıtsal mezar yapısının alt katında 4,23 × 3,40 m eb'adında bir mezar odası ve onun önünde 2,04 × 3,40 m büyüklüğünde bir dehliz vardır ki, bu her

yüzyılda ise, muhtemelen şehir surlarının gelişmesi ile birlikte, tekemül etmekte ve bilhassa Anadolu'da geniş ölçüde uygulanmağa başlanmaktadır ki bu hususta Bergama yapıları bize bir fikir verir^{8c}.

Fakat kapı, zannımıza göre hellenistik olmakla beraber, Bizanslılar zamanında alt kısımlarından itibaren inşa olunan 12 no. lı kule ile birlikte bazı tâmir ve tâdiller görmüştür. Siper duvarının üst kısımlarındaki bazı kalıntılar, terasın zeminindeki mozayikler, kumtaşından yapılmış kapı söğeleri bu hususa işaret etseler gerekir.

Silâh kabartmaları ve bunların meydana getirdiği friz :

Silâh kabartmalarının teras üzerinde bulunuş durumu hakkında res. 2 bir fikir vermektedir. Terasın üzerinde, doğu mazgal siperinin hemen gerisinde, yanyana dizilmiş 12 tane konglomera blok durmaktadır ki (res. 7) bunların tesadüfen bu şekilde siper duvarından aşağıya düşmüş olduklarına pek ihtimal verilemez. Bunlar herhalde muayyen bir maksatla kullanılmak üzere yanyana sıralanmış, fakat sonraları her neden ise kullanılmıyarak oldukları yerde kalmıştır. Kabartma levhalar bu blokların hemen gerisinde olup kabartmalı satırları yüze

iki mekânın üzeri beşik kemerlerle örtülü idi. Bk. J. Keil, *Österreichische Jahreshfte* 29, 1935, Beibl. s. 133/34, res. 51 ve C. Praschniker, *adı geçen eser*, s. 289 v.d. Bu anıt, Praschniker'in ileri sürdüğü gibi (s. 271 v.dd.) M. ö. 4 üncü yüzyılın son yarısına ait olmayıp M. ö. 3 üncü yüzyılın ortalarına ve büyük bir ihtimale göre Efes'te 246 da ölen Suriye kralı Antiokhos II Theos'a ait bulunmaktadır. En son olarak bk. G. Kleiner *Diadochengrâber*, 1963, s. 80 v. dd. Bu tarihlemevi Korint başlıklarının üslûbu da desteklemektedir (bk. Y. Boysal, *Anatolia II*, 1957, s. 123 v.dd. lev. 15). Mezar odasının içinde duran kline şeklindeki lâhit burada Makedonya tümülüs altı mezarlarının etkisi olduğunu açıkça göstermektedir (Kleiner, *adı geçen eser*, s. 84).

^{8c} Bergama'dan geçen Selinus çayı üzerinde biri rıhtımda, diğeri çayın içinde olmak üzere iki ayak ve bunların üzerinde açıklığı 8,10 m, derinliği ise 3,75 m'yi bulan bir köprü zamanımıza kadar gelmiştir. Kireç harcı kullanılmadan yapılmış olan bu köprünün kırallık devrine (büyük bir ihtimalle M. ö. 2. yüzyılın ilk yarısına) ait olduğu anlaşılıyor (W. Dörpfeld, *Athenische Mitteilungen* 33, 1908, s. 2359 v.dd. res. 7 ve lev. 22,2). Diğer taraftan Bergama gymnasium'unda alt terası orta terasa bağlayan ve birbirinden sahanlıklarla ayrılmış beş kısımdan ibaret döner merdivenin her kısmının üzeri 2,65 m çapında beşik kemerlerle örtülmüştü. Merdivenin bu üst örtüsüne ait, birbiriyle iki ayrı seviyede ve 90 derecelik bir açı teşkil etmek suretiyle karşılaşan ve temas ettikleri yerde kesilen iki beşik kemer bize kadar gayet iyi bir durumda gelmiş bulunmaktadır. Bk. W. Dörpfeld, *Athenische Mitteilungen* 29, 1904, s. 130 v.dd., res. 8/9, lev. 11 v.dd. P. Schazmann, *Altertümer von Pergamon VI*, s. 20 v.dd., lev. 24 v.dd. W. Zschietzschmann, *Realencyclopaedie der klassischen Altertumswissenschaft (RE.)*, XIX, s. 1248. Bu merdiven M. ö. 2. yüzyıla aittir.

gelmek suretiyle res. 3-5'de görüldüğü gibi bulunmuştur. Yalnız terasın kuzeyinde bazı levhaların batıya kaymış olduğu görülüyor. Çökmüş olan orta kısımda, (res. 5) B ve kısmen de C mekânını dolduran konglomera taşları ve kumlar arasında bazı kabartmalı parçalar da bulunmuştur. Bu mekânlarda daha aşağıya inildikte başka parçalara da rastlanılacağı muhtemeldir.

1965 yılı Ekim ayında, Side Müzesinin açık hava salonunda uzun taraf duvarı boyunca teşhir edilen kabartmalar üzerinde çalışmış, bazılarını yeni baştan terkip etmiş, dakik ölçülerini almış, fotoğraf ve desenlerini yaptırmış bulunuyoruz. Bu hususta bana büyük yardımlarda bulunmuş olan desinatör Akif Dâî'ye teşekkür etmeği borç bilirim. Bu son duruma göre kabartmalı levhaların envanterini şu şekilde düzenleyebiliriz:

1 — Sağa bakan iki miğfer arasında kuşağı ile birlikte bir kılıç (res. 14). Env. no. 599. Uzunl. 1, 48; yüksek. 0,75; kalınl. 0,22-0,23 m. İki büyük parça halinde ortadan kırılmış. Kemere ait bir parça sonradan bulunarak kabartma tamamlanmıştır. Altta 8 sm yükseklikte bir şerit ve 15 sm genişlikte meyilli bir satıhtan ibaret bir silme (kalınl. 35-36 sm). Üst silme mevcut değil; herhalde ayrı bir parçadan yapılmış ve levhanın üzerine ilâve edilmişti. Levhanın sağında ve solunda sağa bakan ve profilden gösterilmiş olan iki miğfer. Bunların arasında fondaki bir çiviye asılı bir kuşak ve bu kuşağa tutturulmuş olduğu anlaşılan, sağdan sola doğru meyilli bir tarzda aşağıya sarkan bir kılıç. Miğferler çan şeklinde olup yatay olarak kesilmiş alt kısımları hafifçe dışarıya kıvrılmıştır. Tepede sorguç yuvası görülmekte, bu yuvanın içine oturtulmuş olan sorguç birbirine paralel üç çizgi halinde arkaya miğferin alt kenarını biraz aşmak suretiyle, sarkmaktadır. Önde alın siperi yerinde uçları spiral şeklinde kıvrılmış bir şerit, altta arka tarafı konveks, ön tarafı ise konkav konturlara sahip bir yanaklık var. Enselik yok. Kuşak aşağıya sarkan iki kalın şerit halinde olup uçları püsküllerle süslüdür. Kının kuşakla temas ettiği yerde dikkörtgen kabarık satıtlar halinde gözler vardır ki kın bu gözlerin içinden geçmek suretile kuşağa, dolayısı ile bele bağlanırdı⁹. Kılıç kının içinde bulunmakta, konturları vâzıh çizgilerle

⁹ Kılıcın kuşağa bu raptediliş şekli, aşağıda analogiler bahsinde de göreceğimiz gibi, pek fazla kullanılmamıştır. Genel olarak kının etrafına sarılan bilezikler halkalar taşımakta ve kuşak bu halkalara tutturulmaktadır.

belirtilmiş olan kının ucunun sivri olduğu göze çarpmaktadır. Kabza ise üçgen bir topuz şeklindedir.

2 — Sağa bakan bir miğfer ve bir savaş gömleği (res. 15). Env. no. 600. Uzunl. 1,16; yüksek. 1,04; kalınl. 0,22-0,23 m. Gömleğin sol omuzundan miğfere doğru uzanan, ayrıca gömlek ile miğfer arasında çatlaklar var. Alt silme no. 1 de olduğu gibi. Üst silme 4 sm yükseklikte düz, 6 sm yükseklikte yuvarlak ve 1 sm yükseklikte düz bir şeritten ibaret olup kabartma sathına nazaran 6 sm'lik bir çıkıntı yapmaktadır. Miğfer bir önceki levhadakine benzemekte, yalnız sorguç daha kalın bir kütle şeklinde, birbirine paralel beş hattan meydana gelmektedir. Sorgucun ayrıca hafifçe öne doğru meyilli kısa bir parçası da vardır. Cepheden gösterilmiş olan gömlek yüksek kabartma halinde ve hacımlı bir tarzda işlenmiş olup ortasında boyunun ve gırtlığın serbestçe hareket edebilmesi için U şeklinde bir delik kapsayan dik bir yakalık, omuzlardan aşağıya sarkan apuletlerine sahip bulunmaktadır. Alt kısmı düz yatay bir hat şeklinde kesilmiştir. Bu hattın altında iki sıra dikdörtgen ve uçları püsküllü deri parçaları aşağıya sarmakta, alt sıranın üst sıradan daha uzun olduğu göze çarpmaktadır. Bu parçaların altında görülen ve birbirinden açıkca ayırd edilmiş yarı silindrik beş destekçenin üçüncü bir deri parçası sırasından ziyade gömleğin altında giyilmesi mutad olan tunika'nın alt kenar kumaş kıvrımları olması daha muhtemeldir. Gömleğin üzerinde, apuletlerin altındaki meme uçları ve yuvarlak göbek çukurundan başka, vücut anatomisi ile ilgili hiçbir ayrıntı gösterilmemiştir. Göbeğin hemen altında ince bir şerit halinde olan kuşak ortada camadan düğümü şeklinde bir fiyongo meydana getirdikten sonra püsküllü iki ucu ile aşağıya sarmaktadır.

3 — Cepheden görülen bir gömlek (res. 16). Env. no. 601. Uzunl. 1,13; yüksek. 1,01; kalınl. 0,21 m. Üst silmesin sağ ve sol köşeleri, alt silmenin ise sol köşesi kırık. Silmeler ve bunların arasında yer alan gömlek bir önceki levhadakilerin aynı. Yakalığın ortasındaki U şeklindeki açıklık, meme uçları ve göbek çukuru burada daha vâzih bir surette görülüyor. Bu levha gömleğin iki tarafındaki fon sathının genişliği ile (ortalama 0,35 m) dikkati çekmektedir.

4 — Kuşakları ile birlikte iki kılıç (res. 17). Env. no. 602. Uzunl. 1,06; yüksek. 1,03; kalınl. 0,23 m. Üst silmenin sol köşesinde büyük bir parça, sağ köşesinde daha küçük bir parça, alt silmenin sağ köşesin-

de ise büyük bir parça noksan. Uçları püsküllü olan kuşaklar fondaki çiviye asılı olup dikey olarak birbirine paralel iki şerit halinde aşağıya sarmaktadır. Kılıç kınlarının üzerinde, bunların kuşakla temas ettikleri yerde, 1 no.'da olduğu gibi, dikdörtgen gözler var. Sağdaki kılıcın kını tam düz olmayup hafifçe eğik. Bu bakımdan bir hançere benzemektedir. Ucunda yarım daire şeklinde bir "papuç" var. Kabzası ise kuşbaşı şeklinde (belki kartal başı). Soldaki kılıcın kını sivri olarak sona ermekte, üst sathı zedelenmiş olan kabza üçgen bir topuz şekli göstermektedir.

5 — Miğfer (res. 18). Env. no. 603 A. Uzunl. (yaklaşık olarak) 0,75; yüksek. 1,02; kalınl. 0,23 m. Beş parçadan terkip edilmiştir. Bununla beraber yanlarda ve ortada, alt ve üst silmelerde bir hayli noksan vardır. 1 ve 2 no.'dakiler tarzında sağa bakan bir miğfer. Üst silmenin sol köşesi levhanın bu hizada sona erdiğine işaret etmektedir.

6 — Gömlek (res. 19). Env. no. 603 B. Azami uzunl. 0,48; yüksek. 1,02; kalınl. 0,23 m. Belden yukarı kısımda gömleğin sol yarısında büyük bir parça yok. Kuşaktan aşağı kısımlar daha iyi korunmuş. Sağ tarafta, bütün levhanın yüksekliğince devam eden 13 sm genişlik ve 5 sm derinlikte, sonradan açıldığı anlaşılan bir oluk var. Üst ve alt silmeler bir hayli harap durumda. Bu parçanın 5 no. ile ilgisi olup olmadığı kesin değil, fakat buluntu durumuna göre muhtemel. Diğer taraftan bu levhada gömleğin levhanın hemen kenarında yer alması 2 no.'yı hatırlatmakta ve gömleğin yanında başka bir silâh bulunmuş olduğunu muhtemel kılmaktadır.

7 — Kuşakları ile birlikte iki kılıç (res. 20). Env. no. 604. Uzunl. 1,13; yüksek. 0,99; kalınl. 0,25 m. Sol köşesi kırık olan üst silme diğer levhalarinki gibi. Alt ise 3,5 sm'lik bir çıkıntı meydana getiren 9 sm genişliğinde bir şerit halinde. Fondaki çivilerden aşağıya iki kalın kuşak sarmakta. Üst kısımlarında dikdörtgen sathlar halinde gözler, uçlarında püsküller. Kuşakların gerisinde soldan sağa doğru meyilli bir surette aşağıya sarkan iki kılıç. Kınlarının uçları sivri. Kabzalar haç şeklinde. Bu levha işçiliğinin kabalığı ve özensizliği (soldaki kılıcın eksenini düz değil), alt silmenin şekli ve yüksekliği bakımından diğerlerinden ayrılmakta ve daha geç bir devirde, herhangi bir sebepten kırılan ya da zedelenen eski bir parçanın yerine ve onu takliden yapıldığı hissini uyandırmaktadır.

8 — Kuşakları ile birlikte iki kılıç (res. 21). Env. no. 605. Uzunl. 1,14; yüksek. 1,04; kalınl. 0,25 m. Çeşitli büyüklükte beş parçanın birleştirilmesi ile terkip edilmiştir. Sağ üst, orta ve sol alt kısımlarda bir hayli parça noksan. Öncekiler tarzında çividen aşağıya sarkan uçları püsküllü iki kuşak ve bunların önünde kınları içinde iki kılıç. Sağdaki kının ucu sivri, soldakinin “pabucu” yarım daire şeklinde. Kınlarının üzerinde ikişer tane dikdörtgen göz var. Kabzalar kırılmış. Levhanın sağ üst köşesinde Θ harfi.

9 — Savaş gömleği (res. 22). Env. no. 608. Uzunl. 0,83; yüksek. 0,97; kalınl. 0,23 m. Alt silme tamamıyla kırık. Sağ ve sol tarafta kabartmanın bir kısmı zedelenmiş. Gömlek diğerlerinin aynı.

10 — Kuşağı ile birlikte bir kılıç (res. 23). Env. no. 607. Uzunl. 0,82; yüksek. 1,04; kalınl. 0,21 m. Üst silmenin yukarı kısımları ve sağ yarısı, alt silmenin sağ köşesi kırık. Çiviye asılı kalın ve uçları püsküllü bir kuşak; onun üzerinde dikdörtgen gözler. Gerisinde soldan sağa doğru meyilli bir tarzda aşağıya sarkan ince uzun bir kılıç. Kının ucu sivri. Kabzası üçgen topuz şeklinde. Levhanın sağ üst köşesinde F harfi.

11 — İki miğfer arasında kemeri ile birlikte bir kılıç (res. 24). Env. no. 606. Uzunl. 1,45; yüksek. 0,78; kalınl. 0,25 m. Üç büyük parçanın birleştirilmesi ile terkip edildi. 1 no.'da olduğu gibi üst silme mevcut değil. Alt silmenin büyük bir kısmı (en çok orta kısmı) kırılmış; yalnız sol tarafta entakt bir köşe kalmış. Profilden gösterilmiş ve sola bakan yanaklıkları ve sorguçlu iki miğfer arasında çividen aşağıya sarkan bir kuşak; üzerinde dikdörtgen gözler; kuşağın uçları püsküllü. Kuşağın gerisinde soldan sağa doğru meyilli tarzda aşağıya sarkan bir kılıç. Kının ucu sivri. Kabzanın başı topuz şeklinde.

Oldukça iyi korunmuş olan bu levhalardan başka dikkat çekici bir surette hepsi savaş gömleklerine ait olan, fakat birbiriyle birleşmeyen bir hayli parça vardır ki büyük bir kısmı terasın orta kısmında ve çöken kemerlerden dolayı B ve C mekânlarını dolduran kum kütlelerinin üst tabakalarında bulunmuş olan bu parçaları kısaca zikrelelim:

12 — Bir gömleğin alt kısmı (res. 25). Uzunl. 0,50; yüksek. 0,45 m. İki parçadan meydana gelmiştir. Kemer, fiyongo ve iki sıra halinde tertiplenmiş püsküllü deri parçaları. Bunların üst satırları

bir hayli zedelenmiş olmakla beraber, ayırd ediliyor. Alt sıra çok harap.

13 — Bir gömleğin sol kol parçası (res. 26). Genişl. 0,43; yüksek. 0,45 m. Üst silme tamamiyle kırılmış. Sağ taraf kolundan başka dik yakalığın konturları belli oluyor.

14 — Bir gömleğin alt kısmı (res. 27a). Azamî genişl. 0,34; yüksek. 0,38 m. Gömleğin yatay olarak kesilen alt kısmı. Onun altında iki tane püsküllü deri parçası. Yanlarda ve alt tabakalarda büyük bir kısmı kırılmış parçalar mevcut.

15 — Bir gömleğin alt kısmı (res. 27b). Genişl. 0,17; yüksek. 0,37 m. Kemer, yatay olarak kesilmiş; alt kenar ve deri parçalarının başlangıcı görülüyor.

16 — Bir gömleğin boyun kısmı (res. 28a). Genişl. 0,18; yüksek. 0,14 m. Ortasında U şeklinde bir açıklık bulunan yakalık ve sağ apuletin, bir kısmı mevcut.

17 — Bir gömleğin alt kısmı (res. 28c). Uzunl. 0,27 m; yüksek. 0,25 m. Satıh çok aşınmış; yalnız bir kaç tane püsküllü deri parçası farkediliyor.

18 — Bir gömleğin alt kısmına ait püsküllü parça. Genişl. 0,40; yüksek. 0,33 m.

19 — Bir gömleğin alt kısmına ait iki püsküllü parça (res. 28b). Uzunluk 0,11; yüksek. 0,18 m.

20 — Bir gömleğin alt kısmına ait dört tane püsküllü parça (res. 29a). Uzunluk 0,20; yüksek. 0,12.

21 — Bir gömleğin sol alt yanına ait iki püsküllü parça (res. 29b). Uzunl. 0,12; yüksek. 0,09 m.

Böylece Side silâh kabartmaları hakkında bir fikir edindikten sonra bunların genel karakterine dair bazı mülâhazalarda bulunabiliriz. Bütün kabartmalar, ufak tefek farklardan sarfınazar, yeknasak bir üslûp göstermekte (no. 6 hariç olmak üzere) ve belirli silâh tiplerini, bunların bütün ayrıntılarını açığa vurmak suretiyle, tekrarlamaktadır. Res. 30'da profillerini gördüğümüz silmeler her levhada (no. 7'nin alt silmesi müstesna) kullanılmaktadır. Levhaların yükseklikleri 1,01 ile 1,04 m arasında, uzunlukları ise 0,82 ile 1,16 m arasında değişmektedir. 1 ve 9 no. lı levhalar, diğerlerinden daha uzun olmaları (1,58 ve 1,45 m) ve üst silme kapsamamaları bakı-

mından, dikkat çekicidir. Levhaların kalınlığı (silmeler hariç) 0,23-0,25 m olup kabartmaların fondan azamî yüksekliği 0,0-10,11 m'yi bulmaktadır. Alt silmelerin azamî kalınlıkları 0,35, üsttekilerin ise 0,30-0,32 m'dir.

Bu ölçüler, bilhassa yükseklik ölçüleri arasındaki uygunluk, bazı levhaların üst satuh kenarlarında görülen aşağı yukarı 10 sm uzunluğunda ve 4-5 sm genişliğinde kırlangıç kuyruğu şeklindeki oyuntular (meselâ no. 2,3,10) (res. 31), bu levhaların yanyana dizilmiş, birbirlerine madenî kenetlerle bağlanmış ve böylece anıtsal bir friz meydana getirmiş olduklarında şüphe bırakmamaktadır. Bazı levhaların alt kısımlarında bulunan ortalama 20×20 sm eb'adında ve 9-10 sm derinliğinde delikler (meselâ 603 A ve 603 B) bunların üzerinde durdukları kaideye sağlam bir tarzda bağlanmış olduklarını göstermekte, diğer bazı levhaların üst satuhlarında göze çarpan çeşitli büyüklükte delikler bunların üzerinde bir taş duvar bulunduğuna ve levhaların bu duvara raptedilmiş olduğuna işaret etmektedir. Bütün bu özellikler ve levhaların arka taraflarının kaba işlenmiş oluşu frizin bir duvarın içine yerleştirilmiş, alt ve üstteki taş dizilerine sağlam bir surette tutturulmuş olduğunu açığa vurmaktadır ki bu yerin neresi olabileceğini ilerde tesbite çalışacağız.

Frizin terkihi için buluntu durumundan başka (bk. res. 2) levhaların üzerindeki silâh motiflerini de gözden geçirmemiz gerekir. Bu motifleri şöyle sıralıyabiliriz: tek kılıç (no. 10), iki kılıç (no. 4, 7, 8), tek gömlek (no. 3, 9), gömlek+miğfer (no. 2, belki 5+6), miğfer+kılıç+miğfer (no. 1,11). Üzerinde durulacak bir özellik bir kısım miğferlerin sağa bakması (no. 1, 2, 5), kılıçların sağdan sola meyilli olarak aşağıya sarkması (no. 1, 4), buna karşılık diğer bir kısım miğferlerin sola çevrilmiş olması (no. 11), kılıçların ise soldan sağa doğru meyilli olarak durmasıdır (no. 7, 8, 10, 11). Bundan başka, yönlerde değişiklik olmakla beraber no. 1 no. 11'e, no. 4 ise no. 8'e tekabül etmekte ve bütün bu özellikler frizde —hiç olmazsa ana hatları ile— simetrik bir kompozisyonun varlığını açığa vurmaktadır.

Elimizde bulunan levhalardan no. 1-6 frizin sol (res. 32) no. 7-11 ise sağ tarafını (Res. 33), teşkil etmektedir. Fakat sol tarafta miğfer ve gömleklerin, sağ tarafta ise kılıçların çokluğu dikkati çekmektedir. Yalnız frizin sadece bu parçalardan ibaret olduğunu zannetmemelidir. Bilhassa orta kısımda birtakım levhaların çöken tonozlardan aşağıya kaymış ve kırılmış olduğunu da kabullenmek

gerekir. Nitekim B ve C mekânlarının içinde, bu mekânları ağızlarına kadar dolduran kum kütlelerinin üst tabakalarında bir hayli kırık parça toplanmıştır ki bunlar, yukarıda da belirttiğimiz gibi, yalnız gömlekleri tasvir etmektedir. İleride B ve C mekânları temizlendikten sonra daha başka parçaların bulunacağı ve frizin tam olarak terkip edileceği ümit edilebilir. Res. 32-33 'de verdiğimiz terkip tecrübesi levhaların bulunuş durumuna göre yapılmıştır. Bugün elimizde bulunan levhaların tüm uzunluğu 11,50 m'yi bulmaktadır. Buna karşılık terasın cephe uzunluğu, yukarıda belirttiğimiz gibi, 21,80 'm dir. Fakat friz bütün cephenin uzunluğunca devam etmemiş de olabilir.

Bugün frizin tam bir terkibi mümkün olmadığı gibi durduğu yeri de kesin olarak tesbit edemiyoruz. Levhaların terasın üzerinde, yani zeminden 8-10 m yükseklikte bulunmuş olması bu ağır parçaların buraya sonradan herhangi bir vesile ile, çıkarılmış olduğu ihtimalini uzaklaştırmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Bizans devrinde terasın tâmir ve tâdili esnasında, bu levhalar yerlerinden çıkarılmış ve terasın doğu kesiminde, kabartmalı yüzleri üst tarafa gelmek suretile, sıralanmıştır. Levhaların fondan yükseklikleri 10-11 sm olan yüksek kabartmalarla süslenmiş olması bunları uzaktan görülmek için yapılmış olduklarını açığa vurmaktadır. Zannımıza göre bu kabartmalar kapının doğu cephesinde, "epalxis" pencereleri seviyesinde¹⁰ yer alıyor, levhaların krem rengi, konglomera bloklarından yapılmış olan surun koyu rengi ile bir tezdad meydana getiriyor, böylece doğudan şehre yaklaşanların uzaklardan dahi dikkat nazarlarını çekiyordu. Aynı cins kalker taşından bir blok üzerine yazılmış yazıtın da yine cephede ve kabartmalarla ilgili bir yerde durmuş olduğunu zannediyoruz. Blokun eb'adı terasın doğusundaki siper duvarının genişliğine uymaktadır. Frizin zamanla hasara uğradığını, çatlayan ya da aşağıya düşen levhaların yerine bunların kabaca işlenmiş taklitlerinin yerleştirildiğini no. 7 ispatlamaktadır.

Silâh kabartmalarının üslûp ve kompozisyonu :

Levhaların üzerinde yalnız savaş gömleği, miğfer ve kılıçların tasvir edilmiş olması dikkat çekicidir. Mızrak, kalkan, kolçak, dizçek ilâh. gibi silâhların bulunmamasının sebebi, bazı tahminlere yol

¹⁰ Side surlarının üst kısmında mazgal siperi yerine pencereci bir duvar (epalxis) bulunduğuna dair: A. M. Mansel, *Die Ruinen von Side*, s. 29, res. 17a - c ve *Pamphylia şehir surları*, s. 218, res. 9, 11.

açmakla beraber (aşağıya bk.), kesin olarak anlaşılamamaktadır. Hepsi cepheden tasvir edilmiş olan gömlekler herhangi bir vücut adalesini dışa aksettirmeyen, sadece meme tepeleri ve göbük çukurunu kapsayan kaskatı şekilleri ve alt kenarlarının düz yatay bir hat şeklinde kesilmiş olmasıyla madenden değil, fakat deriden yapılmış gömlekler olarak ortaya çıkmaktadır ki bu kabil gömleklerin, madenî gömleklere nazaran daha hafif olduklarından, klâsik devirden itibaren çok kullanıldığını ve grekçe “spolas” (σπολάς) adını taşıdığını biliyoruz¹¹. Side gömleklerinde boyunu çepeçevre korumak üzere önde U şeklinde bir açıklık kapsayan dik bir yakalık¹², gömleğin arka parçasını ön parçasına tutturarak ve arkadan, omuzlar üzerinden göğse doğru uzanan “omuzluklar” yahut apuletler¹³, alt kısmı düz olarak kesilen gömleğin eteklik kısmında karın ve kalçaları korumak üzere üst üste iki sıra halinde tertiplenmiş uçları püsküllü dikdörtgen deri parçaları¹⁴ bulunmakta, bunların altında beliren ve silindirik destekçeler şeklinde olan kısmın ise üçüncü bir deri parçaları sırasından ziyade savaş gömleğinin altına giyilen tunika'nın kenar pilileri olduğu muhtemel bulunmaktadır.¹⁵ Belde ince bir kuşak vardır ki önde göbük çukurunun hemen altına camadan düğümü meydana getiren bir fiyongo şeklinde bağlanmış olan bu kuşağın püsküllü uçları birbirine simetrik eğri hatlar meydana getirmek suretiyle aşağıya sarmakta, bu durum kuşağın yumuşak bir kumaştan değil, fakat sertçe bir maddeden, muhtemelen deriden imal edilmiş olduğuna işaret etmektedir¹⁶.

¹¹ Pollux 7,70; 1,134. Xenophon, *Anab.* 3,20. F. Lammert, *RE VI A 1*, s. 334. Zirhlî gömlek ise thoraks (θώραξ) adını taşımaktadır. A. Hekler (*Oesterreichische Jahreshefte* 19/20, 1919, s. 199) alt kısımları düz yatay olarak kesilen savaş gömleklerini deri gömlek olarak kabul edilmesi gerektiği noktası üzerinde durmaktadır.

¹² Stegasma (στεγάσμα): Xenoph. *de requist.* 12,2 A. Hagemann, *Griechische Panzerung*, I, 1919, s. 10, 79.

¹³ Epômis (ἐπώμις): Xenoph. *memorab.* III, 103; Diodor 17,20 ve Hagemann *adı geçen eser*, s. 39 v.dd., 79; Lammert, *RE VI A 1*, s. 334.

¹⁴ Bunlara, genellikle yapıldığı gibi, “pteryges” (πτερύγες) (bk. Hagemann, *adı geçen eser*, 36 v.dd., 77 v.dd. Lammert, *RE VI A 1*, s. 334) adını vermek pek doğru olmasa gerektir.

¹⁵ Bk. G. Ch. Picard, *Les trophées romains*, 1957, lev. 3 ve aşağıda not.

¹⁶ Zôster (ζῶστηρ) Hagemann (*adı geçen eser*, s. 13/4, 42/3) bu kabil kuşakların bir askerî rütbeyi ifade ettiklerini kabul etmekte ise de Hekler (*Oester-*

Hepsi profilden gösterilmiş olan miğferler basık konik ya da çan şeklinde olup¹⁷ bunların düz yatay bir hat şeklinde kesilmiş olan alt kenarları hafifçe dışa doğru kıvrılmış bulunmaktadır. Bu miğferler tepelerinde bir yuvanın içinde oturan ve miğferin arka konturunu takiben aşağıya doğru hafif dalgalı çizgiler halinde alt kenardan biraz daha fazla aşağıya sarkan bir sorguca, kontur hatları elâstiki münhaniler şeklinde ve yükseklikleri miğfer yüksekliğine hemen hemen eşit olan yanaklıklara¹⁸ sahip bulunmaktadır. Enselik mevcut olmadığı gibi alın siperi yerinde uçları kıvrım şeklinde bükülen ince şeritler yer almaktadır¹⁹.

Kılıçlar²⁰ daima kınlarının içinde ve profilden, diyagonal bir tarzda aşağıya sarkar durumda, fondaki bir çiviye asılı olup iki tarafı birbirine paralel, uçları püsküllü bir kuşağın arkasında (no. 1, 7, 10, 11) ya da önünde (no. 4, 8) tasvir edilmekte, püsküller ise ekser hallerde birbirine paralel çizgiler, fakat bazan da (no. 1 ve 8) dışa ya da içe bükülmüş çizgiler şeklinde işlenmektedir. Çiviye asılı kuşağın üst kısmı bazı parçalarda (no. 4, 8, 10) çivi ile temas ettiği yerde profilden

reichische Jahreshfte 19/20, 1919, s. 199 not 5) bunlara savaş gömlekleri üzerinde pek sık rastlandığını gözönünde bulundurarak, bu fikri, zannımıza göre haklı olarak, reddetmektedir.

¹⁷ Hellenistik devir Makedonya miğferleri bu şekilde olup “kônos” (κῶνος) adını taşıyordu. Böyle bir miğfer Amphipolis'te bulunan ve Makedonya ordusuna ait bir nizamname olduğu anlaşılan bir yazıtta zikredilmektedir : *Revue Archéologique*, V. série, 32, 1930, s. 29, 33. Ayrıca bk. H. Kähler, *Der grosse Fries von Pergamon*, 1948, s. 192 (not 73) ve M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques* I, 1949, s. 356 v.dd.

¹⁸ Bir antik miğferin çeşitli kısımları ve bunların taşıdıkları adlar Pollux'a (1,135) dayanılarak S. Reinach tarafından şu eserde toplu olarak gösterilmiştir: Ch. Daremberg- E. Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines* II,2 (1896), s. 1431 v.dd. Nitekim miğferin baş üzerinde bir takke gibi oturan kısmı “epikranon” (ἐπίκρανον), onun tepeliği, sorgucu ile birlikte, “Iophos” ya da “Iophia” (λόφος, λοφία), alın siperi “metopon” (μετώπον) ve onun alın üzerinde bazan meydana getirdiği çıkıntı “geison” (γεῖσον) adlarını taşımakta idi. Yanakları ve daha genel olarak başın yan taraflarını koruyan ve ekseriya bir menteşe üzerinde müteharrik olan yanaklıklar “paragnathides” (παραγναθίδες) olarak gösterilmektedir.

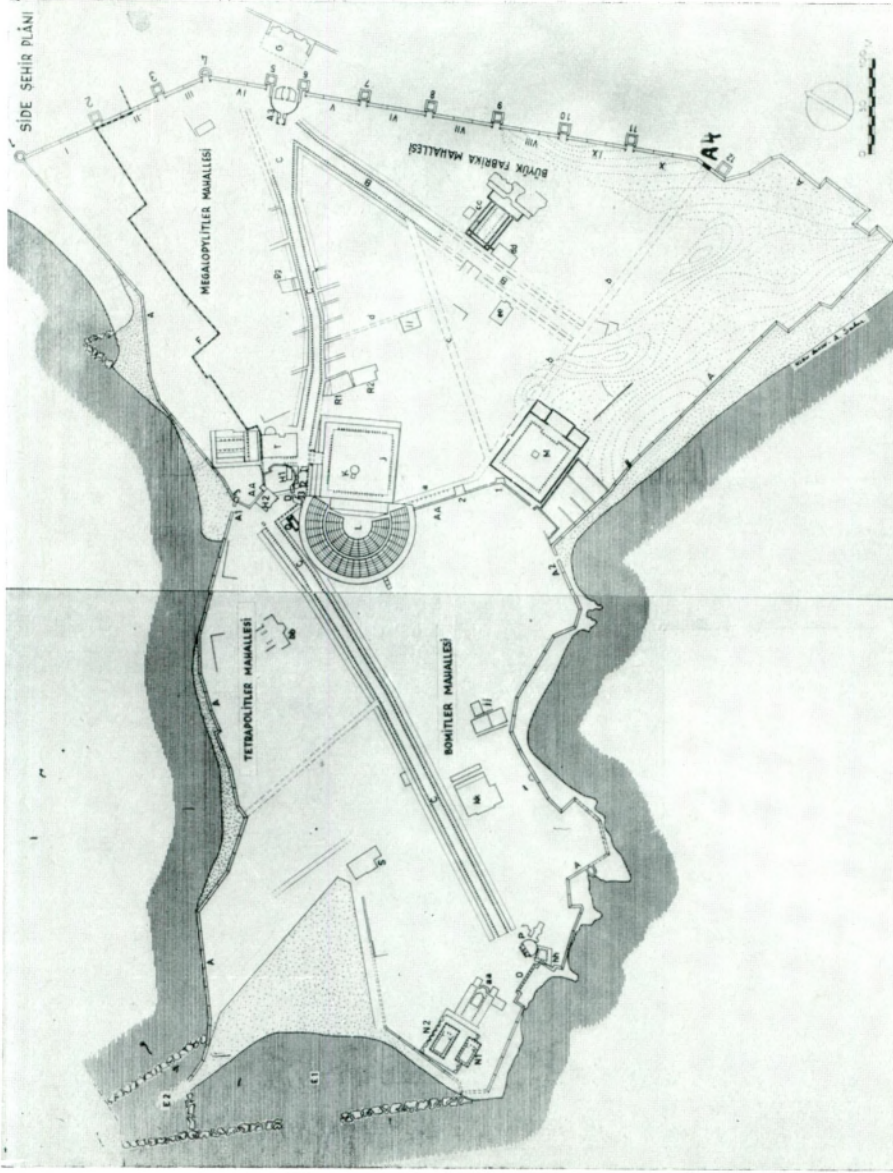
¹⁹ Side miğferlerinde üst konturları metinde zikrettiğimiz şeritler, alt kısım teferruatı ise boya ile tebarüz ettirilmiş, gereğinde aşağıya çekilebilir müteharrik alın siperlerinin bulunmuş olması ihtimal dışı değildir.

²⁰ Kısa kılıçlar genel olarak “makheira” (μαχῆρα) adını taşıyordu. Bk. Launey, *adi geçen eser* I, s. 359.

gösterilmekte, dolayısıyla ince bir şekil almakta, fakat aşağıya sarkan kısımlar, öne kıvrılmaları sonunda, kalınlaşmaktadır. Bununla beraber bu özelliğin bazı levhalarda gözönünde bulundurulmamış olduğu da (meselâ no. 7, 11) görülüyor. Kılıcın kuşağa bağlanmasını mümkün kılan altları boş dikdörtgen deri yahut madenî parçalar ya da gözler (not 9 a bk.) bazan kuşağın (no. 1, 7, 10, 11), bazan da zannımıza göre daha doğru olarak, kının üzerinde (no. 4, 8) yer almaktadır. Başka birçok kılıçlarda görülen kının etrafını saran bilezikler ve onlara tutturulmuş halkalardan ibaret taşıma tertibatı Side kılıçlarında bulunmamaktadır. Konturları bazan çift çizgilerle belirtilmiş olan kınların uçları genel olarak sivridir. Bazan da yarım daire şeklinde "papuçlar"da sahip bulunmaktadır (no. 4, 8). Kabzalar çoğunlukla basık konik topuzlar, bazan haç (no. 7), bazan da aşağıya doğru kıvrılmış kuşbaşı (kartal başı?) (no. 4, 8?) şeklindedir.

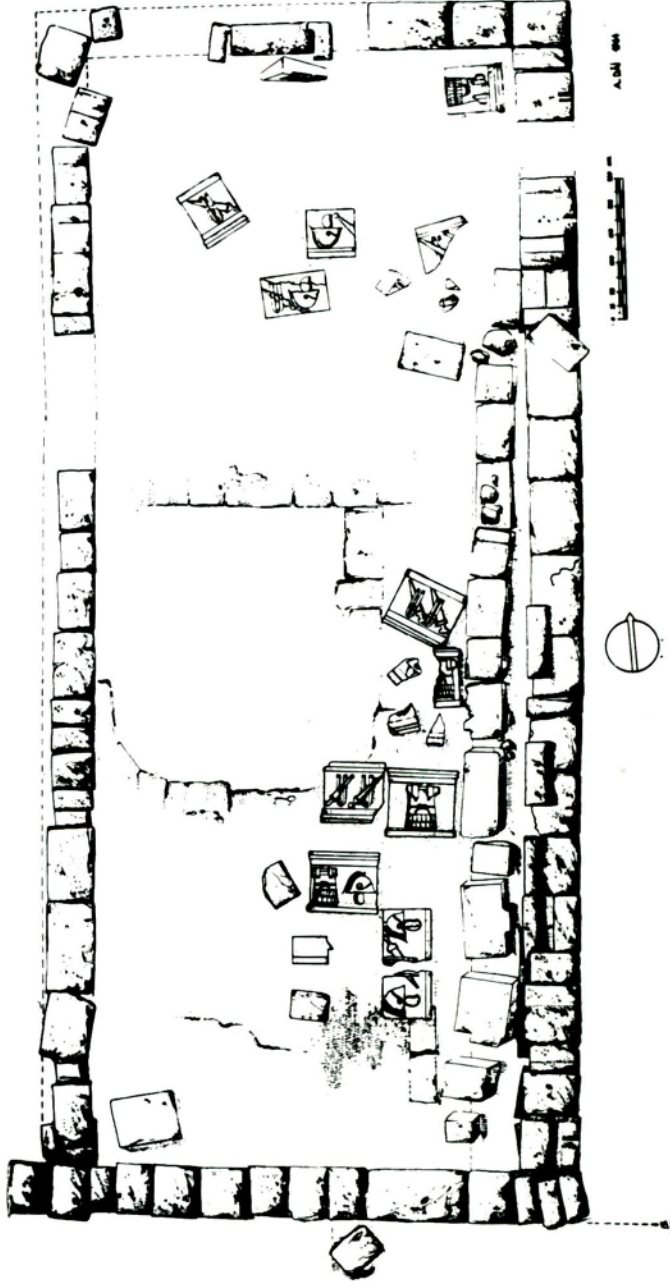
Side silâh kabartmaları çok sade, hattâ kaba, fakat o nisbette kuvvetli, gölge ve ışık oyunlarını göz önünde bulunduran bir işçilik göstermekte, deri gömlekler frontal olarak alt silmenin üzerinde oturmakta, profilden gösterilen miğferler silmenin üst kısmına yanaklıkları ile dayanmakta, kuşaklar dikey, kılıçlar ise meyilli olarak aşağıya sarmaktadır. Bu kabartmalarda gerek gömleklerin, gerek miğferlerin ana eksenleri alt kaideye dikey olarak inmekte, yalnız kayışlarına asılı olan ve diyagonallere göre tertiplenmiş olan kılıçlar bu dikey eksenlerin vücade getirdiği yeknasak intibai hafifletmekte büyük bir rol oynamaktadır. Üzerinde durulacak başka bir nokta çeşitli silâhlar arasında büyüklük bakımından bir uygunluk olmayışıdır. Nitekim gömleklerin yüksekliği ortalama olarak 0,75, miğferlerinki ise yine ortalama olarak 0,60-0,65 m 'yi bulmaktadır. Kılıçların uzunluğu ise 0,80 ile 1 m arasında değişmektedir. Deri gömlek ile miğfer arasındaki oransızlık gayet açık olarak no. 2 'de göze çarpmaktadır. Her ne kadar heykeltraş gömlekleri en alt silmenin, miğferleri ise onun üstündeki silmenin üzerine oturtmuş ise de miğferlerin gömleklere nazaran çok büyük düşmesinin önüne geçememiştir. Miğferleri ve kılıçları daha küçük yaptığı takdirde kabartma sathının gereği gibi doldurulamıyacağı kaygusu bir taraftan, bunlar fazla küçültüldükte en aşağı 8-10 m 'lik bir yükseklikten vâzih bir surette görülemeyeceği düşüncesi diğer taraftan bu oransızlığa yol açmış olsa gerektir. Öyle anlaşılıyor ki sanatkârın gayesi bu silâhların bütün ayrıntıları ile şehre doğudan yaklaşanlar tarafından görülmesini sağlamaktı.

A. M. Mansel

Res. 1 — Side şehri ve surlarının genel planı

A. M. Mansel

Res. 2 — Side doğu kapısının üzerindeki terası ve silâh kabartmalarının bulunuş durumunu gösteren plan

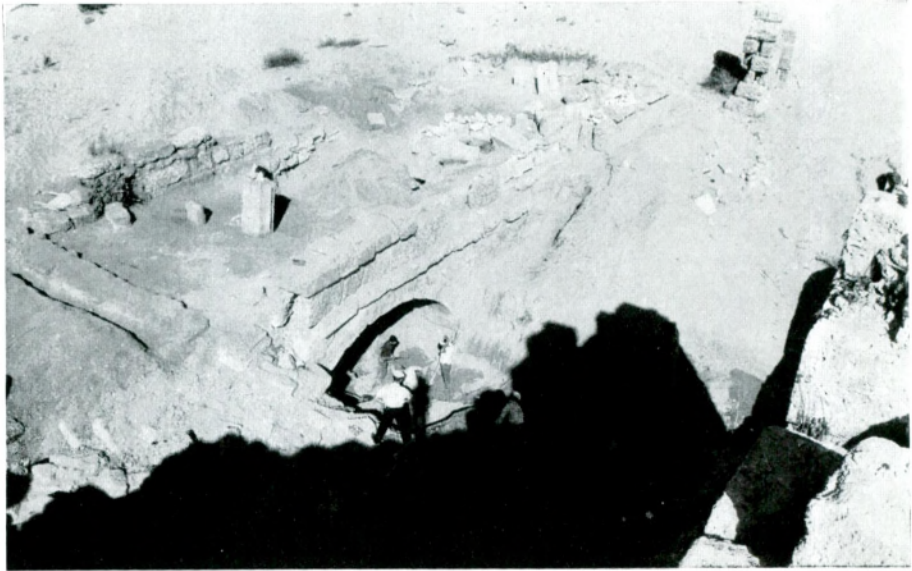
Res. 3 — Terasın üzerinde bulunan silâh kabartmaları. Sağ tarafta mozayik kalıntıları görülüyor.

Res. 4 — Terasın üzerinde bulunan silâh kabartmalarından birkaç örnek.

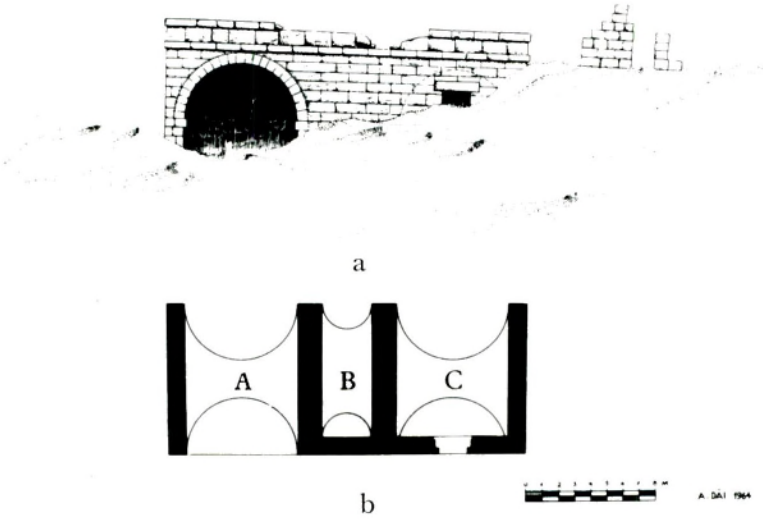
Res. 5 — Terastaki silâh kabartmalarından birkaç örnek ve ortadaki çöküntü.

Res. 6 — Terasın, kabartmalar kaldırdıktan ve temizlendikten sonraki durumu.

Res. 7 — Terasın doğu tarafı ve siper duvarının gerisindeki taş bloklar dizisi.

Res. 8 — Doğu kapısının doğu cephesi (a) ve planı (b).

A. M. Mansel

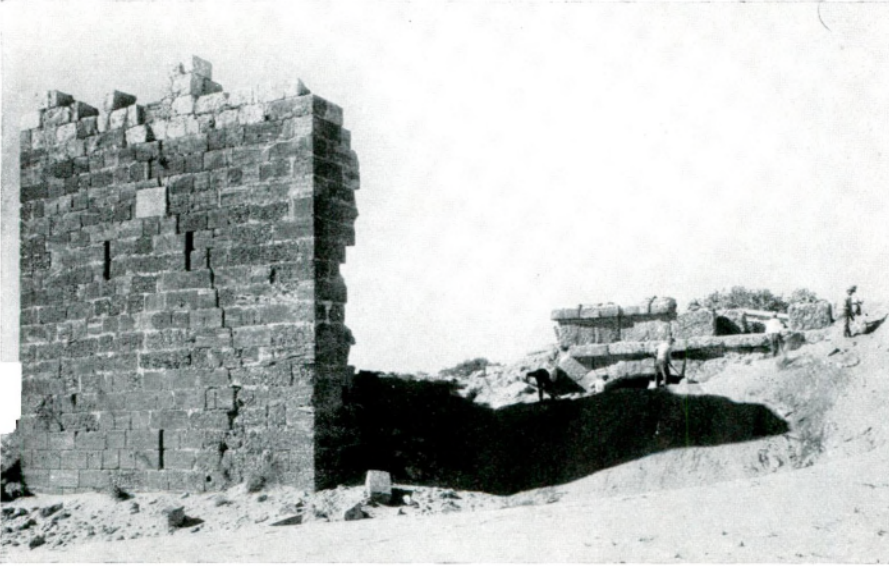
Res. 9 — Kapının (A) geçidi ve onun üzerindeki siper duvarı.

Res. 10 — (A) geçidi tonozunun içi ve ayağındaki silme.

Res. 11 — Kapının (A) geçidi temizlenirken.

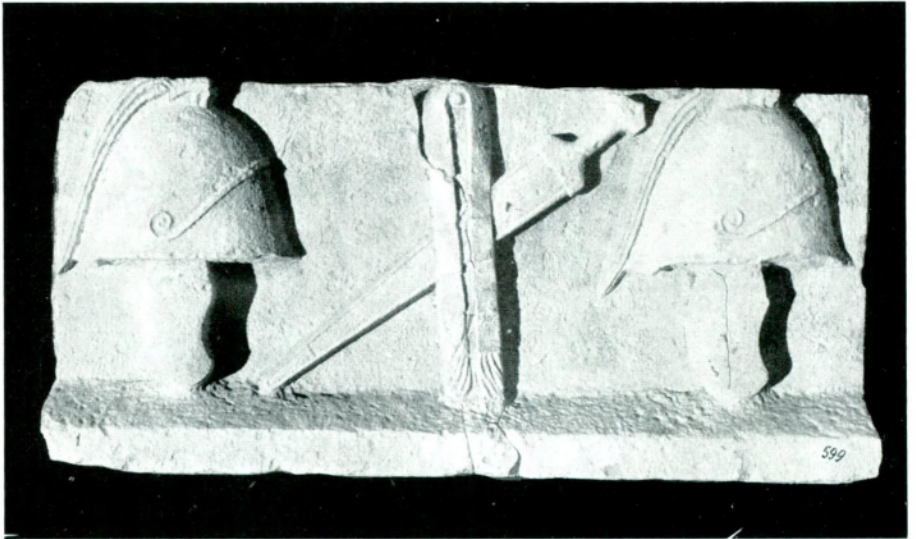

Res.12 — 12 no.lı kulenin doğu cephesi. Sağda geride kapı görülüyor.

A. M. Mansel

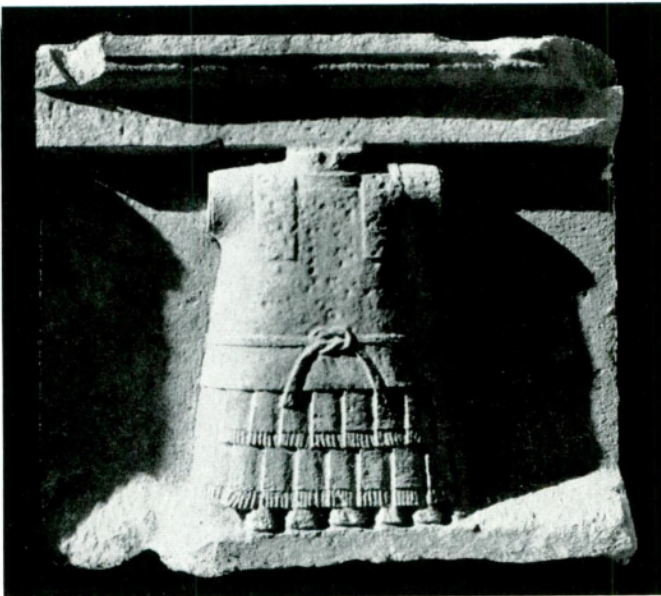
Res. 13 — 12 no.lı kulenin güney-doğu köşesi. Sağda başka bir kuleye işaret edebilecek duvar kalıntıları görülüyor.

Res. 14 — Silâh kabartması no. 1

Res. 15 — Siláh kabartması no. 2.

Res. 16 — Siláh kabartması no. 3.

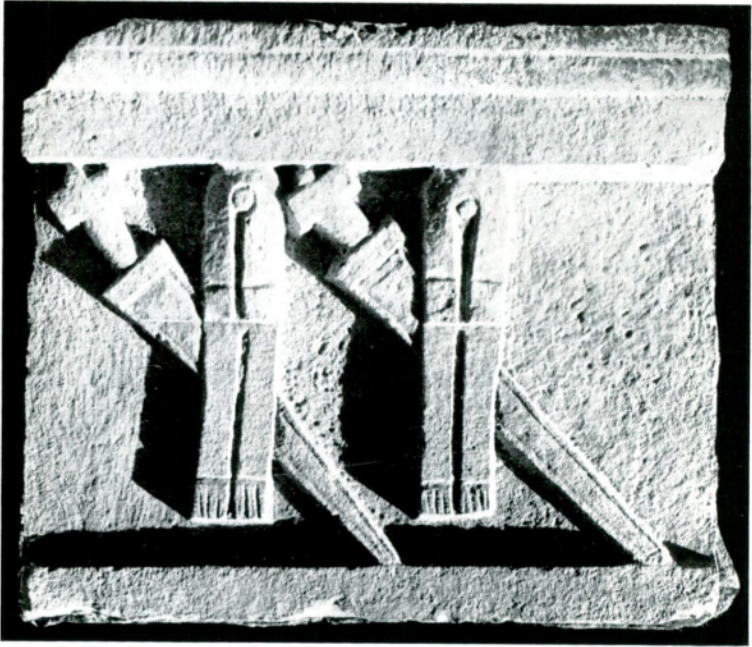
Res. 17 — Silâh kabartması no. 4.

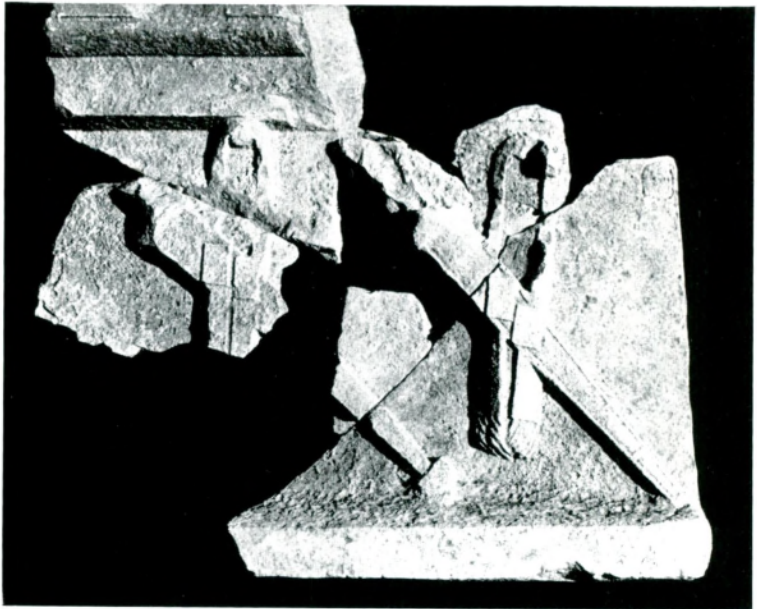
Res. 19 — Silâh kabartması parçası no. 6.

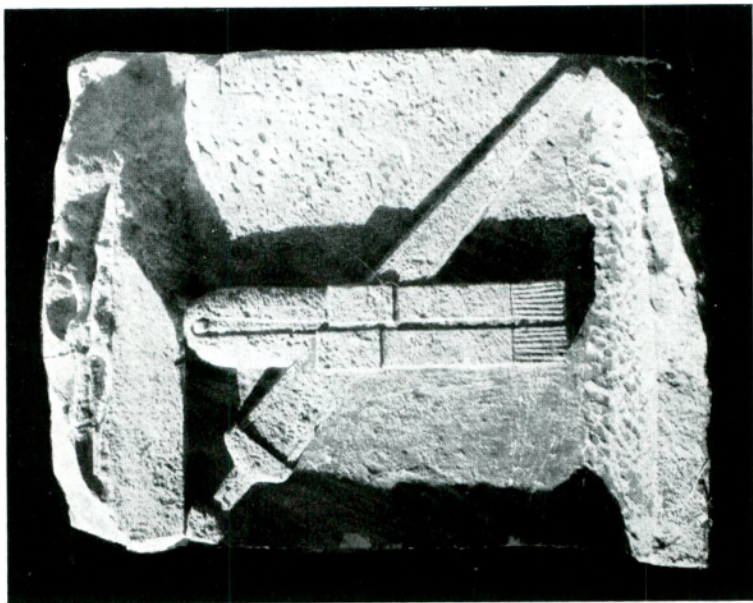
Res. 18 — Silâh kabartması parçası no. 5.

Res. 20 — Silâh kabartması no. 7.

Res. 21 — Silâh kabartması no. 8.

Res. 23 — Siláh kabartması no. 10.

Res. 22 — Siláh kabartması no. 9.

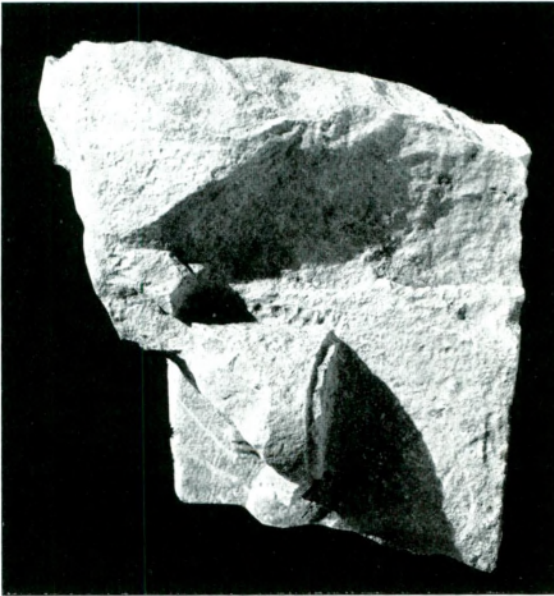
A. M. Mansel

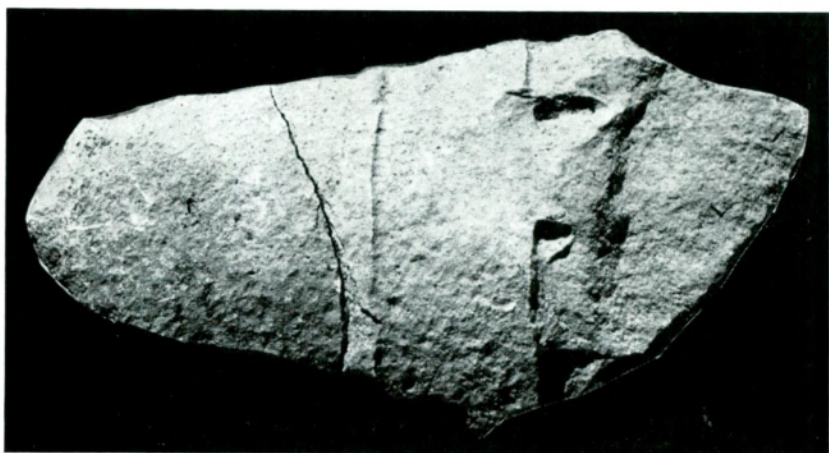
Res. 24 — Siláh kabartmasi no. 11.

Res. 25 — Silâh kabartması parçası no. 12.

Res. 26 — Silâh kabartması parçası no. 13.

Res. 27b — Siláh kabartması parçası no. 15.

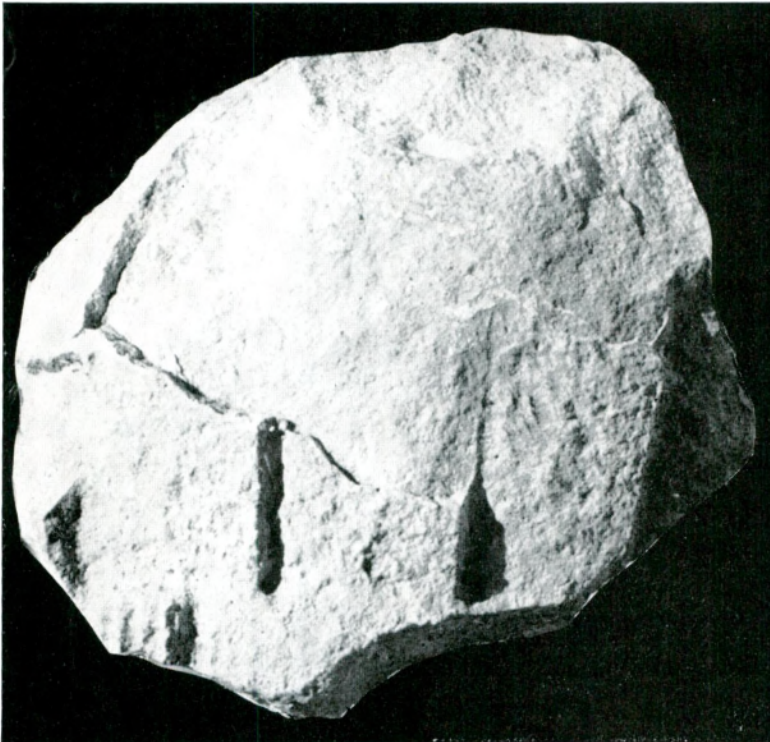
Res. 27a — Siláh kabartması parçası no. 14.

a.

b.

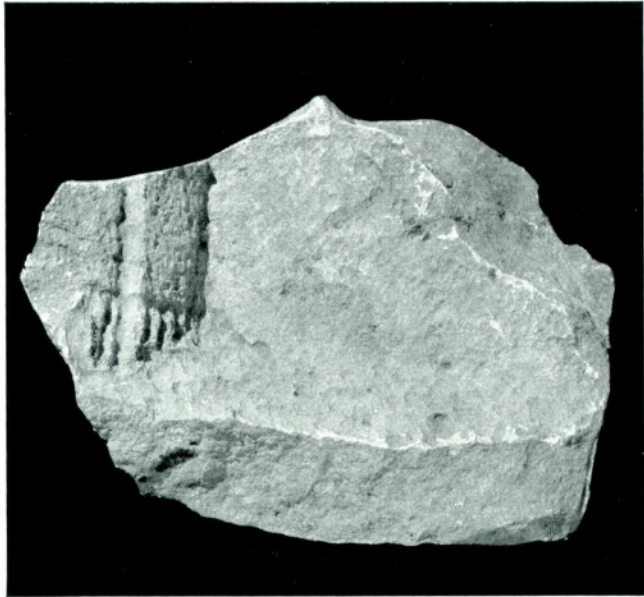
c.

Res. 28 — Silâh kabartması parçaları no. 16-19

A. M. Mansel

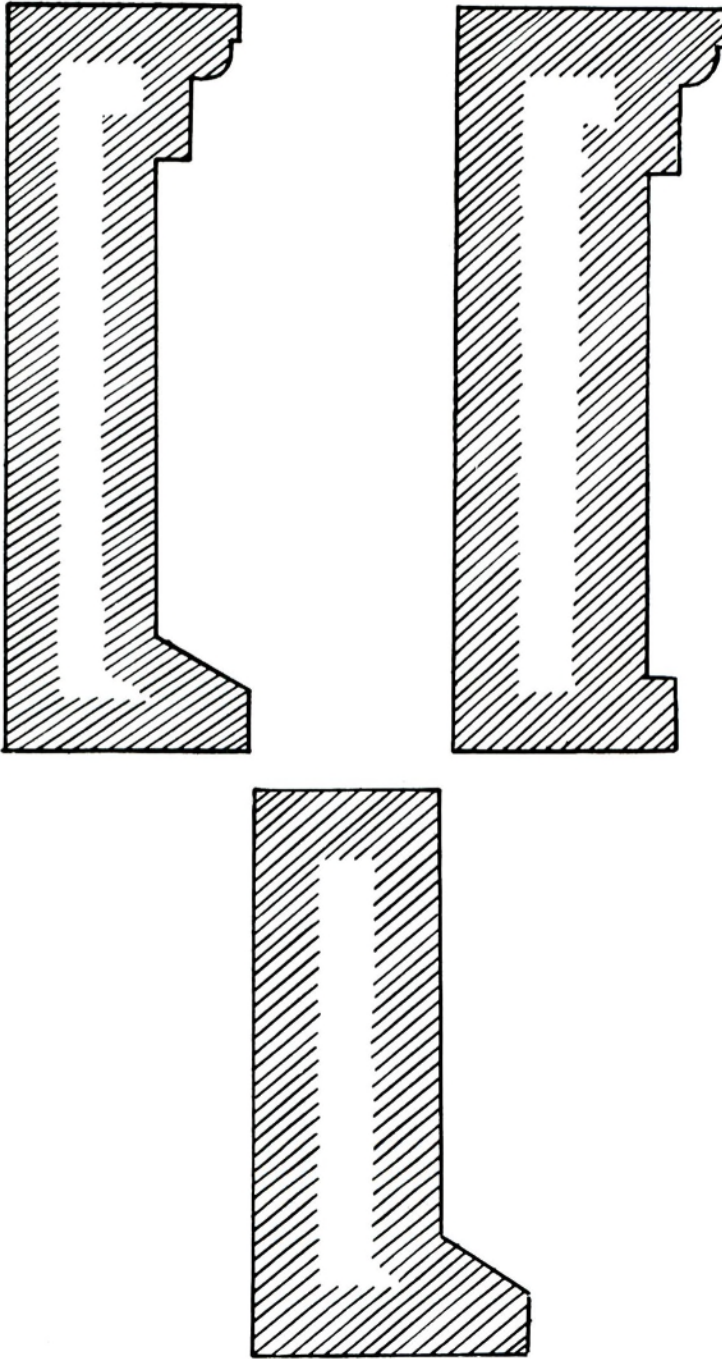

a.

b.

Res. 29 — Silâh kabartması parçaları no. 20-21.

Res. 30 — Silâh kabartmalı levhaların profilleri.

A. M. Mansel

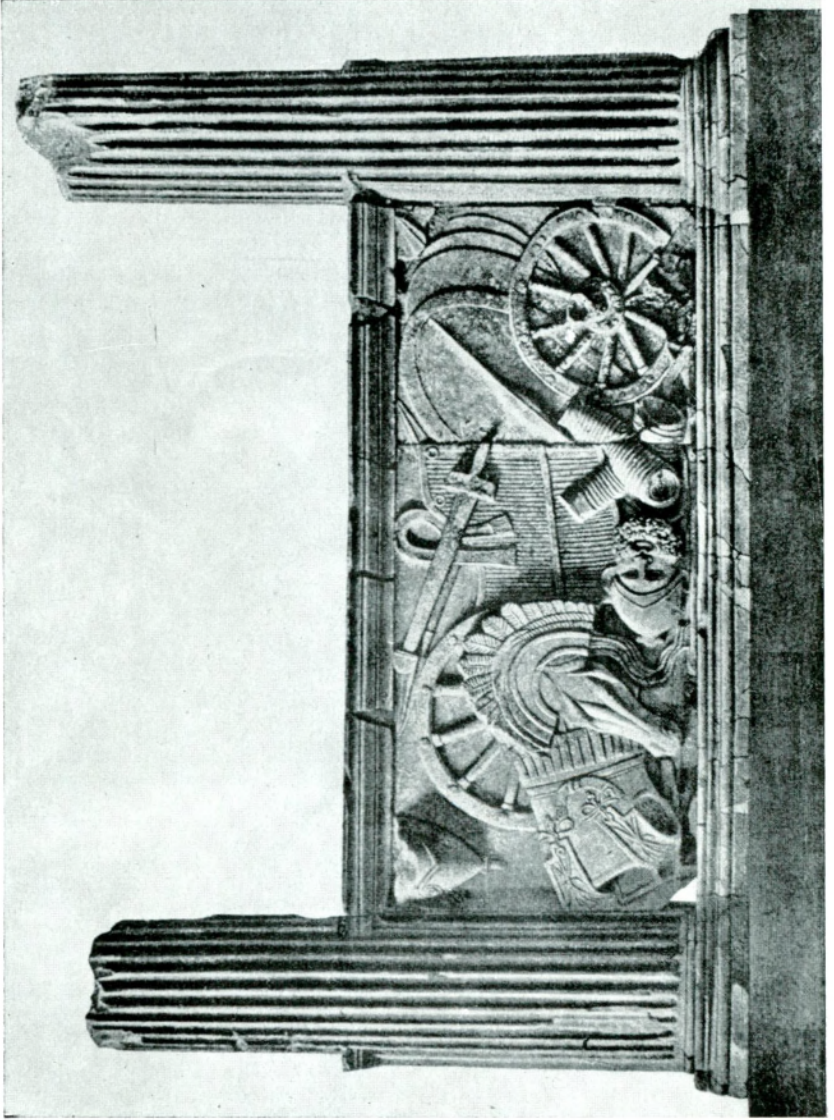
Res. 31 — Silâh kabartmalı levhaların üstündeki kenet delikleri.

A. M. Mansel

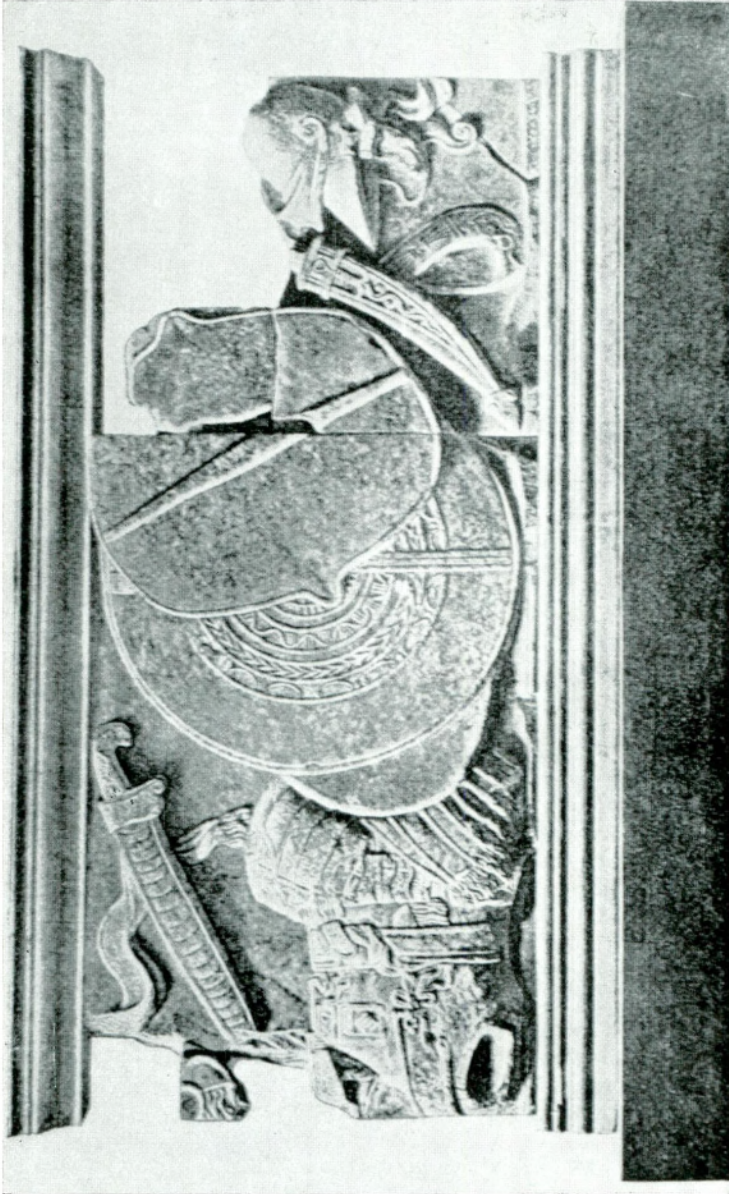

Res. 34 — Selge silâh kabartmalarından bir parça.

A. M. Mansel

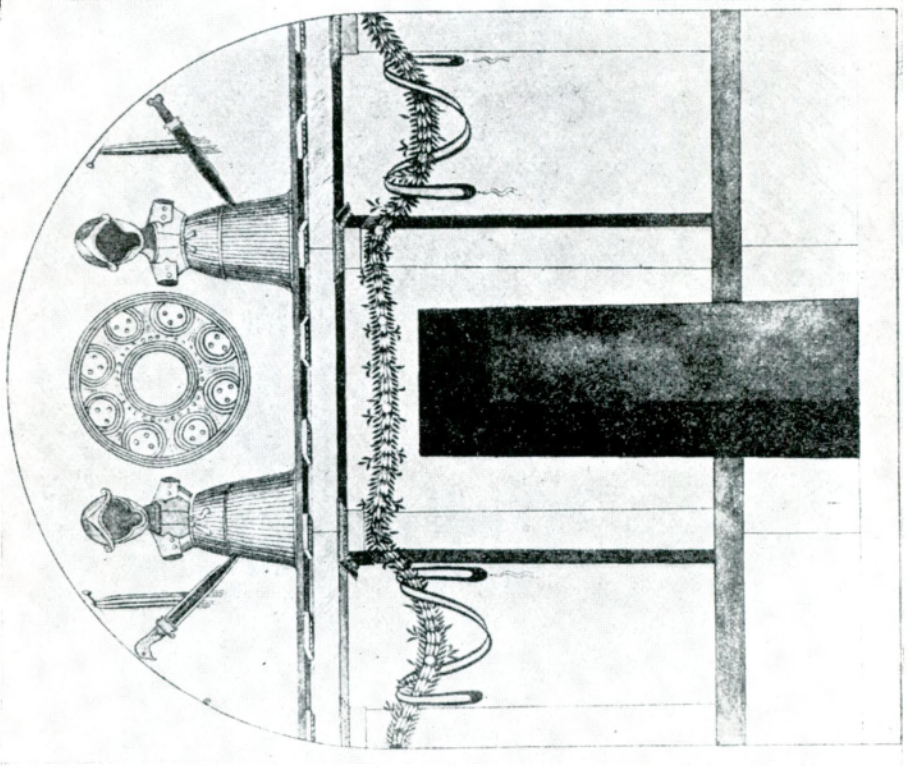

Res. 35 — Bergama korkuluk levhalarından bir örnek.

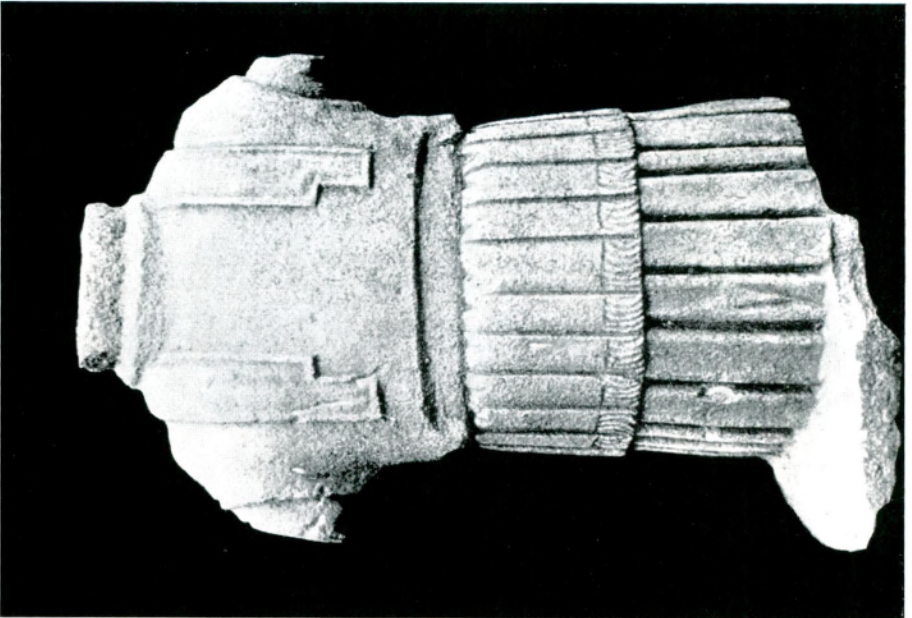

Res. 36 — Bergama korkuluk levhalarından başka bir örnek.

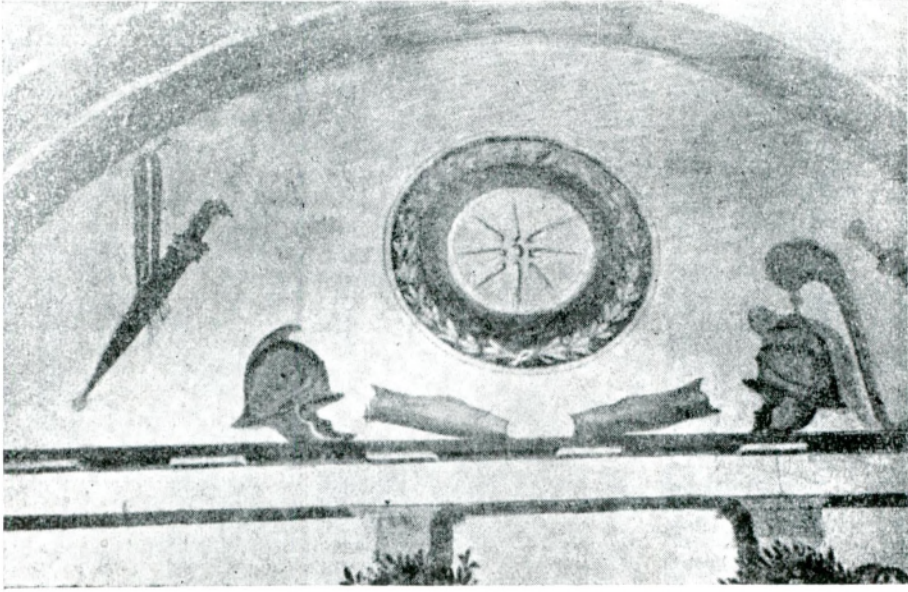
A. M. Mansel

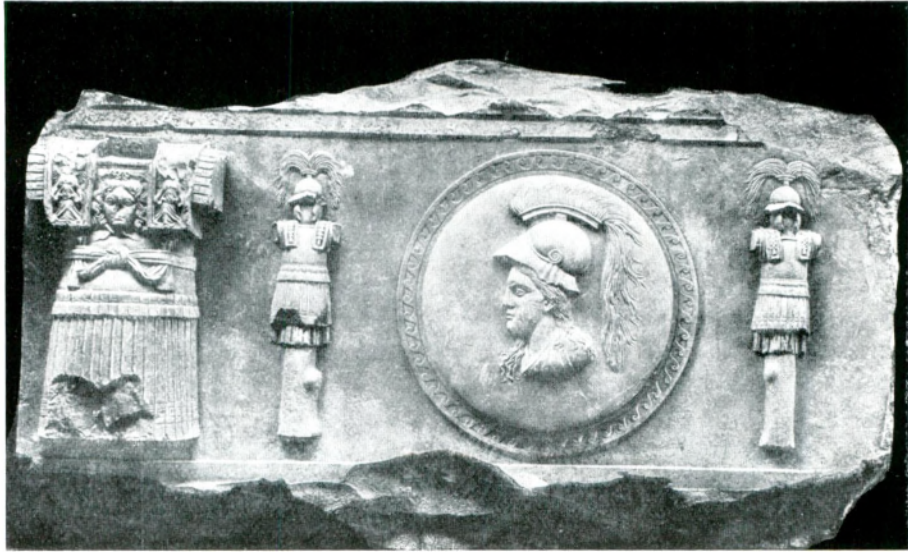
Res. 38 — Levkadia mezarının duvar freskleri.

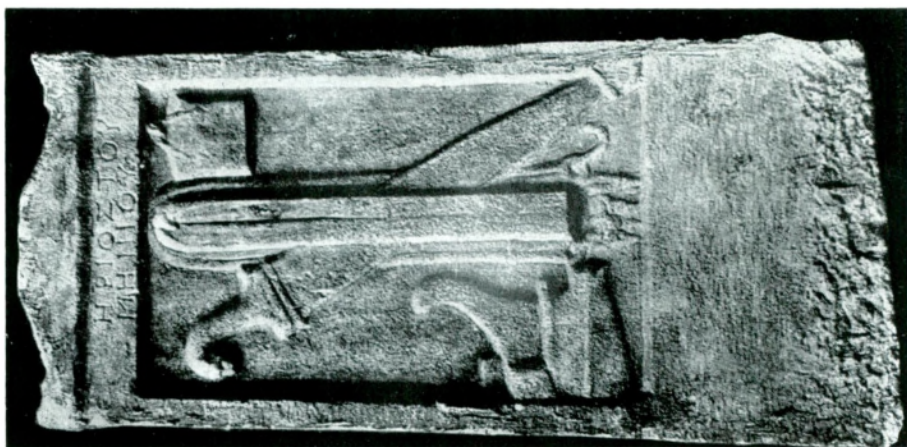
Res. 37 — Glanum. Savaş gömleği tasviri.

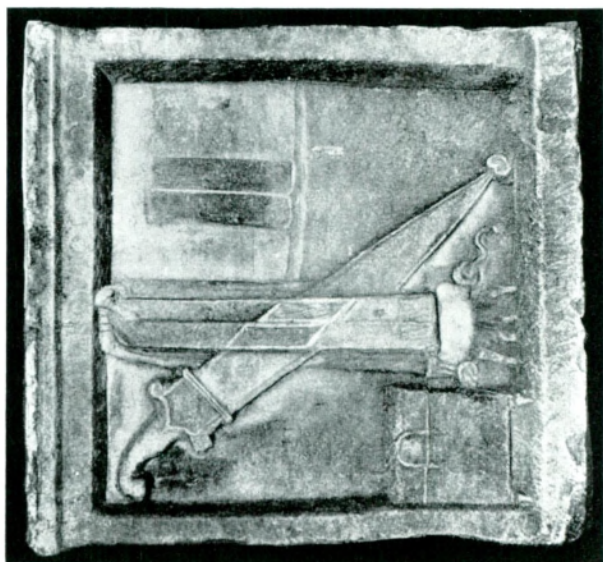
Res. 39 — Levkadia mezarının duvar freskleri.

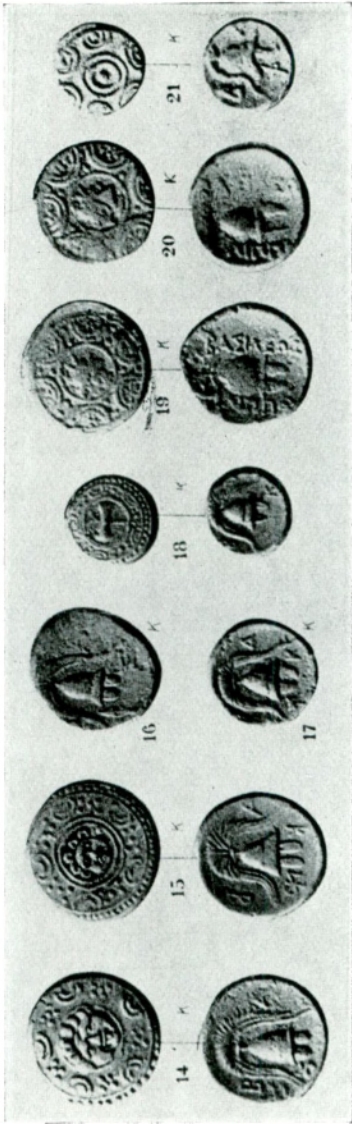
Res. 40 — Roma'da Via della Consolazione frizi.

Res. 41 — Byzantion. Heris'in mezar steli
(Istanbul Arkeoloji Müzesi).

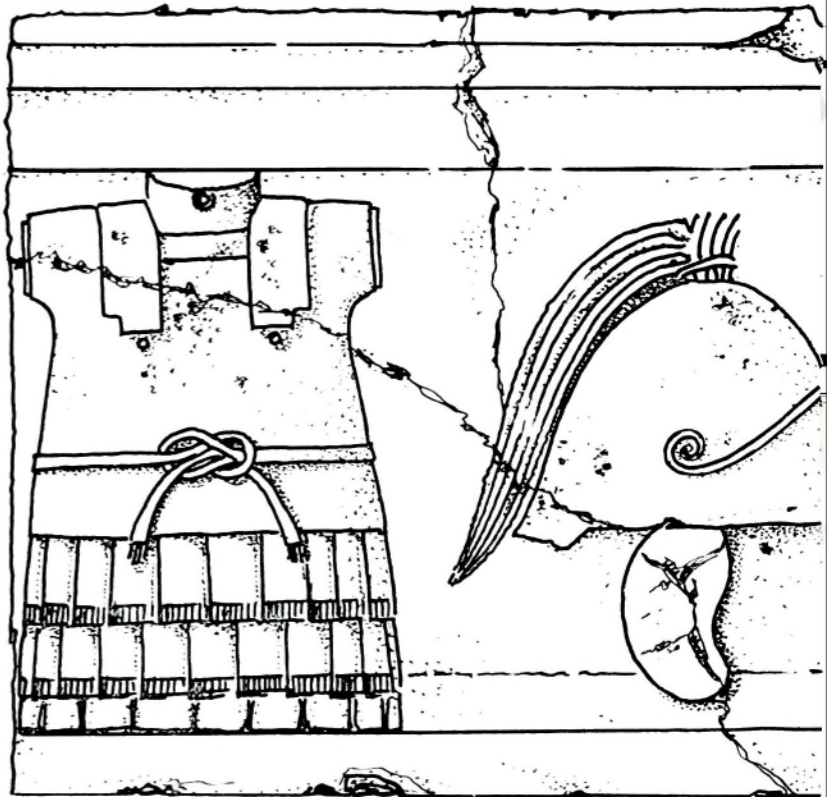
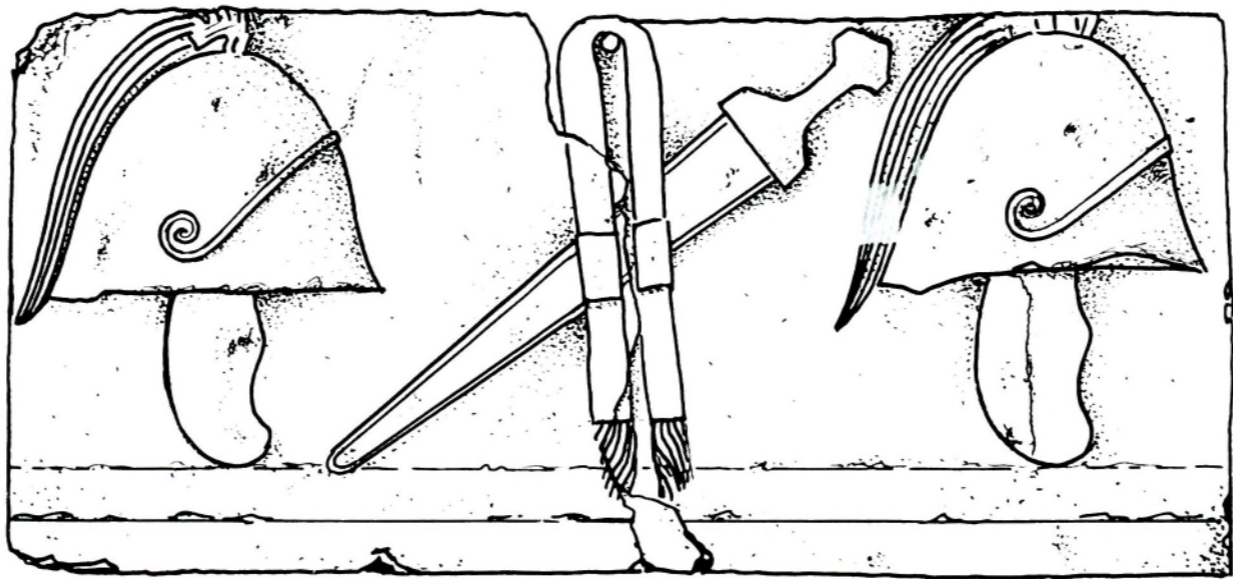
Res. 42 — Byzantion. Parmeniskos'un mezar steli
(Istanbul Arkeoloji Müzesi).

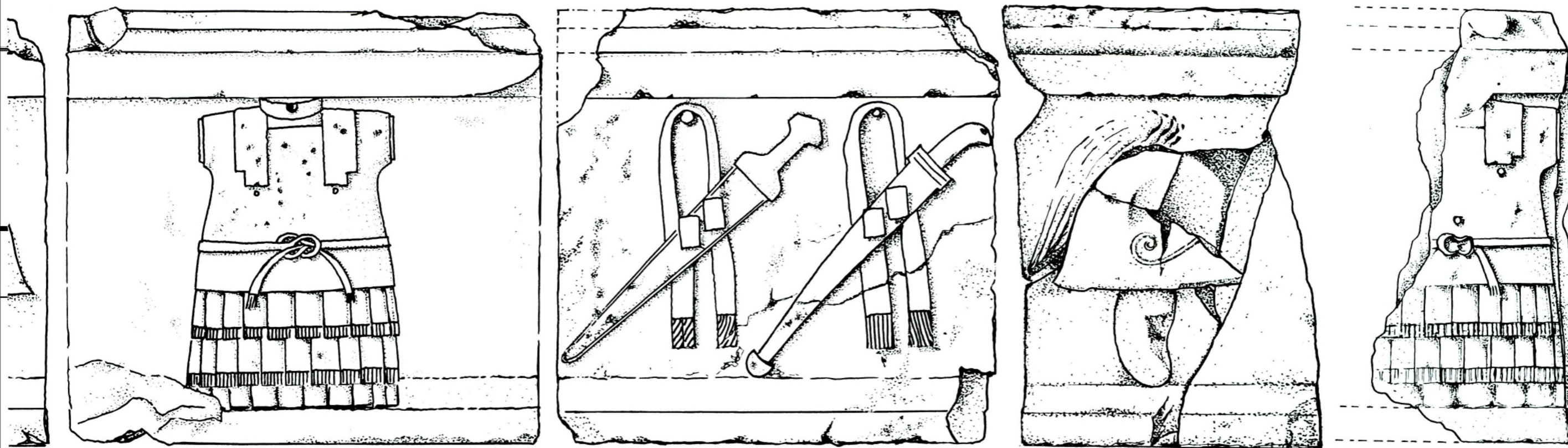

Res. 43 — Miğfer tasvirli Makedonya sikkeleri.

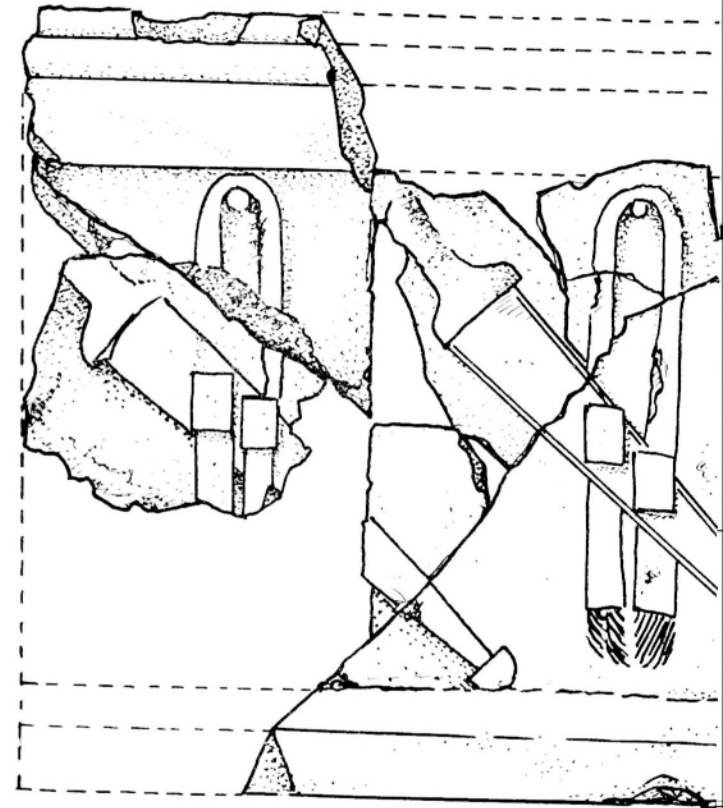
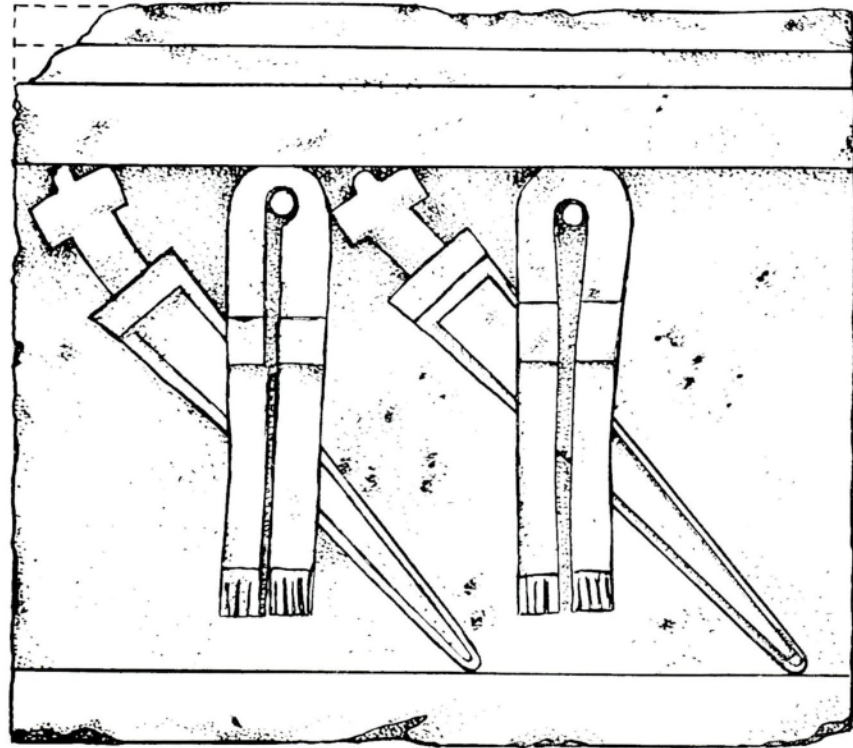

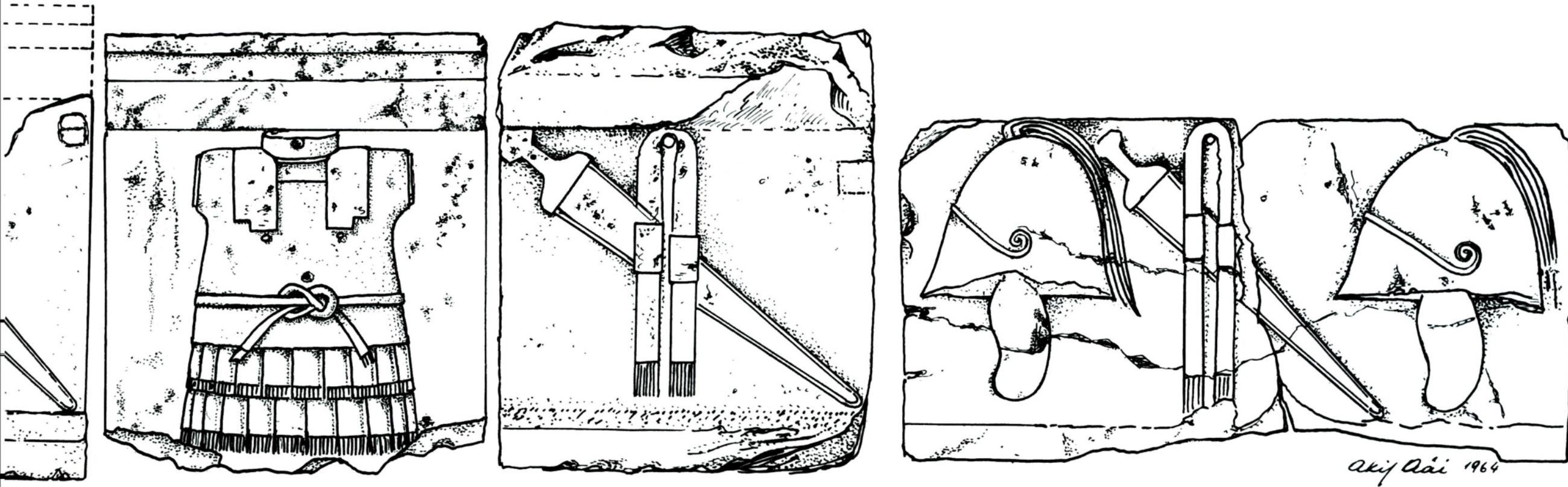
Res. 44 — Miğfer tasvirli bir Makedonya sikkesi.

Res. 32 — Frizin sol tarafının terkip edilmiş şekli.

Res. 33 — Frizin sol tarafının terkip edilmiş şekli.

Kabartmaların ifade ettikleri mâna, bunların analogileri ve tarihlenmesi :

Şehir kapılarının ya da onları koruyan kulelerin silâh kabartmaları ile teşhiz edilmesine Anadolu'nun çeşitli yerlerinde rastlanmaktadır. Side'ye en yakın bir analogi olarak en üst katlarında pencereler arasında kabartma olarak yuvarlak kalkan tasvirlerine sahip olan Perge'nin hellenistik devir kapısının sağında ve solundaki iki yuvarlak kule gösterilebilir²¹. Pamphylia'nın kuzeyindeki dağlık Pisidia bölgesinde Selge'de (Zerk) Lanckoronski heyeti şehir surlarının güney kesiminde kare şeklinde büyük bir kule tarafından korunma A kapısında kabartma olarak "tropaion" tarzında silâh kabartmaları bulunduğunu yazmakta, kule ile birlikte bu kısmın M.ö. 3. yüzyıla ait olduğu ihtimali üzerinde durmakta, bu kabil silâh kabartmalarının Selge'de çok sevildiğini, bunlara mâbed avlusunun batı ucundan dışarıya ulaştıran kapıda ve Nymphaeum'da da rastlandığını kaydetmekte ve bu kabartmaların 1,50 m kadar uzunluğunda taş bloklar halinde olup üzerlerinde fiyongo şeklinde düğümlemiş kuşakları havi savaş gömlekleri, eğik kabzalı kılıçlar, dalgalı kuşaklar, bir kalkan, bunlardan başka oldukça kaba bir surette işlenmiş dizlik ve sorguçlu miğferler tasvir edildiğini bildirmektedir²². Târifeye göre Side silâh kabartmalarına benzedikleri anlaşılan bu kabartmalara dair mezkûr eserde hiç bir resim bulunmadığından daha fazla bir şey söyleyebilecek durumda değiliz²³. Lykaonia'da Bozkır yöresinde Isaura şehrinin geç hellenistik devre ait Akropol kapısında, kapıyı koruyan sekizgen kulenin alt katında, duvarın dış cephesinde yan yana sıralanmış taş levhalar üzerinde silâh kabartmaları bulunuyordu ki (bunlardan bir tanesi bugün eski yerinde kalmıştır) bunların üzerinde etrafına kuşağı sarılı bir kılıç yuvarlak bir kalkan ve onun gerisinde bir kılıç, bir çelenk (?) ve Side miğferlerine benzeyen (alın üstündeki çıkıntıdan sarfınazar) bir miğfer ve bir çift dizlik tasvir edilmişti²⁴. Bu tradisyonun dağlık bölgede uzun müddet

²¹ Lanckoronski I, s. 61, res. 48. A. M. Mansel, *Pamphylia şehir surları*, res. 26.

²² Lanckoronski II, s. 178, 181, 184.

²³ 1965 yılı sonbaharında Selge'ye uğrayan fotoğraf uzmanımız A. Albek üzerinde bir zırhlı gömlek resmi bulunan bir levhanın resmini çekmiştir (buradaki res. 34). Bu levhalardan Lackoronski zamanından beri arta kalanların sistemli bir surette araştırılması ve fotoğraflarının çekilmesi için önümüzdeki yıl Selge'ye bir heyet göndermeği tasarlamış bulunuyoruz.

²⁴ H. Swoboda-J. Keil-F. Knoll, *Denkmäler aus Lykaonien, Pamphylien und Isaurien*, 1935, s. 123 res. 41. Bu kabartmalara dikkatimi çeken Doç. Dr. A. Akarca'ya

tutunmuş olduğunu Pisidia'da Antiokheia Caesarea (Yalvaç)' da üç gözlü bir zafer takı şeklinde olan ve M.s. 3. yüzyıla tarihlenen şehir kapısı frizindeki silâhlar açığa vurmaktadır²⁵.

Side ve başka şehir kapılarındaki silâh kabartmalarını bir ya da çeşitli askerlik olayları ile ilgili kabul edebilir ve bunları —meşgul olduğumuz devri gözönünde bulundurarak— esas anlamını kaybetmiş olan “tropaion” kelimesi ile ifade edebiliriz²⁶. Bu hususu kabullendiğimiz takdirde Side şehir kapısında Sideli'lerin değil, fakat onlar tarafından düşmandan iğtinam edilmiş silâhların bahis konusu olduğunu benimsemek zorunda kalırız. Acaba bu silâhlar kimlere aitti? Hellenistik devir silâhlarına dair yapılan araştırmalar daha henüz başlangıç safhasında bulunduğundan bu soruya kesin bir cevap verebilecek durumda değiliz. Yalnız bu kabartmalarda sadece savaş gömleği, miğfer ve kılıçların tasvir edilmiş olması, yukarıda da söylediğimiz gibi, dikkat çekicidir ve bunlardan başka hiçbir silâhın mevcut olmayışının bir mânası olsa gerektir. Bütün hellenistik devir ordularına teşkilât ve teçhizat bakımından örnek olan Makedonya ordusundaki²⁷ birliklerin silâhlarına dair antik yazarların verdikleri bilgilere bir göz atacak olursak Hetairos'ların ve hafif süvarinin savaş

teşekkür ederim. - Anadolu'nun dağlık bölgelerinde silâh kabartmalarının çok sevildiğine Swoboda ve arkadaşları işaret etmekte, oralarda silâh imalâthanelerinin de bulunmuş olduğunu muhtemel görmekte ve şu misalleri vermektedirler: adı geçen eser, s. 32 res. 27 (Amlada); s. 39 (Ararım); s. 57, f. no. 45 (Sarot yayla); s. 92 res. 260 (Börlek yayla). Anadolu'nun başka yerlerinde de bu tradisyonun Roma İmparatorluk devri içerlerine kadar yaşamakta devam ettiğine, hattâ Side silâhları (bilhassa miğferleri) ile benzerlik gösteren kabartmalar yapıldığına dair şu misaller de zikrolunabilir: Termessos'taki T. Claudia Agrippina mezar anıtının kaide kabartmaları (R. Heberdey-W. Wilberg, *Oesterreichische Jahreshefte* 3, 1900, s. 180 v.dd. ve *Tituli Asiae Minoris* III, 1 (1941), s. 257 no. 842); Lykia'da Saracık Herôon'u (E. Petersen - F. v. Luschan, *Reisen in Lykien, Milyas und Kibyris*, 1889, s. 151 v.dd., res. 69 v.dd. *Tituli Asiae Minoris* II, 3 (1944), s. 431/2, no. 1224).

²⁵ D. M. Robinson, *The Art Bulletin* 9 - 1, 1926, s. 52 v.dd. res. 1 ve 67. Burada bu kapı “triple city gate” olarak gösterilmektedir. Bu kapının Avgustus zamanında yapılmış olan ve Avgustus mabedi avlusuna ulaştıran “propylaia”yı taklit ettiği anlaşılıyor (*aynu yerde* s. 37 v.dd., res. 31).

²⁶ “Tropaion” un kelime anlamı için: K. Woelke, *Bonner Jahrbücher* 120, 1911, s. 128 v.dd. G. Ch. Picard, *Les trophées romains*, s. 16 v.dd. Daha geç devirlerdeki mânası için Lammert, *RE*. VI A 1, s. 671 ve Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques* II, s. 939.

²⁷ Launey, *adı geçen eser* I, s. 360 v.dd.

gömleği, sorguçlu miğfer, kılıç ve uzun mızraklar taşıdığını, fakat kalkan kullanmadığını görürüz ki²⁸ bu husus Side'deki silâhlar ile —bunlar arasında mızrak bulunmamasına rağmen— Makedonya süvarisi tarafından kullanılan silâhlar arasında bir ilişki olduğuna işaret etse gerektir. Bu kabil Makedonya tarzında silâhlara şehir kapısı üzerinde yer verilmiş olması bunların önemli bir tarih olayı ile ilgili olduklarında, zannımıza göre, şüphe bırakmamaktadır. Cl. Bosch tarafından çok esaslı bir surette incelenmiş olan Pamphylia tarihine ait olaylara bir göz gezdirecek olursak²⁹ Manisa savaşından sonra Suriye kralı Antiokhos III ile Romalı'lar arasında Apameia'da yapılan barış muahedesinde Pamphylia'nın Bergama Kırallığına bırakıldığını görürüz. Bununla beraber Bergamalı'lar bütün Pamphylia'yı egemenlikleri altına alamamışlar ve büyük bir ihtimale göre Kestros (Aksu)' a kadar uzanan batı kesimi ile yetinmek zorunda kalmışlardır. Fakat Side gibi o bölgenin biricik liman şehrini, Apameia andlaşmasına dayanarak, işgal etmekte kendisi için menfaat gören Bergama kralı Eumenes II' nin ya da generallerinden birinin Side'ye, belki baskın mahiyetinde bir akın yapmış, fakat bu akında başarısızlığa uğrayarak geri çekilmek zorunda kalmış olduğu anlaşılıyor. Cihan tarihi bakımından önemsiz (çünkü antik kaynaklar böyle bir seferden bahsetmemektedir), fakat Side için son derece önemli olan bu sefer şerefine şehir bu tarihten başlayarak M.ö. 36 yılına kadar devam eden gümüş tetradrahmiler basmıştır ki bunların ön yüzünde şehrin baş tanrıçası Athena, arka yüzünde ise elinde bir zafer çelengi tutan Nike tasvir edilmiştir³⁰. Bosch'un söylediği gibi (s. 34) “bütün sikke resimlerinin muayyen bir mânası olduğuna ve çok zaman aktüel tarihi hâdiselerle ilgilendiğine göre bu sikke resminin de hakikî bir zaferi, M.ö. 188 senesinden sonra şehrin durumu için önemli bir hâdiseyi, yani onun otonomisini tesbit ve tayin eden bir zaferi göstermesi icap eder.” İşte Bergamalı'lara karşı kazanılmış böyle bir zaferin sikke resimlerinden başka kapı üzerinde bir “tropaion” ile kutlanmış olması büyük bir ihtimal dahiline girer.

²⁸ J. Kromayer - G. Veith, *Heerwesen und Kriegführung der Griechen und Römer* (Handbuch der Altertumswissenschaft IV, 3, 2), 1928, s. 109/10.

²⁹ Cl. E. Bosch, *Pamphylia tarihine dair tetkikler* (Antalya bölgesinde araştırmalar, no. 1), 1957, s. 33 v.dd.

³⁰ Bosch, *adı geçen eser*, s. 34 not 114 de gösterilen bibliyografyaya bk.

Fakat ne yazık ki Bergama ordularında kullanılan silâhlar hakkında açık bir fikrimiz yoktur. Vakıa Bergama'da, Athena Polias mâbedi avlusunun kuzeyinde ve doğusunda yer alan ve yaklaşık olarak M.ö. 190 ile 180 yılları arasında yapılmış olan kuzey ve doğu stoa'larının üst kat korkuluk levhaları üzerinde silâh kabartmaları bulunmaktadır. Fakat bunlar Bergamalı'ların kullandıkları silâhları değil, Eumenes II'nin (hattâ belki babası Attalos I'in) çeşitli kavimler ve devletlere karşı yaptığı seferlerde ele geçen silâhları büyük bir sadakatle, bazan en ince ayrıntılarını da göstermek suretile, tasvir etmektedir³¹. Bu kabartmaların resimleri, birçok el kitabı ve başka çeşitli eserlerde neşredilmiş olmakla beraber, bunların esas mahiyeti ve hangi kavimlere ait olduğuna dair etraflı hiçbir araştırma yapılmamıştır³². Bununla beraber Bergama'daki bazı levhalarda Side gömleklerine benzeyen deri gömlekler göze çarpmakta³³ (res. 35,

³¹ *Altertümer von Pergamon (A. v. P) II*, 1885, s. 95 v.dd. lev. 43 v.dd. (Die Balustradenreliefs) (H. Droysen). Ayrıca bk. A. Baumeister, *Denkmälar des klassischen Altertums* (bundan böyle: Baumeister) II (1887), s. 1280 v.dd. res. 1432 v.dd. (A. Trendelenburg) ve III (1888), s. 2031 v.dd. res. 2203, 2215, 2219, 2231, 2237 (A. Müller).

³² İkinci Cihan harbinden önce ve harp esnasında Berlin Üniversitesinde Arkeoloji profesörü olan G. Rodenwaldt'ın tavsiye ve teşviki ile P. Jaekel tarafından Bergama silâh kabartmalarına dair bir doktora tezi yapılmışsa da bu eser harp esnasında kaybolmuştur. Bu araştırmaları ile ilgili olarak aynı yazar tarafından "*Waffen-u. Kostümkunde, Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen-u. Kostümkunde* 1965, Heft 2, s. 94 v.dd."da bir makale neşredilmiş olduğunu sayın dostum Berlin Arkeoloji Enstitüsü Başkanı Prof. K. Bittel bana bildirmiş ise de bu makaleyi bugüne kadar (Nisan 1966) elde etmek mümkün olmadı. Bergama silâh kabartmaları ile meşgul olan başka bir bilgin H. Kähler'dir (*Der grosse Fries von Pergamon*, s. 131 v.dd.). Kähler bu eserinde bu levhalar üzerinde tasvir olunan silâhların Antiochos III'ün ordusundaki çeşitli birliklere ait olup Manisa muharebesinde iğtinam edilmiş olabileceği ihtimalini ileri sürmekte, fakat bunların Eumenes II'nin (belki de babası Attalos I'in) bu muharebeden önce ve sonra Makedonyalı'lar, Pontoslu'lar, Bithynialı'lar ve Galat'lara karşı yaptığı çeşitli savaşlarda ele geçirdiği silâhlar da olabileceğini mümkün görmektedir ki zannımıza göre hakikate en fazla yaklaşan bu ikinci faraziyedir. Aynı bilgin bu silâhların hangi kavimlere ait olabileceği hususunda da enteresan bir teşebbüste bulunmuştur (*aynı yerde*, s. 138/9 ve 191/93, not 73 - 79). Böyle bir teşebbüs daha önce P. Couissin tarafından yapılmıştır ki (*Revue Archéologique* V. série, 25, 1927, s. 138 v.dd., 301 v.dd.; 26, 1927, s. 43 v.dd.; 29, 1929, s. 235 v.dd.). Bu araştırmasında yazar bu silâhlardan birçoğunu, zannımıza göre fazla mübalâgalı olarak, Galat'lara izafe etmektedir.

³³ *A. v. P. II*, lev. 43 = Baumeister II, res. 1432 (solda). *A. v. P. II*, lev. 44,2 = Baumeister II, res. 1434 (ortada). *A. v. P. II*, lev. 45,2 = Baumeister III, res. 2215 (solda).

36, solda altta), yalnız bunların üzerinde birtakım ayrıntılar ve süsler kabartma olarak gösterilmekte ve bunlar Side'deki dik yakalıklı yerine sadece arka tarafta dik bir ense siperine sahip bulunmaktadır³⁴. Bazı miğferler, konik şekilleri, altlarının yatay olarak kesilmiş olması ve alın siperi yerine uçları kıvrımlı bir şerit kapsamları bakımından³⁵ (res. 35, solda üstte) Side miğferlerine benzemekle beraber bunlardan yanaklıklar ve sorguçlarının olmaması ile ayrılmaktadır. En fazla benzerlik kabzaları aşağıya doğru kıvrılmış kuşbaşı şeklindeki kısa kılıçlarda yahut hançerlerde kendini göstermekte (res. 36, solda üstte), ucunda yuvarlak bir "papuç" kapsayan hafif kıvrık bir kından başka onun gerisindeki boşlukta dalgalanan uçları püsküllü kuşaklar Side-dekilerle beraber gitmektedir³⁶. Bergama silâh kabartmalarındaki

³⁴ Side gömleklerinde bu süsler ve ayrıntıların boya ile gösterilmiş olması çok muhtemeldir. Xenophon (*Memorab.* III, 10, 14) üzerleri rengârenk boyalı savaş gömleklerinden bahsetmektedir. Bu hususta bk. A. Hekler, *adı geçen makale*, s. 201 ve Hagemann, *adı geçen eser*, s. 51 v.dd.

³⁵ *A. v. P.* II, lev. 43 = Baumeister, res. 1432 (solda üstte); *A. v. P.* II, lev. 44,2 = Baumeister II, res. 1434 (solda üstte). Kähler, *adı geçen eser*, s. 192 not 73 de bunların Makedonya miğferleri olması ihtimalini ileri sürmektedir ki zannımıza göre bu faraziye doğru olsa gerektir.

³⁶ *A. v. P.* II, lev. 4511 = Baumeister II, res. 1435 (sağda üstte); *A. v. P.* II, lev. 45,2 = Baumeister III, res. 2215 (solda üstte); *A. v. P.* II, lev. 44.1 = Baumeister II, res. 1433 (sağda altta) ve *A. v. P.* II, 47,2 = Baumeister III, res. 2203. Bu levhalarla hepsi kınlarının içinde olan kısa kılıçların sadece kabzaları görülmektedir. Kähler'e göre (*adı geçen eser*, s. 192 not 74) bunlar Kelt kılıçlarıdır ve benzerlerine güney Fransa'da Orange takı ve başka birtakım anıtlar üzerinde rastlanmaktadır. Bunlara dair P. Couissin'in, *Revue Archéologique* 1923; 1924, s. 29 v.dd. ve not 32'de verilen makaleleri gösterilmektedir (bunlardan birincisini buradaki kitaplıklarda bulmak maalesef mümkün olmadı). Fakat kuşbaşı kabzalı bir kılıca Termessos'ta M.ö. 319'dan sonra yapıldığı anlaşılan Alketas'ın mezarı ile ilgili kaya kabartmasında da rastlanmaktadır (G. Kleiner, *Diadochengräber*, 1963, s. 76, lev. 5 res. 7). Alketas İlyriyalı olduğuna göre kullandığı silâhların ve bu arada hayvan başlı kılıçların da İlyria'ya ait olduğunu Kleiner kabule mütemayil bulunmaktadır (*aynı yerde*, s. 76/8 ve not 31). Kabzaları hayvanbaşı şeklinde olan hançerler hellenistik devirde Byzantion'lular tarafından da kullanılmıştır (aşağıda not 45 e bk.). G. Ch. Picard (*Les trophées romains*, s. 213) bu şekilde kılıçların Doğuda Sasaniler tarafından kullanıldığına işaret etmekte ve Sasani kralı Şapur'un Behistun (Bisütün)'daki kabartmasına atıfta bulunmaktadır. Böyle bir kabzanın Pompey'i'de bulunan ünlü "İskender mozayiki"nde İskender tarafından bir mızrakla öldürülmek üzere bulunan Pers'in belindeki kuşağa asılı kılıçta görülmesi (meselâ en son olarak: *Enciclopedia dell'Arte Antica* VI (1965), s. 130, res. 142.) bu kabil hançerlerin esasında bir Pers silâhı olduğunu, Persler tarafından Anadolu'ya getirildiğini ve buradan batıya yayıldığını muhtemel kılmaktadır.

benzerliklerin yukarıda tebarüz ettirdiğimiz birkaç noktaya inhisar etmesine rağmen Yunan-Makedonya çevresine giren deri gömleklerin benzerlerine Bergama'dan başka Anadolu'nun çeşitli yerleri ve Ege Adalarındaki hellenistik devir heykel ya da kabartmalarında rastlanıyor. Bu eserler A. Hekler³⁷ ve C. C. Vermeule³⁸ tarafından toplanmış olduğundan bunlar üzerinde fazla durmayacağız³⁹.

Side silâh kabartmalarına en yakın bir analogi olarak Makedonya'da Levkadia'da 1942 yılında bulunmuş ve kazılmış bir tümülüs altı mezar odasının içindeki freskler gösterilebilir⁴⁰ (res. 38-39). Bu odanın kısa taraf duvarlarında yarım daire şeklindeki satırlardan kapının üzerindeki ortada bir Makedonya kalkanı, onun sağında ve solunda tropaion şeklinde birer savaş gömleği ve onun üzerinde birer miğfer vardır⁴¹. Miğferler yanaklıklar ve alın üzerinde ince bir şerit kapsamakta, fakat sorguça sahip bulunmamaktadır. Deriden yapıldıkları anlaşılan gömleklerin belden yukarı kısımları çok kısadır,

³⁷ A. Hekler, *Oesterreichische Jahreshfte* 19/20, 1919, s. 195 v.dd. Lagina'daki Hekate mâbedi frizinde tasvir olunan deri savaş gömlekleri ve sorguçlu miğferler için Hekler tarafından gösterilen Mendel'in İstanbul Müzesi kataloğundan başka şu esere de bakılabilir: A. Schober, *Der Fries des Hekateions von Lagina*, 1936, lev. 13, 15, 23, Hekler adı geçen incelemesinde hellenistik devir için karakteristik olan bu kabil gömlek tasvirlerinin Augustus devrinde başgösteren klasisizm akımları sonunda kesildiğini, fakat Flavius'lar devrinde tekrar ortaya çıktığını beyan etmektedir (s. 202 v.dd.)

³⁸ C. C. Vermeule'ün tertiplelediği listeler için bk. *Berytus* 13, 1959, s. 13 v.dd. ve 32/3 (appendix).

³⁹ Bu listelere ilâve olarak kuvvetli hellenistik etkiler altında meydana geldikleri anlaşılan şu kabartmalar da gösterilebilir: Roma, Via della Consolazione frizi (M.ö. 1'inci yüzyılın ilk yarısı) (G. Ch. Picard, *Les trophées romains*, lev. 3); Tunus'ta Kbor Klib anıtsal sunağına ait kabartmalar (M.ö. 1 inci yüzyıl ortaları) (G. Ch. Picard, *adı geçen eser*, lev. 7, 3); Glanum çeşme anıtı (aşağı yukarı M.ö. 20 yılları) (res.37) (G. Ch. Picard, *adı geçen eser*, lev. 4), Bu sonuncu eserdeki gömlek dik yakalı olması bakımından Side gömleklerine yaklaşmaktadır.

⁴⁰ *Archäologischer Anzeiger* 1943, s. 325 v.dd. Chr. I. Makarona, *Makedonika* II (1941 —1952), s. 634 v.dd. lev. 17—19 ve L. Robert, *Villes d'Asie Mineure*, 2. tabı, 1962, s. 251, not 2. Makedonya tipi mezarlar serisine giren bu tümülüs mezarı üzeri beşik kemerle örtülü dikdörtgen bir oda (3 X 4 m.) ve küçük bir dehlizden ibaret bulunmaktadır. Duvarları fresklerle örtülü idi: bir sokl üzerinde payeler, onun üzerinde arşitrav ve mutulus'larla süslü bir geison'un alt kısmı oturuyordu. Bu enteresan anıta dikkatimi çektiği için asistan Dr. N. Asgari'ye teşekkürlerimi sunarım.

⁴¹ *Makedonika* II, lev. 18.

fakat yakalık mevcuttur. Alt kısımda yer alan iki sıra deri parçası ince uzun şekilleri ile dikkati çekmektedir. Gömleğin üzerinde ayrıca göbek hizasında düğümlenmiş bir kuşak vardır. Gömleklerin sağında ve solunda gerideki fona tutturulmuş bir çividen aşağıya sarkan birer kuşak ve onun önünde çapraz surette duran birer kılıç göze çarpıyor. Soldaki kılıcın kabzası kuş başı şeklindedir. Bu freskin karşısındaki yarım dairevi sathın içindeki freskte⁴² ortadan bir öncekinden süsleri bakımından ayrılan yuvarlak bir kalkan ve onun altında dizlikler bulunmaktadır. Sağda ve solda alt kısımları düz yatay olarak kesilmiş, yanaklıkları havi birer miğfer yer almaktadır. Sağdaki miğfer sorguçludur. Miğferlerin gerisinde sağda ve solda çiviye asılı bir kuşak aşağıya sarmakta ve kuşağın önünde çapraz duran bir kılıç yer almaktadır. Soldakinin kabzası kuş başı şeklindedir. Bu freskler hâfir tarafından kiral Perseus ile Makedonya kiralığının son devreleri arasındaki zamana (aşağı yukarı M.ö. 180-150) tarihlenmektedir.

Roma'da Kapitol'un güney-doğu köşesinden aşağıya düşmüş oldukları anlaşılan ve Via della Consolazione ile Via del Mare arasında 1938'de bulunan kalker taşından anıtsal friz levhalarından bir tanesi (res. 40) kompozisyonu bakımından Levkadia fresklerini hatırlatmakta⁴³, ortasında Roma'nın büstü ile süslü bir clipeus (Roma kalkanı) ve onun sağında ve solunda birer tropaion kapsamaktadır. Altlarında tunika'nın kenarları beliren deri gömlekler, yanaklıkları ve sorguçlu, kenarları hafifçe dışarıya kıvrık miğferler gerek Levkadia, gerek Side silâhları ile benzerlik göstermekte, levhanın solundaki büyük gömlek ise şekli, göğüsündeki ve apuletlerindeki süsler bakımından yukarıda zikrettiğimiz gömlekle heykeller ve kabartmalarla (sah. 372 ve not 37-38) enteresan bir analogi teşkil etmektedir. Bu frizler G. Ch. Picard tarafından, isabetli olarak, Sulla devrine (M.ö. 80 seneleri) tarihlenmektedir.

Bir çividen aşağıya sarkan kuşak ve onun önünde çapraz olarak duran kılıç motifi Byzantion stelleri üzerinde de görülüyor⁴⁴. Bu

⁴² *Makedonika II*, lev. 19 a.

⁴³ G. Ch. Picard, *Les trophées romains*, s. 181 not 1, lev. 3 ve *Mélanges d'Archéologie et d'Histoire (École Fr. de Rome)*, 71, 1959, s. 263 v.dd. ve *Comptes-rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres* 1959 (1960), s. 131/32. Değerli eserlerinden bazılarının ayrışmasını bana göndermek lütfunda bulunduğundan dolayı sayın G. Ch. Picard'a burada teşekkür etmek isterim. Ayrıca bk. *Fasti Archaeologici* 14, no. 2257; 15, no. 2206.

⁴⁴ Mezar stelleri üzerindeki silâh tasvirlerine dair genel olarak: E. Pfuhl, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 20, 1905, s. 147 v.dd.

hususla halen İstanbul Arkeoloji Müzesinde bulunan Heris'in (M.ö. 3. yüzyıl) (res. 41), fakat bilhassa Parmeniskos'un (M.ö. 2 yüzyıl) (res. 42) stelleri⁴⁵ gösterilebilir. Bu sonuncu stelde kılıcın kabzası aslan başı şeklindedir ve kılıç aşağıya sarkan kuşağın gerisinde yer almıştır. Kuşağın üzerinde, aynen Side kabartmalarında olduğu gibi, hafif kabarık dikdörtgen satırlar görülmektedir ki bunların bir çeşit göz olduğunu ve kılıcı kuşağa raptetmek için kullanıldığını yukarıda söylemiştik⁴⁶.

Hellenistik devir Makedonya ve bazı Anadolu şehir sikkeleri üzerinde de Side silâhlarına benzeyen tasvirlerle rastlamak mümkündür. Bazı Makedonya sikkelerinde konik (çan şeklinde), alın üzerinde uçları kıvrımlı şeritlerle süslü, yanaklıklılı miğfer resimleri Side miğferlerine çok yaklaşmakla beraber sorguçsuz olmaları bakımından bunlardan ayrılmaktadır⁴⁷. Fakat diğer birtakım sikkelerde miğfer ve sorguç cepheden gösterilmekte, bunlarda sorguç ortasından ikiye bölünmüş olup birbirine simetrik iki kütle halinde aşağıya sarmakta ve sikke yuvarlağını ahenkli bir surette doldurmaktadır (res. 43)⁴⁸. Aynı seride profilden gösterilmiş bir miğfer ise Side miğferlerine en yakın analogi teşkil etmektedir⁴⁹ (res. 44). Fakat bu kabil miğferlerin Makedonya'ya inhisar etmediğini, Akdeniz ülkelerinde, meselâ Anadolu ya da Filistin'de de bulunduğunu bazı örnekler açığa vurmaktadır.⁵⁰ Haç kabzalı kılıçlar ve bunların yanında dalgalı hatlar şeklinde gös-

⁴⁵ Heris'in steli: A. M. (Mansel), *Archäologischer Anzeiger* 1933, s. 134, no. 46, res. 19. N. Firatlı, *Les Stèles funéraires de Byzance gréco-romaines*, 1964, s. 113/14 ve s. 189 lev. 46. Parmeniskos'un steli: Mendel, *Catalogue des Sculptures* III (1914), s. 318/19, no. 1080; N. Firatlı, *adı geçen eser*, s. 128/29, no. 218, lev. 67.

⁴⁶ Bu motife bütün stel sathında değil, fakat "cenaze ziyafetleri"nde geride duvara asılı olarak ve küçük ölçüde şu stellerde rastlanıyor: Mendel, *Cat. d. Sculp.* III, s. 193/5, no. 980; N. Firatlı, *adı geçen eser*, s. 56/7, no. 36, lev. 10. - Mendel, *adı geçen eser* III, s. 188/190, no. 976. Bunların hepsi hellenistik devre aittir.

⁴⁷ Meselâ H. Gäbler, *Die antiken Münzen Nordgriechenlands* III, 2 (1935), lev. II, res. 9 (Filip V ve Perseus) ya da *Sylloge Nummorum Graecarum, The Royal Collection of Coins and Medails. Danish Nat. Museum, Copenhagen. Macedonia*, part III (1943), lev. 33, no. 1282 - 1288 (Filip V ve Perseus zamanına ait, M.ö. 185 - 168).

⁴⁸ Gäbler, *adı geçen eser*, lev. 35, no. 13-18 (M.ö. 2. yüzyıl). *Sylloge Copenhagen, Macedonia*, part III, lev. 29, no. 1118 - 1137 (Anonymus, 311 den sonra); lev. 31, no. 1222 - 1229 (Antigonos Gonatas, 277 - 239).

⁴⁹ Gäbler, *adı geçen eser*, lev. 35 no. 21 (Filip V).

⁵⁰ L. Anson *Numismata Graeca. Greek Coin-types*, part II (1911), lev. 13 no. 735 (Herodes Arkhelaos, Filistin); lev. 13 no. 716 (Amisos).

terilmiş kuşaklar ise gerek Makedonya, gerek Anadolu şehirleri sikkeleri üzerinde mevcuttur⁵¹. Savaş gömleklerinin benzerlerine yine aynı devir sikkeleri üzerinde rastlanmaktadır⁵².

Diğer taraftan Hellenistik devir Side heykeltraşlığında, mermerden ziyade kalkertaşı kullanıldığı göz önünde bulundurulacak olursa⁵³ şehir kapısı gibi önemli bir yerde yer alan böyle anıtsal bir frizin neden mermerden değil de kalker taşından yapılmış olduğunun mânası anlaşılır.

Yukarıda sıraladığımız bütün bu analogiler ve tarihi mülâhazalar Side silâh kabartmalarının M. ö. 2 nci yüzyıla ait olduğunu açığa vurmaktadır⁵³. Esasında Anadolu'nun dağlık bölgesinde kullanıldığı ve Side kabartmalarını etkiledikleri anlaşılan silâh tasvirlerinin ortaya attığı birtakım problemleri ilerideki araştırmalarımızın aydınlatacağını umuyoruz.

⁵¹ *Sylloge Copenhagen III*, Macedonia, lev. 30, no. 1165 - 1169 (Makedonya, kiral Eupolemos 314), Aynı eser lev. 4, no. 148 - 157 (Amisos), lev. 8, no. 310-312 (Sinope). Gäbler, *adı geçen eser*, lev. 32, 15 (Makedonya). L. Anson, *adı geçen eser*, lev. 13, lev. 716 (Amisos); 718 (Chabaeta, Pontos); 724 (Talaura, Pontos); 728 (Sinope); 732/33 (Kaunos, Karia).

⁵² A. B. Brett, *Boston Fine Arts Mus. Catal. of Coins*, lev. 25, no. 462/63. *Sylloge Num. Graec. Sammlung H. v. Aulock*, no. 1674/75 (Temnos). L. Anson, *adı geçen eser*, lev. 13 no. 744; lev. 24, no. 1192, 1194/95.

⁵³ Meselâ Side'de bulunmuş olması çok muhtemel olan ve esas cephesinde kıvrık üzüm dalları ve salkımları ile süslü olan lâhit (G. Kleiner, *Istanbul Mitteilungen* 7, 1956, s. 8/9, lev. 6/7), ya da kısa taraflarında birer kapı tasviri kapsayan iki lâhit (A. M. Mansel - G. E. Bean - J. Inan, *Side Agorası ve civarındaki binalar* [Antalya Bölgesinde Araştırmalar, no. 4], 1956, lev. 35, res. 127/28).

KAYSERİ HACI KILIÇ CAMİ VE MEDRESESİ

GÖNÜL ÖNEY

Kayseri'de 1249 tarihinde Sultan II. Keykâvus zamanında Ebül-kasım ibn Ali Eltusî tarafından yaptırılan Hacı Kılıç külliyesi şehrin kuzey tarafında İstasyon Caddesinde yer almaktadır¹. Masif karakteri ve sade dış görünüşü ile taştan yapılmış yapıda ilk bakışta doğuda cephede yer alan cami ve medrese portalı, süslü cami penceresi haricinde hiçbir özellik dikkatimizi çekmez (Resim 1). Külliye bütünüyle tanyınca plan hususiyeti ile Selçuk mimarisinde başka örneğini tanımadığımız orijinal bir yapı olduğunu görürüz. Dıştan birbiriyle organik olarak kaynaşmış cami ve medreseye ayrı birer abidevi portalle girilir (Resim 2,3). Bugün fasadda yer alan, sonradan ilâve edilmiş minare bu kaynaşık binada cami kısmında portalin sağında yükselir. Cami duvarları orijinaldir; medrese duvarları arkada ufak bir kısım hariç tamamen yenilenmiştir. Medresenin kuzey-batı köşesinde kare, caminin güney-batı yönünde silindirik olarak yükselen köşe kuleleri, esere kale atmosferi kazandırır. Külliye dolandığımızda cami güney duvarında beş çörtlen, tepede yer alan üç basık yay kemerli pencere ve duvar örgüsünde bazı profilli devşirme (spolien) taşlarla mihrap kısmında duvarın 1 m. kadar dışarıya dikdörtgen bir taşıntı meydana getirmesi (Resim 4), medrese kuzey duvarında ise dört çörtlen haricinde hiçbir özellik görülmez.

A. GENEL PLÂN.

52 × 37 m. ölçülerindeki külliye dıştan görülen harmonik kaynaşma genel planda da dikkati çeker. Cami ve medrese masif kalın duvarlarla kuşatılmış uzunlamasına bir bütün meydana getir-

¹ Cami Gabriel tarafından hatalı bir planla kısaca neşredilmiş, medrese hiç tanıtılmamıştır. Gabriel o zaman yapının depo olarak kullanıldığını söyler (Bak. A. Gabriel. *Monuments Turcs d'Anatolie* Tome I. Paris 1931 s. 52 - 54 Fig. 31, 32).

Esere Hacı Kılıç adının niçin verildiği bilinmemektedir. Eltusî'nin lâkabı olabilir. Halil Edhem yapının H. 1322'de ambar olarak kullanıldığını belirtir (Bak. *Kayseriye Şehri*, İstanbul 1334 s. 89).

mektedir. İki yapı arada geçiti sağlayan büyük açık kemerlerle birbirine bağlanmaktadır (Bak çizim 1,2).

a. Cami Plânı

Cami esas itibariyle sadece Anadolu'da Selçuk'lar devrinde görülen ve gelişen "bazilikal tip"² olarak isimlendirdiğimiz Kayseri'de Ulu cami, Külük ve Huand Hatun camileri gibi örneklerini gördüğümüz³ uzunlamasına planlı, avlusuz cami tipinin yarım medrese planı ile kaynaşmış ve daha kısa tutulmuş değişik bir örneğidir. Sivri beşik tonozlu beş uzunlamasına sahna sahip camide daha yüksek olan orta sahnın 2 m. kadar daha geniş tutulmuş ve mihrap önündeki maksura kubbesi ile bu tipin özelliğine uygun olarak bilhassa belirtilmiştir. Uzunlamasına tonozlar kible duvarına paralel uzanan üç sıra sivri kemerli kuşakla atkılanır. Kare destekler her sırada kible duvarına dikey yönelen dörder sivri kemeri taşır. Mihrap önünde maksura kubbesi dört taraftan bu sivri kemer sistemi ile taşınır. Camide Anadolu Selçuk bazilikal tip camilerinde genellikle görülen ikinci kubbe "aydınlık kubbesi" yoktur⁴, bunun yerini camiye bağlı medresenin avlusu alır. Medreseye geçiş çok orijinaldir. Caminin orta sahnındaki sivri kemerli tonoz profilli, yüksek bir kemerle avluya açılır ve medreseden bakıldığında yan eyvan tesiri verir. Bu kemerin sağında ve solunda, yan sahnın sonunda yer alan eş profilli daha küçük birer kemerle medreseye üç büyük açıklıkla birleşme sağlanmış olur. Bu kemerlerden batıdaki medrese ana eyvanının güney duvarına açılmıştır (Resim 16). Bugün kemerler demir kafesli camekan sistemi ile kapatılmıştır. Orijinal halinde cami içine kar, yağmur ve soğukun girmesini önlemek için bugün bir çok cami kapılarında görülen keçe

² Bak. K. Otto-Dorn. Die Kunst des Islam. Kunst der Welt. Baden - Baden. 1964 s. 146.

³ A. Gabriel. Aynı eser. Huand Hatun için (H. 635 - 1237) s. 41 - 46, Fig. 20, Ulu cami için (1205) s. 32 - 35, Külük camisi için (1210 - 11) s. 36 - 39, Fig. 17.

⁴ Dip notu 3 de bahsi geçen Kayseri Selçuklu camilerinde ve bu devirden Divriği Ulu camisi (Bak Gabriel aynı eser cilt 2, Fig. 113, s. 178), Niğde Ulu camisi (Bak. Gabriel aynı eser Fig. 72, s. 118), Beyşehir Ulu camisi (Bak K. Otto-Dorn Seldschukische Holzsäulenmoscheen in Kleinasien. Festschrift Kühnel. Berlin 1957. Abb. 26) gibi bir çok bazilikal plânlı yapıda bu kubbeleri görürüz. Sonradan yenilenen bu kubbelerin ilk hali hakkında katî bir şey söyleyemeyiz. Özetlenmiş bir avlu kalıntısını hatırlatırlar.

veya kilimden kalın bir perdenin kullanılmış olması mümkündür (Resim 16'da kemerin ikisi görülmektedir). Caminin mimarî unsurları üzerinde aşağıda açıklamalarda bulunmaktadır.

b. Medrese

Bahsi geçen üç büyük kemerle (Resim 16'da iki kemeri görüyoruz) camiye bitişen medrese yarım plana sahiptir. Açık avlulu, revaklı medrese, doğuda giriş eyvanına batıda ana eyvan bitişiğinde büyük kışık ders odasına, doğuda ve kuzeyde hücrelere sahiptir. Güneyde medresenin simetrik diğer yarısını teşkil edecek hücrelerin yerini cami almıştır. Üçlü birleşme kemerinin batısında yer alan dar ve yüksek, yuvarlak kemerli kapı sonradan açılmıştır. Doğuda medresenin giriş eyvanına açılan kapısı ile cami planının içine dahil olan türbeye geçilir (teferruat mimarî unsurlar kısmında).

B. MİMARİ UNURLAR.

a. Cami

Portal :

Caminin doğu duvarında yan sahına açılan ana portal 13. asrın ortalarına kadar Anadolu Selçuk'larında tipik olan, dekorasyonun bilhassa yassı kabartmalı bordürlerde toplandığı, fazla plastik unsurlara sahip olmayan stalaktit nişli, dikdörtgen bir portaldır (Resim 2, Çizim 3). Bilhassa Kayseri bölgesi bu portaller için tipiktir.⁵ Aynı bir mimarî unsur şeklinde yapının genel seviyesinden daha yüksek ve dışarı taşınılıdır. Portalin giriş kapısı basık kemerleridir ve yanlarında kapı içine doğru uzanan bir mukarnas konsol şeridine sahiptir. Kapının etrafını palmetli bir sarmaşık çevirir. Stalaktitli portal nişine geçmeden yatay uzanan kalın bir geometrik örgü bandı, sonra da beyaz mermer üzerine neshî yazı ile kitabe bordürü bütün portal eyvanının içini kuşatır (bak kitabeler kısmı Resim 5).

Portal eyvanının içinde simetrik olarak sivri kemerli, stalaktit nişli mihrabiyeler yer alır. Bunlar profiller meydana getiren iki sıra geometrik örgü bandı ile çevrilmişlerdir (Resim 6). Sağ mihrabiyenin tepesinde palmetli dekorasyonla doldurulmuş simetrik birer rozet yer alır. Mihrabiyelerin üzerindeki ilk dikdörtgen pano geometrik kafes

⁵ A. Gabriel. aynı eser Tome 1. PL. X, XI 1, XIII 2, XV, XVI 2, XVIII 1, 2, XX 2, XXI 2, XXII 1, 2, XXV 2, XXVIII 2.

örgüsü içine doldurulan rozetler ve yarım, tam palmetlerle dekore edilmiştir. Bunların üzerinde stalaktitli bir bordür bulunur (Resim 6).

Portal eyvanının dış cephesinde stalaktit nişi sivri kemerli, arabesk motifleriyle doldurulmuş bir bordür çevirir (Resim 2). Bu bordür sütun başlığı yerine geçen stalaktit frizi ve palmetli bir yarım daireden sonra portal eyvanın yanlarında yer alan üstü geometrik örgü ağı ile kapanmış sütunlara bağlanır. Sivri kemerli ikinci bordür aynı geometrik örgü ağına sahiptir. Bunların dışında eş dekorlu ilk dikdörtgen çerçeve 45° lik açı ile dışa taşan bir profil meydana getirir. Bu dikdörtgen çerçeve ile sivri kemerli bordür arasındaki açıklıkta simetrik birer rozet dikkati çeker. Bugün harap durumda olan bu rozetlerin eskiden geometrik kafes motifi ile dekore edildikleri belli olmaktadır. Rozetlerin tepesinde ortada beyaz mermer üzerinde iki satır neshî yazı ile kitabe yer alır (Bak kitabeler kısmı Resim 7).

İkinci dikdörtgen bordür en kalın olanıdır ve yıldızlar meydana getiren geometrik kafes örgüsüne sahiptir. Bu tip üçüncü bordür yine geniştir ve çok girift geometrikleşmiş bir arabesk dekorasyona sahiptir. Bu bordürler dar profilli düz bir çerçeveden sonra, yuvarlak profilli, üstü geometrik kafes motifi ile kaplanmış birer kalın sütunla çevrilir.

Caminin ikinci bir portali batı cihetinde yan sahna açılır, dekorsuzdur, dıştan sivri kemerli bir portal girintisine sahiptir, kapı kemeri basıktır. Cami içinde aşınmış taş basamak bu sade giriş kapısının orijinal olduğuna işaret eder.

Pencereler :

Külliyede sadece cami kısmında, doğuda ön cephede, portalin solunda dikdörtgen çerçeveli büyük bir pencere görülür (Resim 8). İçi iki bölmeli olan bu pencerede daha büyük olan alt bölüm dikdörtgen formlu, bir lento taşının ayırdığı üst bölüm sivri kemerlidir. Bütün pencere sistemi yarım yıldız formların meydana getirdiği zikzaklı bir bordürle çevrilir. Eş bir pencerenin eskiden portalin sağında, bugün minarenin bulunduğu kısımda yer aldığını minare kaidesinin sağındaki pencere bordürü taşıntısından anlıyoruz (Resim 9).

Caminin kible duvarında üç, batı duvarında iki adet yukarıdan açılmış küçük, dekorsuz pencere binanın içini aydınlatan diğer ehemmiyetsiz açıklıklardır.

Minare :

Doğu cephesinde cami portalinin sağında yer alan yakın tarihlere minare, orijinalde bu kısımda bulunan caminin penceresini örtmektedir. Kare kaideli, silindirik gövdelidir. Eski minarenin yeri için katı birşey söylemek mümkün değildir. Cami dahilinde, minarenin bugün bulunduğu kısımdan türbe duvarına doğru uzanan ve dikey açıyla dönerek aynı duvara paralel yükselen bir merdiven yer almaktaydı. Medrese kısmında da bu cephede bir merdiven çatıya çıkar. Eski minarenin iki portal arasında çatıdan itibaren yükselmesi mümkündür. Camiyi yeni minare ilâvesinden önce hatırlayanların ifadesine göre Kayseri Küçük ve Huand Hatun camileri minaresi tipinde çan kulesine benzer çok alçak bir minare maksura kubbesi kısmında yer almaktaydı⁶. Burada dışa taşıntılı mihrap çıkıntısı üzerinde yer alması mümkündür. Eserde orijinal halde bazı Selçuk camilerinde olduğu gibi tam minare olmaması veya küçük bir kulenin bu vazifeyi görmesi de mümkündür.

Destekler ve Kemerler :

Camide kemerler genellikle 1.10×1.20 m. ebadında kalın desteklerle taşınmaktadır. Bunların üzerinde kible sahnına dik uzanan beşik tonozlarla birlikte bazilikal karakteri kuvvetlendiren sivri kemerler yer alır (Resim 10). Kemerlerde yassı tek profilli taşma görülür. Bu kemer tarzı Kayseri camilerinde karakteristiktir⁷. Bugün üzerlerinde Kayseri Huand Hatun camisinde de olduğu gibi beyaz ve kırmızı iki renk taş işçiliğini taklit eden boyama vardır. Maksura kubbesinin etrafında bu kemer sistemini çepeçevre, aynı zamanda mihraba paralel olarak da görürüz. Burada kubbe içine bakan yüzlerde profilasyon sistemi daha zenginleşmiştir ve yassı profillidir. Mihrap nişinin etrafı da tabana kadar aynı kemer sistemi ile kuşatılmıştır⁸.

⁶ Aynı eser Pl. XIII.

⁷ Kayseri Huand Hatun, Ulu ve Küçük camilerinde görülen bu kemer tipi mihrap kısmında tabana kadar dört basamaklı profille uzanmakta ve mihrabı tam bir kemer çerçevesi içine almaktadır. Aynı profilli kemerle çevrili mihrap Erzurum Ulu camisinde de görülmektedir (Kayseri için bak. Gabriel aynı eser Pl. VII 1, 2, Erzurum için bak İ. H. Konyalı Erzurum Tarihi. İstanbul 1960 s. 260 - mihrap resmi yok-).

⁸ Bak dip notu 7.

Kubbe :

Mihrabın önünde yer alan 7 m. çapındaki maksura kubbesine pantantifle geçilir (Resim 11). Burada kalem işi ile geç devirden rozetler içinde kitabeler görülür. Aynı tip rozetler içinde boyama kitabeler kubbe dahilinde de yer alır. Kubbe kasnağını iki sıra yuvarlak profilli dar bordür çevirir. Kubbe içinde üç küçük dikdörtgen aydınlatıcı pencere yer almaktadır. Kubbe yapının dışından gizlenmemiştir.

Mihrap :

Caminin stalaktit nişli olan taş mihrabı üç sıra yassı profilli sivri kemer sisteminin altında dikdörtgen olarak yer alır⁹ (Resim 12 a,b). Kalın dikdörtgen dış bordür geometrik örgü motifine sahiptir. İkinci daha kalın bordürde geometrik örgü yıldızlar meydana getirir. Üçüncü daha dar geometrik bordür ise 45° lik açı ile içe eğiktir. Bunun içinde yer alan, stalaktit mihrap nişini çeviren sivri kemerli bordür arabesk motifi ile doldurulmuştur. Dikdörtgen bordür ile sivri kemerli bordür arasındaki köşelik kısımlarında dolgun röliefli, geometrik düğümler meydana getiren bir band vardır (Resim 12 b). Stalaktit mihrap nişinin iki yanında birer rozet yer alır. Mihrap nişinin alt kısmı tamamen yenilenmiş ve mermerden yapılmıştır.

Mimber :

Ahşaptan olan süssüz mimber yenidir. Hiçbir tarihî değere sahip değildir.

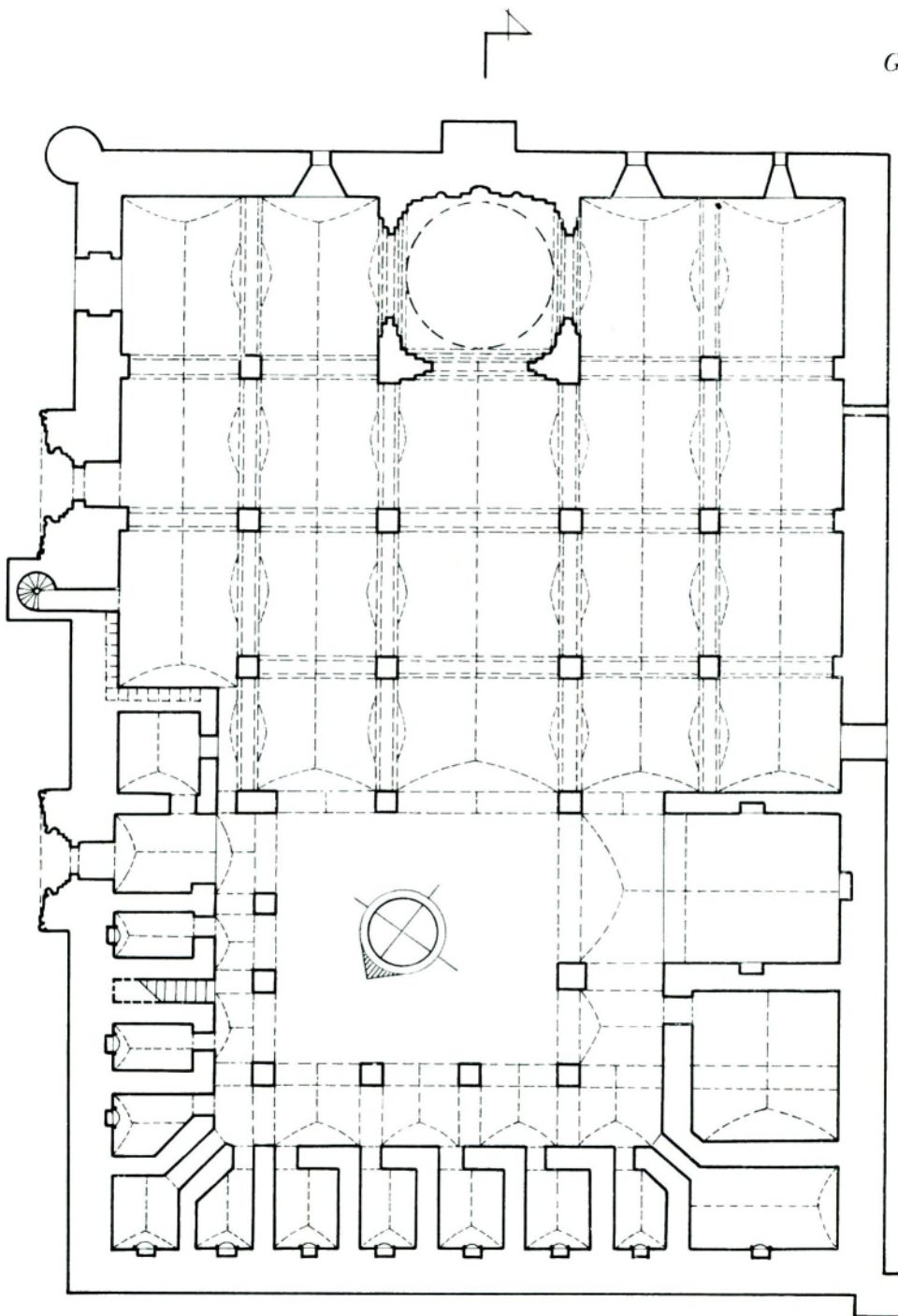
Kadınlar mahfili :

Caminin kuzey-batı cihetinde en arka bölmede yer alan ahşap kadınlar mahfili sonradan ilâve edilmiş, tarihî değeri olmayan bir konstrüksiyondur.

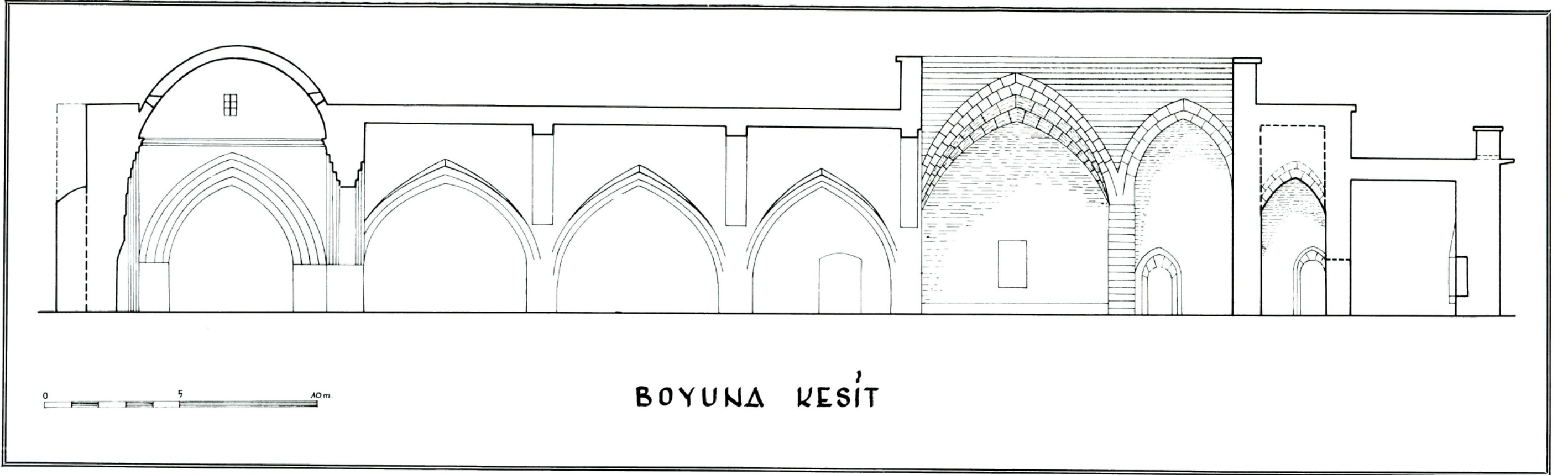
b. Medrese.**Portal :**

Medrese portalı de cami portalı gibi 13. asrın ilk yarısı ve Kayseri için tipik olan yassı bordürlü dekorasyona sahiptir (Resim 3). Binanın dışına taşan bu büyük stalaktit nişli, dikdörtgen unsurda üzeri geometrik kafes motifi ile kaplanmış silindirik profilli bir dış çerçeve

⁹ Bak dip notu 7-8. Hacı Kılıç mihrap bordürlerinde bilhassa geometrik dekorasyonun hakim oluşu ve yazı bordürlerinin görülmemesi dikkatimizi çeker.

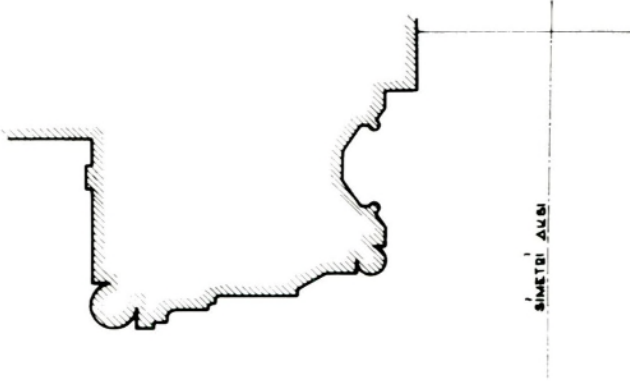

PLÂN

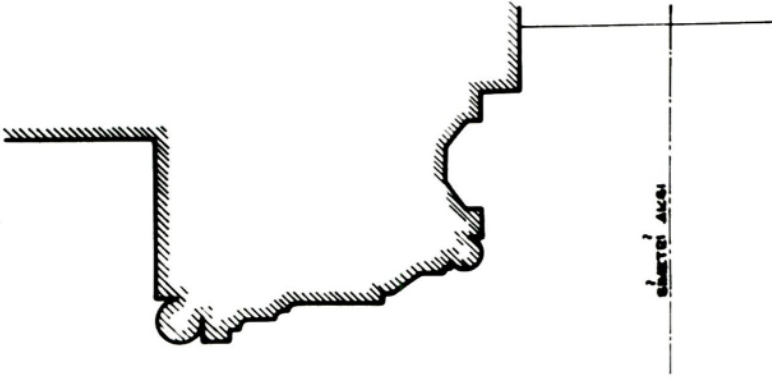
Çizim : 2

G. Öney

CAMİ PORTALI-KESİT

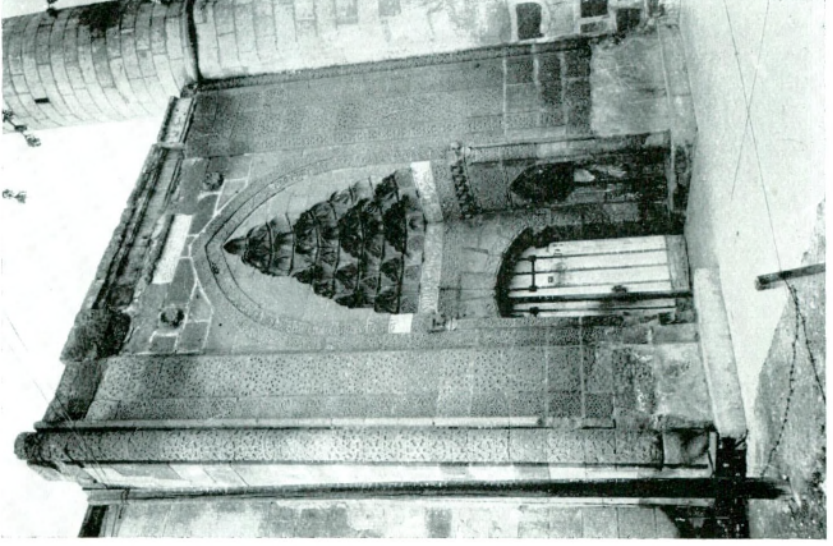
Çizim : 3

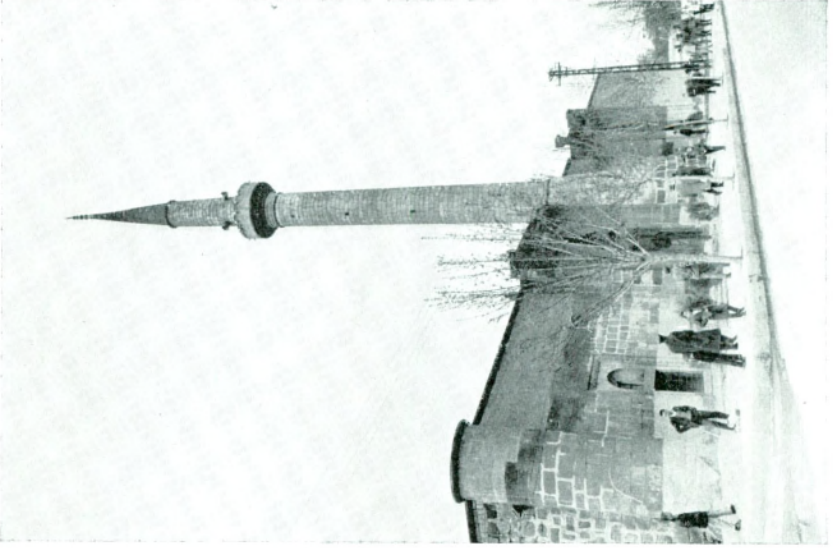
MEDRESE PORTALI-KESİT

Çizim : 4

G. Öney

Resim 2 — Hacı Kılıç camisi portali.

Resim 1 — Hacı kılıç Külliyesi cephe genel görünüşü.

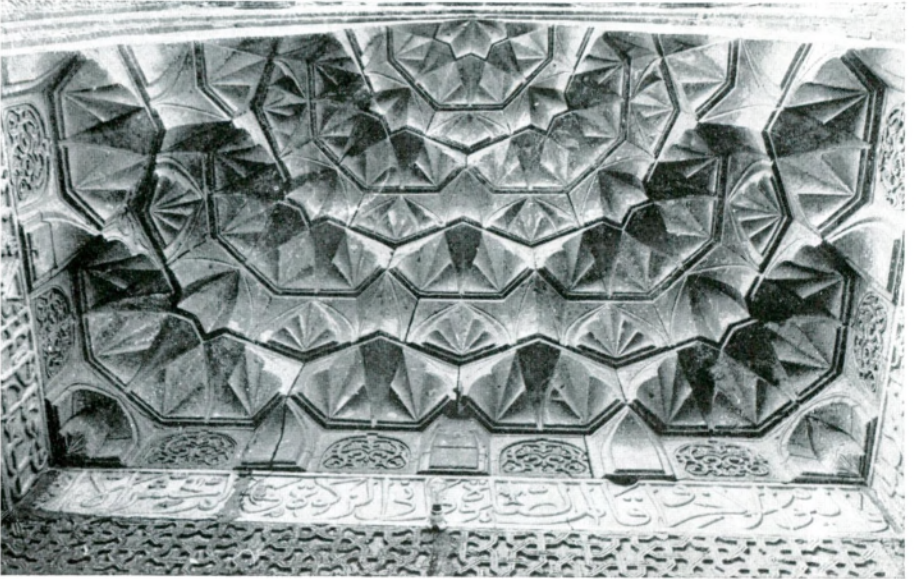

Resim 3 — Hacı Kılıç medresesi portali.

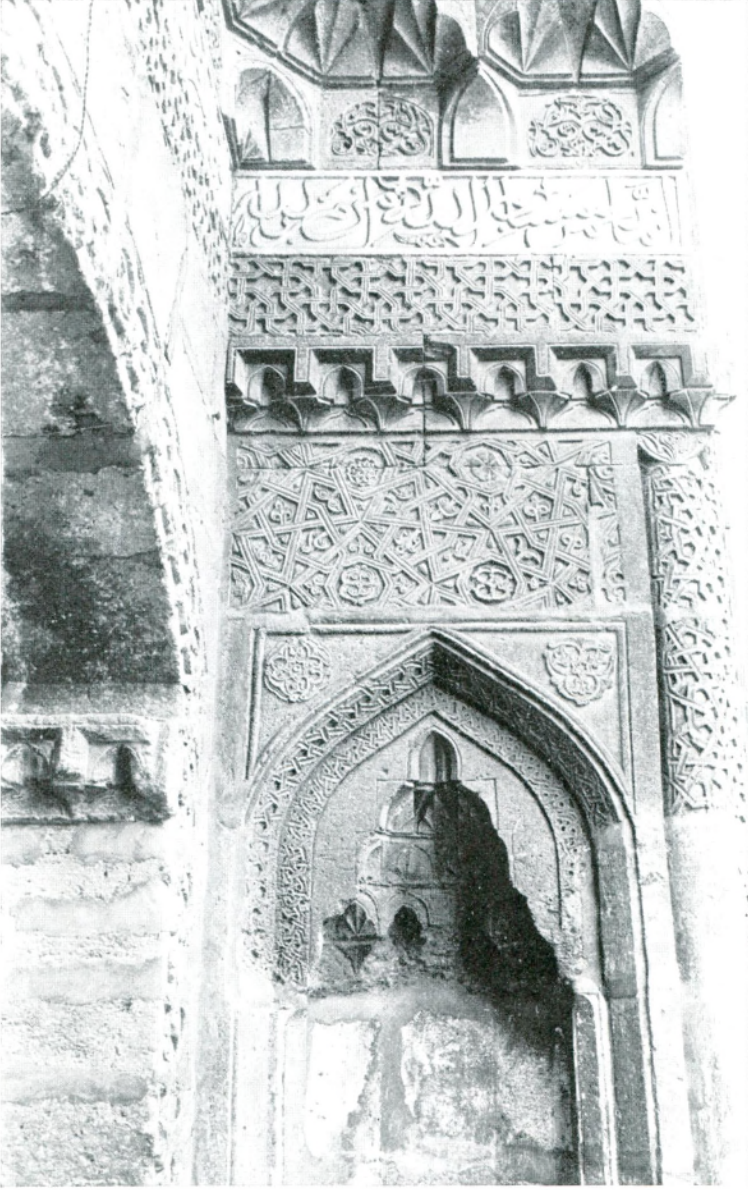
G. Öney

Resim 4 — Hacı Kılıç camisi mihrap duvarı.

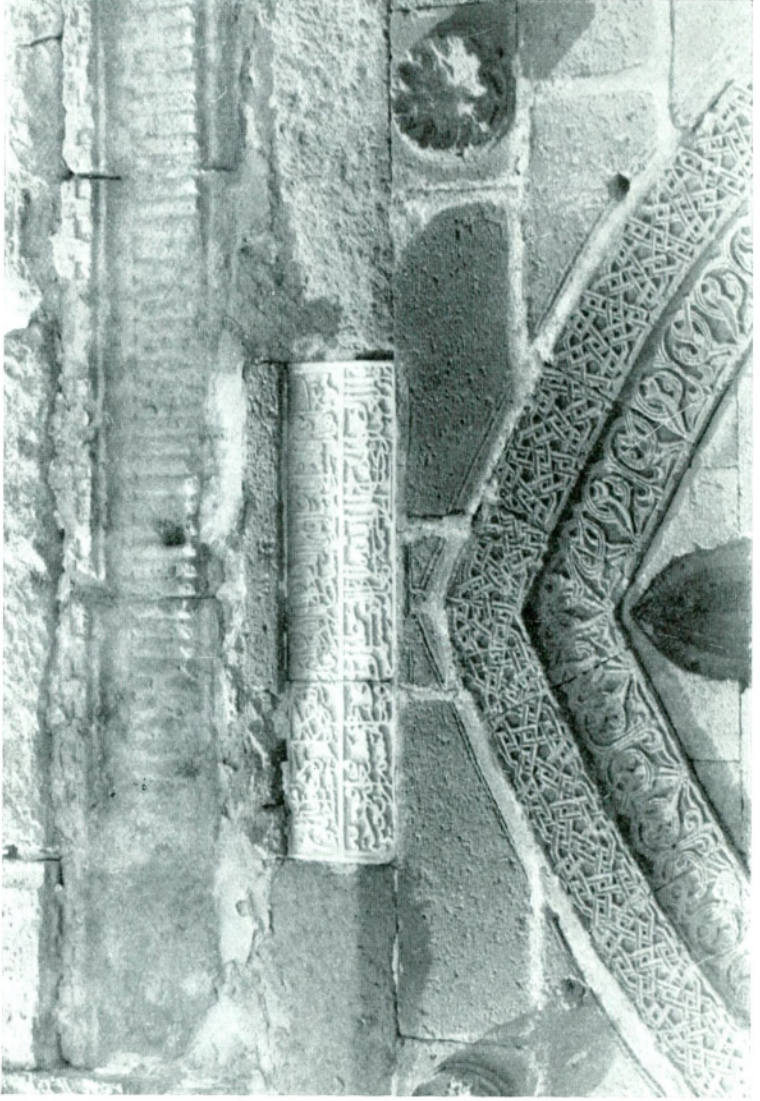

Resim 5 — Hacı Kılıç Camisi portali stalaktit sistemi.

Resim 6 — Hacı Kılıç camisi portal nişinde mihrabiye.

G. Öney

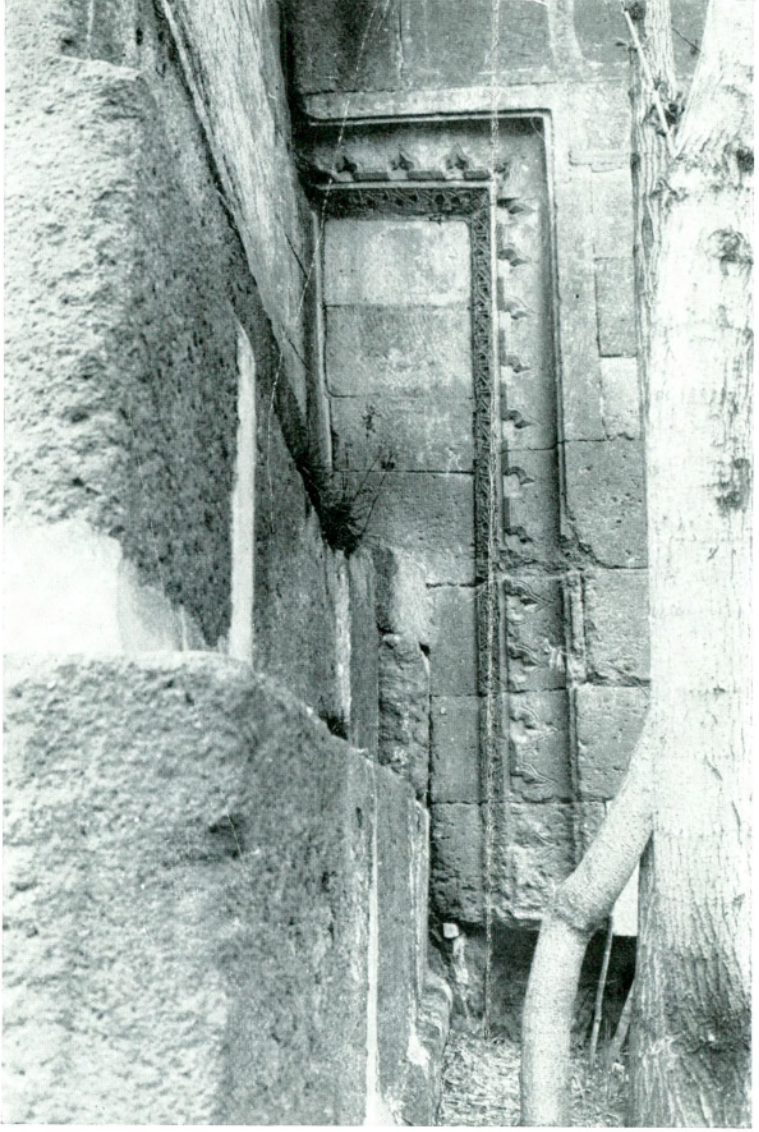

Resim 7 — Hacı Kılıç camisi portal kitabesi.

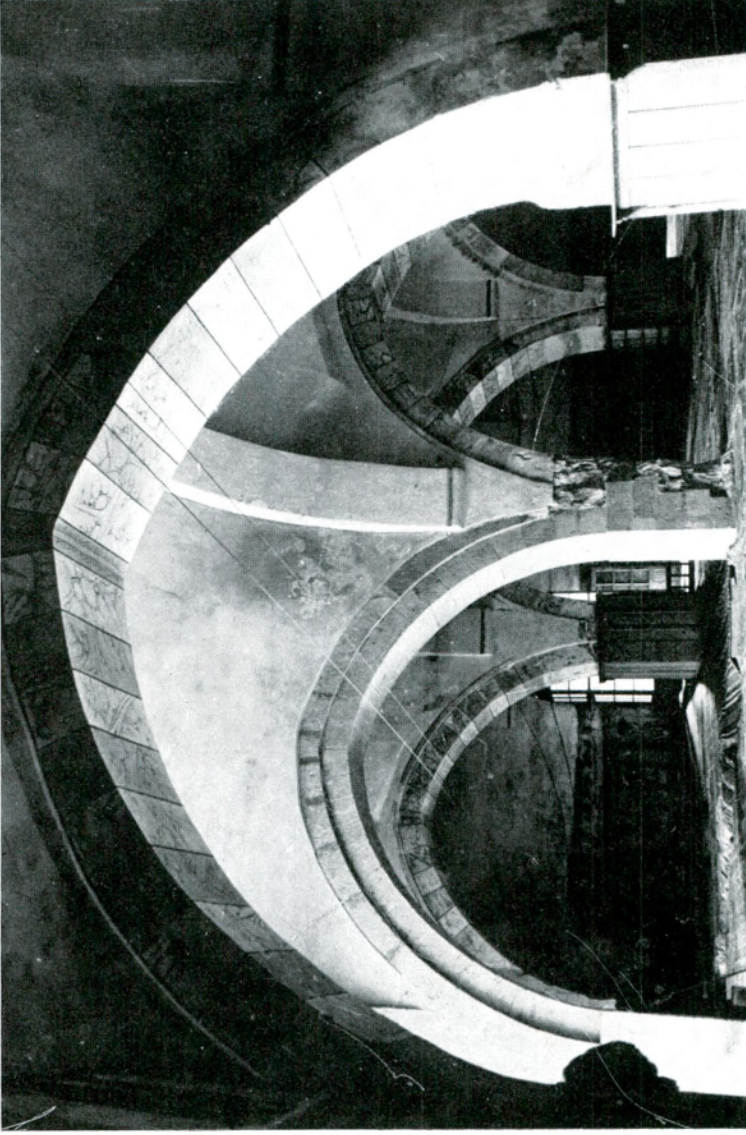

Resim 8 — Hacı Kılıç camisi cephe penceresi.

G. Öney

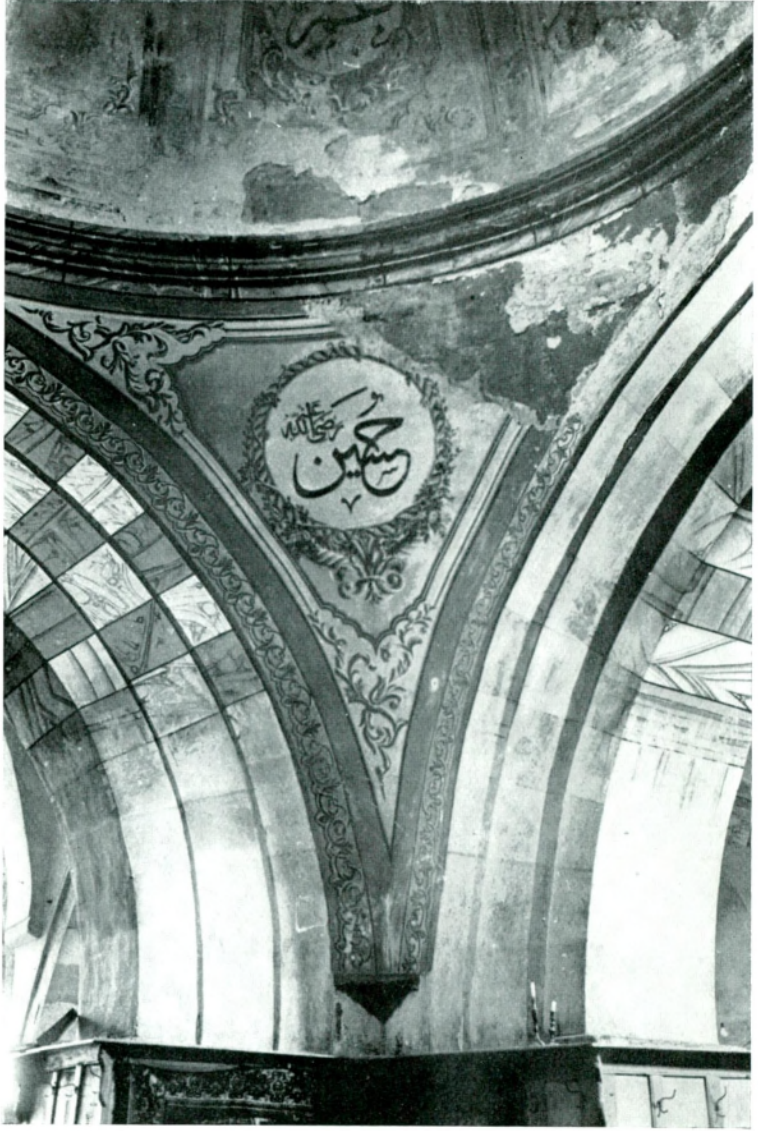

Resim 9 — Hacı Kılıç camisinde minarenin örttüğü pencere.

Resim 10 — Cami kemer, destek sistemi.

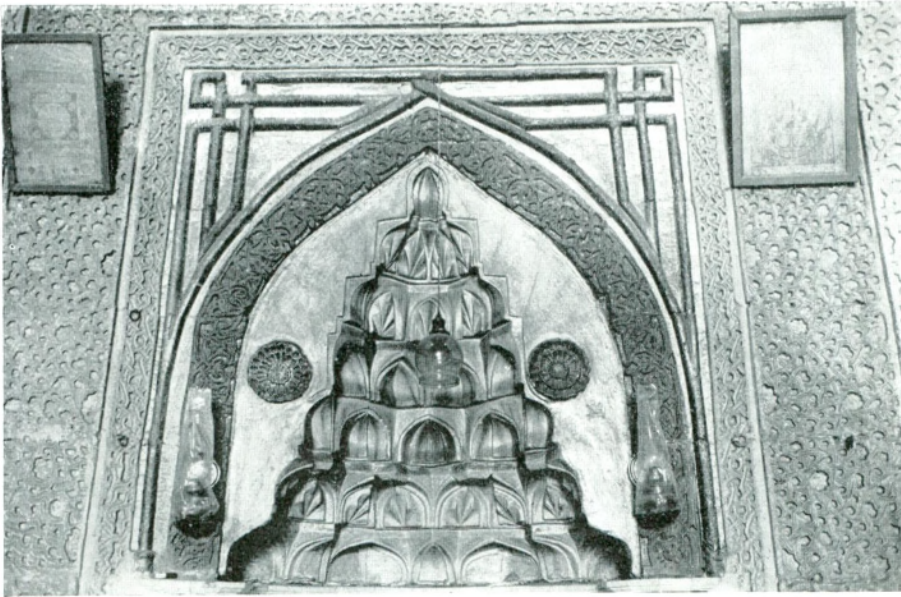
G. Öney

Resim 11 — Camide kubbeye geiş.

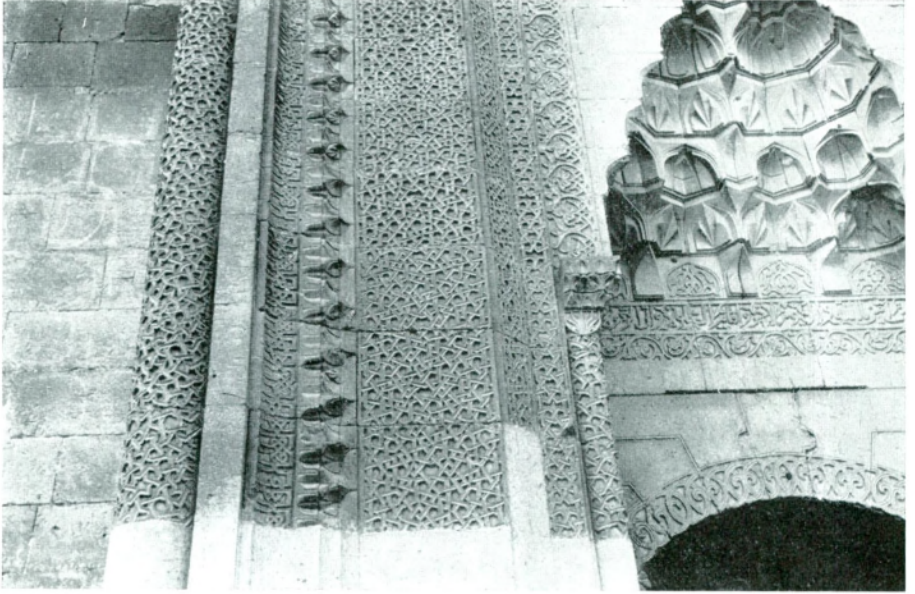

a.

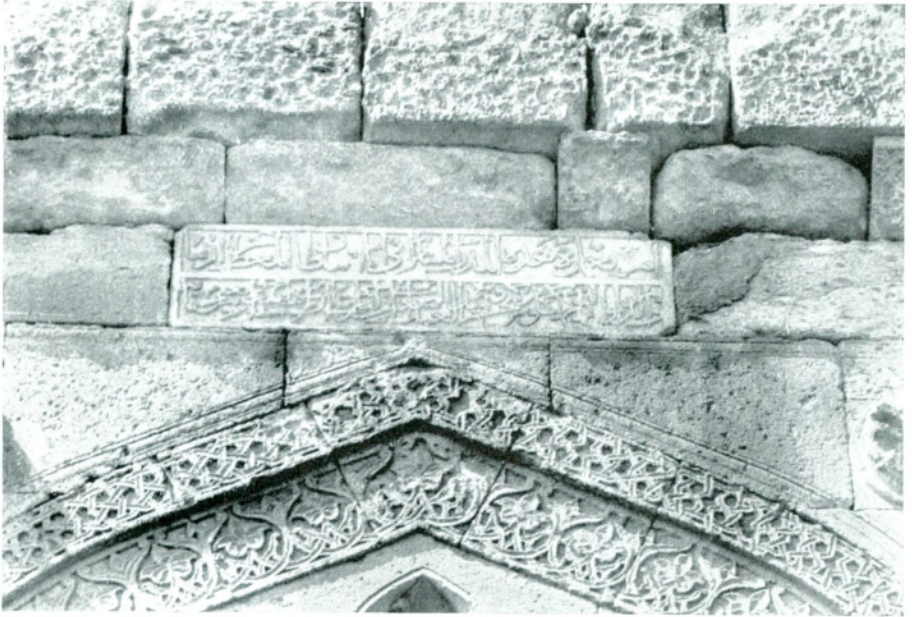

b.

Resim 12 a, b — Hacı Kılıç camisi mihrabı.

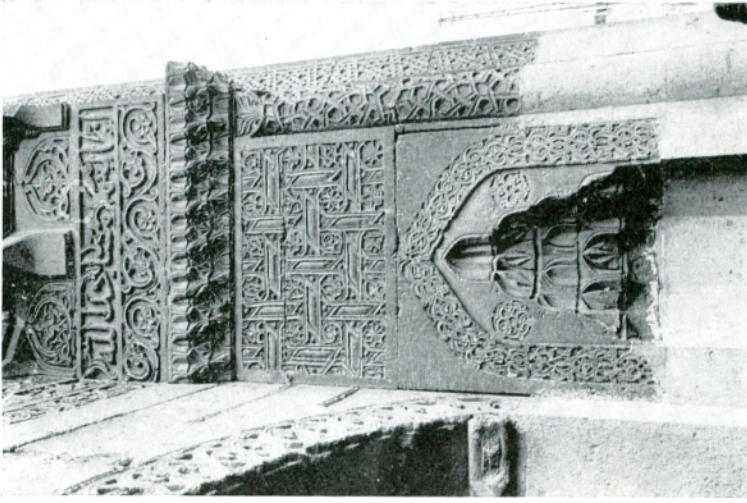
Resim 13 — Hacı Kılıç Medresesi portal detayı.

Resim 14 — Hacı Kılıç medresesi portal kitabesi.

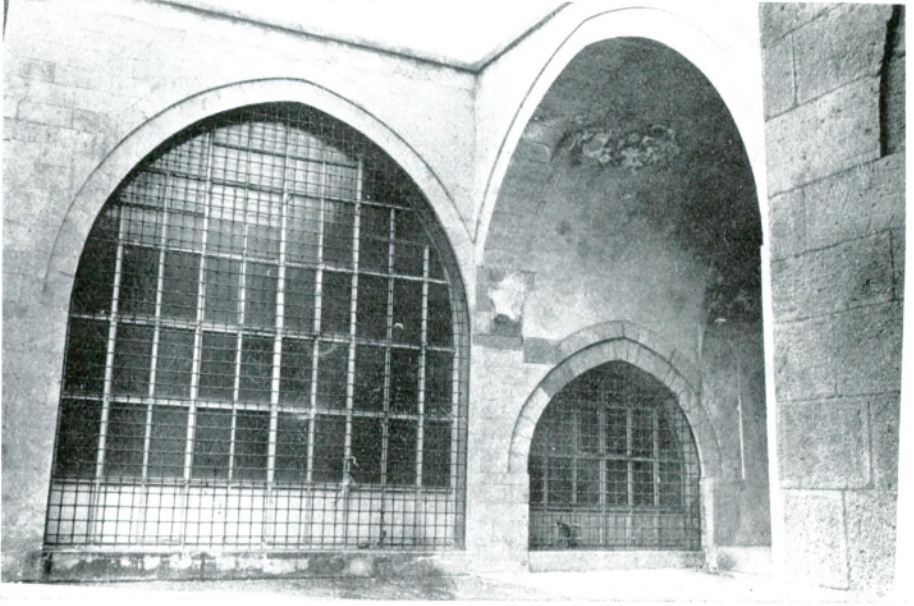

Resim 15 b. — Kayseri Huand Hatun Medresesi portal nişi ve mihrabiye.

Resim 15 a. — Hacı Kılıç medresesi portal nişi ve mihrabiye.

G. Öney

Resim 16 — Medrese ana eyvanı ve camiye kemerle bağlantı.

Resim 17 — Medrese giriş eyvanı ve revak görünüşü.

dikkatimizi çeker (Resim 13, çizim 4). Bunu takiben süssüz, dar bir taşmadan sonra 45° lik açıyla içeri giren kavisli dar bir bordür kullanılmıştır. İçi geometrikleşmiş örgülü kûfi yazı ile doldurulmuştur. Bunu takiben yine içeri girinti yapan mukarnas şeridi dikkatimizi çeker. Etrafında portalin en geniş bordürü olarak geometrik bir örgü ağı yer alır. Yine 45° lik açıyla içeri giren daha dar bir geometrik örgü ağından sonra dar, düz bir geometrik örgü bandı görülür. Bu son bordür diğerlerinin aksine sivri kemerle son bulur. Dikdörtgen ve sivri kemerli bordürler arasındaki köşeliklerde simetrik birer plastik rozet görülmektedir. Harap olan bu rozetlerin eskiden geometrik kafes motifi ile dekore edildiği belli olmaktadır. Tepelerinde dikdörtgen beyaz mermer üzerine iki sıra neshi kitabe vardır (bak kitabeler kısmı). (Resim 14).

Portal eyvanının iki yanında üzeri geometrik ağla kaplanmış sütunceler yer alır (Resim 13). Akantus tipi stilize bir yaprakla dekore edilmiş yarım daire şeklindeki küçük sütun başlığı ve mukarnas frizinden sonra stalaktit portal nişini sivri kemerle kuşatan palmetli bir sarmaşık bordürüne geçilir. Stalaktitli portal nişi altında portal eyvanını kuşatan bir sıra neshî kitabe, onun altında ise bir arabesk şeridi görülmektedir. Kapı basık kemerlidir. Birbirine rozet şeklinde girift olmuş kalın bir sarmaşık bordürü ile süslenmiştir.

Portal eyvanının iki yanında simetrik olarak stalaktit nişli mihrabiyeler görülür (Resim 15). Tepelerinde içleri palmetlerle doldurulmuş ikişer rozet yer alır. Mihrabiyeleri çeviren ilk bordür arabeskli ve sivri kemerlidir. Mihrabiyelerin tepesindeki panolarda geometrik baklava motiflerinin arasını palmet, yıldız, rozet motifleri süslemiştir.¹⁰ (Resim 15a, mukayese için bak Resim 15 b). Bu panoların tepesi mukarnas frizi ile taçlanır.

Giriş Eyvanı :

Giriş eyvanı camiye bitişik olarak doğuda yer alır; iç yüzde üç dilimli kalın profil meydana getiren bir kemerle revaka açılır. Kemerin profili iki oktogonal sütunce arasında bir sivri köşeli çıkma

¹⁰ Aynı tip dekorasyon tamamen eş olarak Kayseri Huand Hâtun medresesi portalinde mihrabiyenin üzerinde görülür. Divriği Ulu camisi kuzey portalinde bu baklava ve arada palmet motiflerinin daha dolgun kabartma, barok karakterle işlenmiş örneklerini görürüz (Bak. A. Gabriel aynı eser Tome II. Pl. LXVII 1, 2).

şeklindedir. Bu kemer sistemi Kayseri bölgesinde tipiktir. Huand Hatun medresesi giriş eyvanında, Ulu cami dahilinde de dikkatimizi çeker. Giriş eyvanından cami tarafındaki türbeye sivri kemerli bir niş içinde yer alan basık kemerli kapı ile geçilir.

Ana Eyvan :

Giriş eyvanının karşısında batıda yer alan ana eyvana revaktan set şeklinde yüksek bir basamakla geçilir (Resim 16). Sivri kemerli bir tonozla içeri doğru uzanır. Eyvan avluya iki basamaklı yassı profilli bir kemerle açılır. Eyvanın içinde biri dipte, ikisi yan yüzlerde olmak üzere dört dikdörtgen, pencere şeklinde niş vardır. Bunların eskiden raf veya dolap vazifesi görmesi mümkündür. Cami ile medreseyi birleştiren üç kemerden biri eyvanın güneydeki yan yüzüne açılır.

Revak :

Avluyu çeviren revak kısmı hafif bir basamakla açık avlu seviyesinden yükselir. Revak bölmeleri 1×1 m. ölçüsünde yedi kalın ayakla desteklenen hafif sivri kemerli tonozlarla avluya açılırlar (Resim 17). Daha alçak, sivri kemerli ikinci bir sistem, ayaklardan hücre duvarlarına doğru kol atmaktadır. Doğuda birinci ve ikinci hücreler arasında bir merdiven ile çatıya çıkılır.

Türbe :

Giriş eyvanının güneyinden açılan bir kapı ile cami içine doğru uzanan türbeye geçilir. Sivri beşik tonozlu sade türbede bugün birşey yoktur. 691 H. de Eltusî buraya gömülmüştür¹¹, daha sonra 959 H.'de camii tamir ettiren Hüseyin Bey'in türbesi olarak da bilinmektedir.¹²

Hücreler :

Revakın arkasında doğu cihetinde biri köşeye gelmek üzere 4, kuzey cihetinde ise batıdaki köşe odası dahil 7 hücre vardır. Sivri beşik tonozlu olan odalarda giriş eyvanı karşısında duvara gömük ocaklar yer alır. Oda kapıları basık kemerlidir. Bunları dıştan çeviren profilli nişler doğudan başlayarak 1, 2, 6, 7, 8. odalarda dikdörtgen,

¹¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı. Kitabeler, Tokat, Niksar, Zile, Turhal, Pazar, Amasya. İstanbul 1927 s. 2 - 3.

¹² Gabriel, A. Aynı eser. s. 52.

diğerlerinde ise gemi teknesi kemerlidir. Ana eyvanın bitişigindeki hücre hepsinden büyüktür. Sivri beşik tonozlu örtü sistemi ortada bir kemerle atkılanmıştır. Bu odada ocak yoktur. Kışlık dersane olarak kullanıldığını tahmin ediyoruz.

Kitabeler :

Cami portalinin stalaktit nişini alttan kuşatan kitabe beyaz mermer üzerine neshî yazı ile yazılmıştır (Resim 5,6). Medrese portalinde ise aynı kitabe taş üzerine işlenmiştir. Her ikisinde de tövbe suresinden :

«أما يعمر مساجد الله . . .»

“Allahın mescidlerini kim tamir ettirirse yazılıdır¹³ (Bak resim 13,15).

Cami portalinde beyaz mermer üzerine yazılmış tepede yer alan iki satır neshî kitabede:

1. امر بعمارة هذا المسجد المبارك في أيام سلطان المعظم عز الدنيا والدين أبو الفتح كيكافوس بن كبخسرو برهان اميرالمؤمنين العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله تعالى ابي القسم بن هلى الطوسى بتاريخ سنة سبعة و اربعين و ستمائة

“Bu mubarek mescidin inşasını Sultan muazzam İzüldünya ve Eldin Ebulfeth Keykâvus bin Keyhusrev Allah’ın kulu ve rahmetine muhtaç olan Ebu el Kasım bin Ali Eltûsi’ye 647 senesinde emretmiştir” yazılıdır¹⁴ (bak Resim 7).

Medrese portalinde aynı şekilde tepede yer alan iki satır neshî kitabede:

1. امر بعمارة هذه المدرسة المباركة في أيام سلطان المعظم عز الدنيا والدين أبو الفتح كيكافوس بن كبخسرو بيد العبد الضعيف ابي القسم بن على الطوس تاريخ سنة و اربعين و ستمائة

“Bu mubarek medrese sultan muazzam İzüldünya ve Eldin Ebulfeth Keykâvus bin Keyhusrev zamanında Ebu el Kasım bin Eltûsi tarafından 647 senesinde inşa edilmiştir.”¹⁵ (Bak Resim 14). yazılıdır.

¹³ Halil Edhem. Kayseriye Şehri. İstanbul 1334 s. 89.

¹⁴ Aynı eser s. 89.

¹⁵ Aynı eser s. 90.

Külliyenin Selçuk Mimarisindeki Yeri :

Bazilikal karakterli caminin çok orijinal şekilde yarım medrese ile kaynaştığı bu külliye için Anadolu'da Selçuk'lular devrinde eş örnek tanımıyoruz. Selçuklu külliyelerinde cami ve medrese ayrı bir bütün teşkil eder¹⁶. Hacı Kılıç camisinde normal bazilikal plan ölçülerine göre aydınlık kubbesinin bulunması gereken yerde medresenin avlusu yer almaktadır.

Kayseri Küllük külliyesi cami-medrese kaynaşması bakımından medrese yanda, batı duvarında yer aldığı halde Hacı Kılıç külliyesine en benzer eserdir¹⁷. Küllük camisinin planı Hacı Kılıç camisi gibi boy kısalığına rağmen bazilikal karakterlidir. Batı kısmında bugün kapatılmış olan yassı profilli üç sivri kemerle medreseye birleşir. Medrese bugün çok haraplı ve depo olarak kullanılmaktadır. Hacı Kılıç'ta olduğu gibi yarım medrese planına sahiptir, farklı olarak iki katlı ve üstü kapalıdır. Sonradan tadilat görmüş olması ve ilk planın Hacı Kılıç'a benzemesi de mümkündür.

Cami, yarım medrese kaynaşması islâm sanatında bol örneklerle 12-13. asır Zengî ve Eyyubî mimarisinde görülür. Bilhassa Şam'da çeşitli misallerle tanıdığımız bu yapılar esas itibarıyla medrese olarak yapılmışlardır. Açık avlu etrafında 1, 2 veya 3 eyvana sahiptirler, medresenin bir tarafı eyvan yerine mescit şeklinde gelişmiştir. Bu kısma Hacı Kılıç'ta olduğu gibi genellikle üçlü geçiş vardır. Medrese-Cami tam bir kaynaşma halinde ve aynı bütün içindedir. Şam'da (1164-1174) Nureddin Darül Hadisi¹⁸, Reyhaniye medresesi (1180)¹⁸, Adrâwiya medresesi (12. asrın ikinci yarısı)²⁰, Adiliye Medresesi (1223)²¹, al Nuriya al Kûbra medresesi (1172)²² buna örneklerdir. Hacı Kılıç külliyesinden farklı olarak bu eserlerde ağırlık merkezini

¹⁶ E. Diez - O. Aslanapa. Türk Sanatı. İstanbul 1955. Şekil 98, 103, 150. s. 304, 310.

¹⁷ A. Gabriel. aynı eser. Fig. 17.

¹⁸ J. Sauvaget. Les Monuments Ayyoubides des Damas. Liv. I Paris 1938. s. 15 - 25 Fig. 7. Ayrıca E. Herzfeld. Studies in Architecture I. Ars Islamica Vol IX. 1942. s. 51 Fig. 39.

²⁰ Aynı eser. s. 57 - 63 Fig. 32.

²¹ Aynı eser s. 77 Fig. 42. Ayrıca E. Herzfeld. Aynı makale III. Ars Islamica Vol XI 1946 s. 2 Fig. 1.

²² E. Herzfeld. Aynı makale Ars Islamica Vol IX. s. 40 Fig. 28.

medrese kısmı teşkil eder ve cami medrese kompleksi içinde enine planlıdır.

Bu plan tarzı Suriye Eyyubî, Zengî mimarisinden güney-doğu Anadolu'da Artuklu medreselerine geçmiştir. Mardin Şehidiye medresesinde²³ (1239-1260), Harzam Taceddin Mesut medresesinde²⁴ (1211), Diyarbakır Zinciriye medresesinde²⁵ (1198) Eyyubî medreseleri karakteri barizdir. Bu açık avlulu eyvanlı medreselerin bir yanı aynı şekilde camidir. Cami medresenin bir eyvanı yerine geçmiştir ve Eyyübî, Zengî örneklerinde olduğu gibi enine planlıdır.

Harput'ta Artuklu devrinde Karaarslan'ın yaptırdığı (1165-66), sonradan tadil edildiğini tahmin ettiğimiz Ulu Cami bu cami-medrese birleşmesinin yine farklı bir şeklini gösterir.²⁶ Enine planlı cami önündeki açık avlu etrafında iki yanda birer eyvan meydana getiren revak yer alır, hücre yoktur. Bu konstrüksüyon da bir medreseyi hatırlatır.

Şu halde Suriye Eyyubî, Zengî medreseleri kanalıyla Anadolu Artuklu devri medreselerine geçen cami-medrese kaynaşması Hacı Kılıç'ta Anadolu Selçuklarının mimarî potasında eriyerek yeni bir karakter kazanmıştır. Yarım medrese-cami kaynaşması, üçlü geçiş Zengî, Eyyubî, Artukoğlu örneklerine benzemektedir. Farklı olan husus ise, esas ağırlık merkezinin daha büyük tutulmuş olan cami kısmı olmasıdır. Cami dahilinde bazilikal karakter ve mimarî unsurlar tipik Anadolu Selçuk camisi özellikleriyle mukayese örneklerimizden ayrılır. Hacı Kılıç cami ve medresesi medrese ile farklı yönden birleşmeye rağmen Kayseri Küllük cami-medresesi ile birlikte Anadolu'da şimdiye kadar dikkatimizi çekmemiş özel ve çok orijinal bir eser olarak bilhassa değer taşır.

²³ A. Gabriel. *Voyages Archeologiques dans la Turquie Orientale* I. Paris 1940. s. 27, Fig. 19.

²⁴ Aynı eser. Fig. 43, s. 53.

²⁵ Aynı eser s. 197, Fig. 153.

S U M M A R Y

THE "HACI KILIÇ" MOSQUE AND MEDRESE IN KAYSERİ

The "Hacı Kılıç" Complex, built in Kayseri (1249 A.D.) by Abul Kasım Ibn Ali Eltusi during the reign of Sultan Keykavus II, is an original example of a building in which a mosque and a half medrese are combined. (Fig. 1)

The length of the mosque is somewhat less than the length of mosques with typical basilical plan. The mosque has five aisles perpendicular to the Kiblah wall. The center aisle is wider and higher than the others. As usual, we see the maqsura cupola in front of the mihrab; courtyard of the medrese is situated in the place where the light-dome is usually found in other basilical type mosques. The aisles are separated by pointed arches with heavy supports, running perpendicular to the Kiblah wall. (Fig. 10)

The arches are built with stepped profiles like the arches found in the Huand and Külük Mosques in Kayseri. These pointed arches with stepped profiles extend down to the floor around the mihrab, where their ornamental value is enriched by the use of four steps instead of the two steps found elsewhere in the mosque. (Fig. 12 a) This kind of mihrab enclosure is typical for the mosques in the Kayseri area. We encounter similar examples in the Huand Hatun and Külük Mosques in Kayseri, as well as the "Ulu Cami" Mosque in Erzurum.

The stone mihrab with stalactites is the original mihrab. However, the lower part of the mihrab niche has been recently repaired. (Fig. 12 a, b) Geometrical borders with flat reliefs are the dominant elements in the decoration of the mihrab. The same textured ornamental elements are noticeable in the portal of the mosque. (Fig. 2) Such portals are typical for the Kayseri area. The minaret, situated to the right of the portal, is a later addition and obstructs the original window behind it. (Fig. 1, 9) It is difficult to say anything definite about the location and type of the original minaret.

The medrese part is reached from the mosque side through three pointed arches, the central arch being higher and wider than

the other two. Today, these arches are covered by glass partition walls with iron framework. (Fig. 16)

In Anatolian Seljuk architecture, a similar –though from another standpoint– type of connection is found only in the medrese of the Külük Mosque in Kayseri. (Today, the connection is closed).

The Hacı Kılıç Medrese, which has been extensively restored, is a medrese with two ivans and an open courtyard. The medrese has an entrance ivan at the eastern end, facing the main ivan. The courtyard is surrounded by a vaulted colonnade with pointed arches resting on heavy square supports. (Fig. 16, 17) The rooms are found behind the colonnade.

The large room next to the main ivan is the winter classroom and the room extending into the mosque at the south of the entrance ivan is the türbe (mausoleum) part. At the eastern side, there is a stair leading to the roof. The medrese portal has the same characteristics as the mosque portal. (Fig. 3) Various details bear strong resemblance to the portal of the Huand Hatun Medrese. (Fig. 15 a,b)

The inscriptions at the mosque and medrese portals give an idea about the construction date of the complex. (Fig. 7, 14)

The Hacı Kılıç Complex constitutes the sole example of the combination of a mosque and a half medrese along the same axis in Anatolian Seljuk Art, with the exception of the Külük Mosque, where the medrese is annexed to the mosque sideways.

We encounter earlier and somewhat different examples of such combinations in the Ayyubid-Zengid medreses in Syria, f. inst. Nuredin Darulhadis (1164 - 1174), Reyhaniye Medrese (1180, Adrawiyah Medrese (12th century), Adiliyah Medrese (1233), al Nuriyah al Kubra Medrese (1172) in Damascus and in the Orthokid Medreses in south-east Anatolia, f. inst. Şehidiye Medrese in Mardin (1239-1260), Taceddin Mesut Medrese in Harzam (1211), Zinciriye Medrese in Diyarbakır (1198). In these examples, an ivan is developed into a mosque with a broadened plan. The passage from the mosque to the medrese is secured by means of a three-span arch system just like the Hacı Kılıç Mosque; the mosque and the medrese form a unity with common characteristics. However, in these earlier examples, the medrese is always the main and dominant part of the complex, whereas in the case of Hacı Kılıç, the mosque, built in typical Seljuk style, is the dominant element.

DUBROVNIK DEVLET ARŞİVİNDEKİ TÜRK VESİKALARI

Dr. HAZIM ŞABANOVIÇ
Türkçeye çeviren : İSMAIL EREN

Doğu ve Batı ile kurmuş olduğu canlı ve entansif siyasî ve iktisadî bağlar sayesinde Dubrovnik Cumhuriyeti'nin bıraktığı zengin arşiv, malzemesinin eskiliği, değeri ve çeşitliği ile Yugoslavya arşivleri arasında kendine mahsus bir mevki işgal etmiştir¹.

Bir çok italyanca, lâtince, sırpça-hırvatça v. s. dokümanlardan başka, bu arşivde, çeşitli Türk vesikalarından müteşekkil pek zengin bir koleksiyonun kendine mahsus bir yeri vardır. Bu koleksiyonda, osmanlıca-türkçe, sırpça-hırvatça, arapça ve az sayıda ibrance, yunanca ve ermenice yazılmış 12.000 kadar orijinal vesika ve mektup mevcuttur. Bütün bu vesikalar, Dubrovnik Cumhuriyeti ile Türkiye ve Yakın - Doğu ile Akdeniz'de bulunan sair islâm memleketlerinin arasında kurulan ilk münasebetlerden başlayarak Cumhuriyetin 1808 yılında vukubulan inkırazına kadar bir devreye şamildir.

Balkanlar'da Türk idaresinin nüfuzu ve entansif bir surette yayılması, daha önce burada Dubrovnik ticaretinin esaslı bir şekilde yerleşmesinden dolayı Dubrovniklileri, Türkler ve bunların idaresiyle daimî bir temasın kurmalarını mecbur etmişti. Buna binaen Dubrovnikliler, kendi hinterlandlarında bulunan yeni idare ile doğrudan doğruya anlaşmak ihtiyacını duymuşlardı.

Dubrovnik ve Türkiye arasındaki ticarî münasebetler, XIV. yüzyılın sonunda başladı². Bu nevi münasebetlere dair en eski vesiki-

¹ Yovan Radoniç, *Dubrovačka akta i povelje I*, 1, (Dubrivnik vesikalari ve emirnameleri). Belgrad 1943, s. 1. Dubrovnik Arşivi için bk.: St. Stanoyeviç, *Istorija srpskog naroda u srednjem veku. I. Izvori i istoriyografiya. Kny. I. O izvorima*. (Ortaçağda Sırp milletinin tarihi. I. Kaynaklar ve istoriyografi. Cilt I. Kaynaklar hakkında). Belgrad 1937, s. 17-38 ve burada zikrolunan bibliyografiya.

² Daha Sultan Orhan ve I. Murat devirlerinde Türkiye ve Dubrovnik arasında andlaşmalarının mevcudiyeti hakkındaki efsaneyi muhtemelen Dubrovnikliler XVII. yüzyılda uydurmuşlardı, çünkü bu asır içinde bu gibi andlaşmalardan bahsediliyorlardı. Fakat K. Yireçek bunların mevcudiyetini katiyetle reddetmiştir. Bk.: K. Yi-

kalar, 1396 ve 1397 yıllarına ait olanlardır³. Elimizde bulunan bir vesikaya bakılacak olursa, Dubrovnıklilere ilk Türk ticarî imtiyazı, 6 Aralık 1430 tarihinde Edirne'de II. Murat bahşetmiştir. Bu vesika, kirilik harfleriyle sırp-hırvat dilinde yazılmıştır⁴.

Bu devirden başlayarak Cumhuriyetin sükûtuna kadar (1808) Dubrovnik ile Türkiye'nin merkez ve Rumeli'deki bölge idareleriyle daimî bir ticarî ve siyasî münasebetler mevcuttu, ki bunun bir neticesi olarak Türkiye ve Dubrovnik arasında vukubulan yazışmalardan zengin bir koleksiyon meydana geldi. Bu yazışmaya ait vesikalar, hususî bir *Türk Kalemî*'nde veya *Türk Sekreterliği*'nde muhafaza olunup türkçe tercümanlar tarafından idare edilirdi. Bu kalemde veya sekreterlikte, dil ve yazı hususlarını nazarı itibara almadan, Türkiye'ye ait olan ve Türkiye ile sair islâm memleketlerinden gelen her nevi yazışma biriktiriliyor, tasnif ve muhafaza ediliyordu⁵. Bu yazışmaların en büyük kısmı bugüne kadar muhafaza edilip Dubrovnik Devlet Arşivinde bulunmaktadır.

Şüphesiz ki Dubrovnıkliler, eskiden beri bütün önemli vesika, emirname ve mektupları, bilhassa Dubrovnik'in öteki devletlerle akdettikleri andlaşmalarla muhtelif hükümdarlardan elde ettikleri imtiyazlara dair vesikaları muhafaza edegelmişlerdi⁶. Keza Dubrovnıkliler, Türk ve sair islâm hükümdarlarından temin ettikleri imtiyazlara dair bütün vesikalarla Türk idaresi tarafından gönderilen bütün mektup ve evrakları da muhafaza etmişlerdir. Bunlar, en önemli olan vesikaları, bilhassa yabancı hükümdarların emirname ve mektuplarını,

reçek, *Istoriya Srba I.*, 2. (Sırların Tarihi, I., 2). Belgrad 1952, s. 128, taban n. 3 ve *Arhiv für Slavischen Philologie XVII*, s. 260; Bu mesele hakkında daha etraflı bir bilgi için bk.: Ivan Bojiç, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV v.* (XIV. ve XV. yüzyıllarda Dubrovnik ve Türkiye). Belgrad 1952, s. 6-7, t. notu 21. Bu efsaneye istinaden Türk tuğrasının meydana gelişi hakkında ilimde yanlış bir fikir ortaya atılmıştır. Krş. Hammer, *Geschichte der osmanischen Reiches I*, s. 173.

³ Bk.: Ly. Stoyanoviç, *Stare Sırpske povelye i pisma*, 1, 2, (Eski Sırp emirname ve mektupları). Belgrad-Sr. Karlovtsi 1934, s. 217-224.

⁴ Bk. Ćiro Truhelka, *Tursko-slovyenski spomenitsi Dubrovačke archive*. (Dubrovnik arşivinin Türk-Slav vesikaları). Sarayevo 1911, No. 2; Ly. Stoyanoviç, adı geçen eser, s. 229-230, No. 812 ve 813.

⁵ Bu konu ile ilgili daha fazla bilgi için bk.: Fehim Efendiç, *Dragomani i kantse-lariya turska u Dubrovniku*. (Dubrovnik'te Türk dili tercümanları ve kalemî). 1940 yılına ait "Gayret" takvimi, Sarayevo 1939, s. 157 - 165.

⁶ St. Stanoyeviç, adı geçen eser, s. 23.

başlangıçta eski Sen-Mariya kilisesinde muhafaza etmişlerdi. Muhtemelen en eski Türk vesikaları da bu kilisede veya eskiden olduğu gibi o devirde de Cumhuriyet Devlet Arşivi'nin bulunduğu prensin sarayında muhafaza olunuyordu⁷.

Türk kalem ile vesika ve defterlerinin, Dubrovnik Cumhuriyeti arşivine ait sair seriler gibi, bir mukadderatı vardır. Bilhassa Türkiye ile Dubrovnik'in arasında ilk devirlerde kurulan münasebetlere ait bir çok vesika ortadan yokolmuştur.

Dubrovnik arşivi, 1463, 1642, 1667, 1706 ve 1817 yıllarında vuku bulan yangınlarda hasara uğramıştır⁸. Bir çok vesika da, bilhassa 1520 ile 1667 yıllarındaki depremlerde mahvolmuştur. 1463 yangını ile 1520 ve 1667 yıllarındaki depremlerden sonra bütün vesikalar bir zaman için muhafaza edilemediğinden halk, bu vesikaların bir kısmını yağma etmiştir. Bundan başka, bir çok vesika eski ve yeni devirlerde çalınmıştır. Dubrovnik Senatosu'nun bir çok defa düzenlediği teftişler de bu arşiv üzerinde kötü sonuçlar doğurmuştur. Bu bakımdan bilhassa XVII. yüzyıl Dubrovnik arşivi için en kötü bir devir olmuştur. Çeşitli revizyonlar sırasında devlet işleriyle ilgisi ve değeri olmayan bütün vesikalar atılmış, parşümenler ise yazılardan temizlendikten sonra tekrar yazı veya kitapların ciltlenmesi için kullanılmıştır. Bir çok defa Dubrovnik arşivinin taşınması da vuku bulduğu için bu esnada da zayıat görebilmiştir¹⁰.

Bütün bu ve sair felâketler, bu arşivdeki Türk vesikalarını da takip etmiştir. Buna rağmen Dubrovniklilerin gösterdikleri ihtimam, anlayış ve menfaat icabı sayesinde bir çok vesika muhafaza olunmuştur. Bu vazife, Türk kalem veya Türk sekreterliği'ne tevdi olunmuştur. Hükümetin kendisi de bu kalemin faaliyeti ile ilgilenirdi. Türk vesikalarına karşı idarenin ihtimam gösterdiğine dair en eski mahfuz kayıt, XVII. yüzyıla aittir¹¹.

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Dubrovnik arşivindeki Türk vesikalarının tasnif edilme şekline dair bugüne kadar sağlam bilgiye sahip

⁷ Krş.: St. Stanoyeviç, adı geçen eser, s. 24.

⁸ St. Stanoyeviç, adı geçen eser, s. 26.

⁹ Bk.: t. notu No. 8.

¹⁰ Aynı eser, s. 24 - 25.

¹¹ 1634 yılında Senato, asilzade Toma Bazilyeviç'in (Bassegli) ölümünden sonra kalan bütün Türk vesikalarının toplanıp muhafaza edilmesi için karar almıştı. Bk. Fehim Efendiç, adı geçen eser, s. 159.

değiliz. Fakat aynı yüzyılın iptidasında bütün Türk vesikalarının sistematik bir surette tanzimiyle etraflı tahririne girişildiği bilinmektedir. Böylelikle daha 1724 yılında tanzim edilen :

1. *Inventario de scritture turchesche anno 1724*, defteri ile XVIII. yüzyıla ait daha yedi defter de (enventer, özet ve indeksler) bugüne kadar muhafaza olunmuştur¹². Vaktiyle bunları Fehim Efendiç kısaca tanıtmıştır¹³. Bu en eski bilinen ve mahfuz bulunan *Inventario*'yu Vlaha Lukin Luçiç 20 Kasım 1724 yılında tamamlandığına dair bu defterin ilk sayısında bulunan kayıttan görülmektedir.

Bu enventerdeki vesikalar, nevilerine yani bunların ait oldukları kalemlere göre tahrir olunmuştur. Önce muhtevalarına göre fermanlar gruplara ayrılmıştır. Bundan sonra sadrazamlar, Bosna beylerbeyleri, Hersek sancakbeyleri ve diğerlerinin mektupları kaydolunmuştur. Bu vesikalardan sonra oldukça az sayıda bulunan kadı hüccetleri, ilâmları ve arzlarının tahriri yapılmıştır. Bu tasnifteki vesikalar, muhteva veya mevzua göre gruplara ayrılmıştır. Bu tahrirler yapıldığı vakit vesikaların özetleri de verilmiştir.

Muhtemelen bu devirde Türk vesikalarına ait enventerin tanzimi için yapılan teşebbüs, daha sonraki yıllarda ihmal olunmuştur. Çünkü Senato bu işin icrası için ısrarda bulunmuş ve 1749 yılında oy birliği ile karar alarak Türk kalemindeki fermanlardan başka, buyrultu, hüccet ve sair vesaikin daha iyi bir şekilde muhafaza edilebilmesi için alfabetik bir sıra ile tanzim olunması Türk dili tercümanına emredilmiştir¹⁴. Senato'nun aldığı bu karardan sonra bu hususta bir faaliyete geçilip geçilmediğini şimdilik söylemek güçtür, çünkü adı geçen 1724 yılı *Inventario*'dan sonra 1758 yılına kadar bu vesikaların tanzimi için bir teşebbüse geçildiğine dair hiç bir delil yoktur. 1758 yılında iki defterden müteşekkil:

2. *Traduzioni di Capitulazioni e di Firmani*¹⁵ meydana gelmiştir. İlk defterin baş sahifesinde yukarıki başlığın altında 1784 kaydı vardır ki bu defterin o tarihte meydana geldiği intibasını bırakmaktadır¹⁶.

¹² Dubrovnik Devlet Arşivi (DAD), Privilegi, cilt No. 30.

¹³ F. Efendiç, adı geçen eser, s. 163-164.

¹⁴ *Cons. Rog.* cilt 164, varak 196, Efendiç'e göre adı geçen eser, s. 165.

¹⁵ DAD, *Privilegi* cilt 2 ve 3.

¹⁶ Aynı neticeye Friedrich Giese de varmıştır. Bk.: *Festschrift für Georg Jacob zum siebzigsten Geburtstag*, Leipzig 1932.

Gerçekte ise bu defter, oldukça daha eski bir tarihe aittir. Bu deftere kaydolan ilk vesikanın tarihi 1758 olduğuna göre bu defter en geç bu tarihte meydana geldiği muhakkaktır. Bu husus, defterdeki ilk vesikanın özetinden anlaşılmaktadır :

*Traduzione della Capitulazione di Sultan Mehmed 2 dell'anno 1459 stata concessa in tempo delli Signori ambasciatori Sr. Palladino Marino de Gondola, e Sr. Palladino Luccari tradotta dal Greco l'anno 1730., e trascritta in questo libro l'anno 1758*¹⁷.

Buna binaen, bu defterin 1784'de değil de en geç 1758 tarihinde meydana geldiği kanatindeyim. Bu defter muhtemelen 1784 yılında son bulup ciltlenmiş ve bu vesile ile cilt kabına bu tarih atılmıştır.

Traduzioni kalınca iki defterden ibaret olup birincisinde 1175 varak vardır (1 ilâ 1115 varak yazılıdır), ikinci defterde ise 254 varak mevcuttur. Her iki defterin kabı olup domuz derisi ile ciltlenmiştir. Bu iki defter, Fatih Sultan Mehmet'den başlayarak III. Selim'e kadar türkçe olan bir kısım fermanların italyanca tercümelerini ihtiva etmektedir. Bu tercümelerde fermanların tarihleri daima hesaplanmışsa da, umumiyetle yanlışır.

İlk defter, Fatih Sultan Mehmet'den başlayarak II. Osman'a kadar isdar olunan fermanların italyanca tercümelerini ihtiva etmektedir. Yalnız bu defterdeki ilk vesika, 7 Mart 1459 tarihinde yunanca olarak Fatih Sultan Mehmet tarafından isdar olunan fermanın italyanca tercümesidir. Bu fermanın tercümesi, 1730 yılında yazılmış, deftere ise 1758'de kaydolunmuştur¹⁸.

Bu ilk defterdeki ikinci vesika, *Traduzione dal serviano d'una lettera Siasi? Comanda=mento di Sultan Mehmed 2 Spedito all'*dır. Mamafih, bu vesika da italyanca yapılmış bir tercüme olmayıp 21 Mayıs 1477 tarihinde Fatih Sultan Mehmet tarafından kirilik harflı sırpça-hırvatça isdar olunan bir fermanın lâtince transkripsiyonudur (sf. 3).

3. vesika, 19 Muharrem 865 (14.11.1460) tarihinde tahsil olunan haraca dair bir hüccetin italyanca tercümesidir.

6-10 sahifeler boşdur. Bundan sonra II. S. Bayezit tarafından isdar olunan 30 fermanın tercümeleri kaydolunmuştur :

1. 26 Safer 911/29.7.1505 tarihli ferman.
2. 25 Muharrem 917/24.4.1511 tarihli ferman.

¹⁷ Bk.: *Trad. di Cap. e Fir.* Defter I., varak 1a.

¹⁸ Ç. Truhelka neşretmiştir, adı geçen eser, No. 13.

3. Safer 916/1511 tarihli ferman.
4. Şevval 916/1511 tarihli ferman.
5. Zilhicce 914/1509 tarihli ferman.
6. Cemaziyülevvel 893/1499 tarihli ferman.
7. Cemaziyelâhir 1492. (Hicrî yıl belirtilmemiştir).
8. *Tercüme yerine yalnız şu kayıt mevcuttur: Comto di Sultan Bejaset 2 diretto al cadì et al Emino di Castelnuovo. Questo Fermano e in tutto simile al Fermano tradotto al foglio 11 No. 1.*
9. Zilkade 908/1502 tarihli ferman.
10. Ramazan 905/1500 tarihli ferman.
11. Zilhicce 911/1509 tarihli ferman ilh. 30 a kadar.

Bundan sonra III. Osman'a (1754) kadar gelen sultanların fermanları kaydolunmuştur.

Traduzioni defterinin ikinci cildi de aynı adı taşımakta ve başlığın altında 1785 yılı kaydolunmuştur. Bu ikinci kısım da birincisi gibi ciltlenmiş, 254 yazılı ve bunun iki misli kadar boş varaktan ibarettir. Bu cilt, III. Sultan Mustafa (1752'den itibaren) ve I. Abdülhamit fermanlarını ihtiva etmekle beraber III. Sultan Selim'e ait bir kaç ferman da mevcuttur. 253 sahifede kayıtlı olan son tarihli mektup, 1790 yılına aittir.

Traduzioni defterinin her iki cildi, yine domuz derisiyle ciltlenmiş ve 418 varaktan ibaret olan bir:

3. *Registro di Comandamenti Imperiali Hattiscerifi e Capitulazioni, 1784* vardır¹⁹. Aslında bu defter, *Traduzioni* defterine kaydolunan vesikaların kısa özetini ihtiva etmektedir.

Registro defterinde 1784 yılı kaydolunduğuna göre, muhtemelen bu defter o tarihte meydana gelmiştir.

Registro defterinin ilk 108 sahifesinde, I. Sultan Osman'dan başlayarak II. Sultan Murad'a kadar gelen sultanların yalnız adları ile saltanat sürdükleri mühlet yazılı olduğu halde bu sultanlara ait hiç bir fermanın kaydı yapılmamıştır. Hattâ bu defteri tanzim eden, bu sultanlara ait olan hiç bir fermanı görmediğini kaydetmektedir. Ancak 109 sahifeden itibaren II. Mehmet'ten başlayarak III. Selim'e kadar gelen sultanların fermanları *Traduzioni*'nin iki cildindeki sıraya göre kısa özetleri ve tarihleri kaydolunmuştur. Her bir sultana ait fermanlara sıra numarası verilmiştir.

¹⁹ DAD, *Privilegi*, cilt 5.

Registro defterine, III. Selim devrine ait olan 52 adet vesika kaydolunmuştur. Sonuncu vesika 1210/1795 yılına ait olduğu halde bu vesikadan daha önce sonraki yıllara ait olan bazı vesikaların kaydolunması, tarihî sıraya dikkat edilmediğini göstermektedir. Her bir vesikanın özetinin sonunda bulunan rakam, bu vesikanın *Traduzioni* defterinin hangi sahifesinde kaydolunduğuna delâlet etmektedir. *Traduzioni* defteriyle bunun özetini (*Registro*), bir sıra takip etmeksiz dört muhtelif şahıs yazmıştır.

Malûm olduğu üzere en eski devirlerden itibaren Dubrovnik kalemünde en önemli Türk vesikalarının italyanca veya sırça-hırvatça tercümeleri yapılmıştır. Bu çevrilerin bir çoğu günümüze kadar muhafaza edilerek ya orijinallerine eklenmiş veya *Acta turcarum* serisinin içinde hususî tomarlar halinde bulunmaktadır. Bazıları da başka serilerin içinde yer almıştır. Keza, bugüne kadar muhafaza olunan bazı orijinal vesikaların arkalarına kısa veya uzunca özetleri yazılmıştır. *Traduzioni* ile özeti (*Registro*), bu eski tercümlere istinaden veya bunlardan müstakil bir şekilde meydana gelmediğini, yaptığım bir kaç tecrübe ile tesbit etmeğe muvaffak olamadım. Bu hususun ortaya çıkarılması oldukça enteresan neticeler vereceği kanaatindeyim.

Fakat, diğer taraftan aynı unsurlara istinaden Türk vesikalarının çoğunun arkasında bulunan ve daha sonra yapılan bir çok italyanca özetlerle Türk vesikalarına eklenen veya başka yerlerde bulunan tercümeleri, *Traduzioni* ve *Registro* defterlerinin meydana geldiği devirde ve aynı tercümanlardan yapıldığı tesbit olunabilmiştir. Bu özetlerle tercümelerin bir çoğu, *Traduzioni* defterindeki el yazısı ile yapılmış ve aynı sistemle işlenmiştir. Yapılan bir çok mukayese ile bu neticeye varılmışsa da, her vesikada bu prensibe sadık kalınmadığı için bu iddiayı ihtiyatla kabul etmek gerekiyor.

Bu defterlerle tercüme ve özetleri yapan gayretkeş redaktörlerin adlarını tesbit etmek için yaptığımız bütün teşebbüsler maalesef neticesiz kaldı.

Traduzioni defteri ve buna ait olan *Registro* için 1785 yılında hususî bir indeks yapılmıştır.

4. *Materie col indice, 1785*²⁰ adını taşıyan bu defter, 271 yazılı ve bir çok boş sahifeden ibarettir. Bu indekse, *Registro*'da bulunan vesikalar malzemeye göre alfabetik bir sıra ile kaydolunmuş, ayrıca

²⁰ DAD, *Privilegi*, cilt 4.

Registro'nun sahife numarası da belirtilmiştir. Bu defterin sonunda da muhtevasının alfabetik indeksi yapılmıştır²¹.

Traduzioni, bunun özeti (*Registro*) ve bunun da indeksi olan *Materie col indice*'den başka, bu Arşivde aşağıda tasnif edeceğimiz defterler de mevcuttur.

5. *L'indice delle Buyurulti de Passe di Bossina*²². Büyükçe bir defter olup muhtelif Bosna vâlilerinin tuzla ilgili 24 buyrultusu 34 sahifeyi işgal etmektedir.

6. *Indice degl'Arzi*²³. Bu da büyükçe bir defter olup yalnız 47 sayfası yazılıdır. Bu deftere Bosna paşaları, Hersek sancakbeyleri ve muhtelif kadıların 1558-1786 yılları arasında yazdıkları 268 arz, tarihî bir sıra takip etmeksizin kaydolunmuş, bunların kısa muhtevaları verilmiş ve bazı vesikaların tarihleri de belirtilmiştir.

7. *Indice dei Hoggeti*²⁴. Domuz derisi ile ciltlenmiş bir defter olup üç muhtelif kadiya ait 348 hüccetin kısa veya uzunca özetlerini ihtiva etmektedir. Bu özetler, 70 sahifeyi işgal etmekte, hicrî tarihler milâdî tarihlere tahvil olunmuş ve bazı hüccetlerin kısa muhtevası verilmiştir.

Dubrovnikliler, Türk vesikalarını ihtimamla muhafaza ettikleri hattâ XVIII. yüzyılda bunların tanzim ve tahriri için ciddi teşebbüslere giriştikleri, fakat görüldüğüne göre, hiç bir surette bu işin sonu gelmediği şimdiye kadar verdiğimiz izahattan anlaşılmaktadır. Fakat, büyük bir ihtimale göre, arşivin bu kısmı daha önce tanzim edilmiş, bütün envanterler ile bunların özetleri, vesikaların büyük bir kısmı, bilhassa eski devirlere ait olanlarla beraber ortadan yokolmuş ve bu yüzden XVIII. yüzyılda elde mevcut olan malzemenin yeniden tasnif ile tahrir edilmesine girişilmiştir.

Dubrovnik Arşivindeki Türk bölümünün tasnif edilmesi bakımından girişilen teşebbüs, 27 Mayıs 1806 tarihinde vukubulan Fransız işgali ile inkitaya uğramakla beraber tekrar ağır bir zaiyat görmüştür. Buna rağmen Fransız idaresi de Dubrovnik Arşivi'nin tanzim edilmesi için ısrarda bulunmuş ve bu bakımdan bir çok defa emir ver-

²¹ Bu defterin muhtevası hakkında daha etraflı bilgi için bk.: F. Efendiç, adı geçen eser, s. 163 ve Derviş M. Korkut, *Nešto o turskim dokumentima dubrovačkog arhiva*. (Dubrovnik Arşivindeki Türk vesikaları hakkında bazı bilgiler). Glasnik Zemalyskog muzeya XL, 2, 1928, s. 147 - 148.

²² DAD, *Privilegi*, defter 28b.

²³ DAD, *Privilegi*, defter 29.

²⁴ DAD, *Privilegi*, defter 30.

miştir. O vakit adliye arşivi az çok tanzim edilmiş, ticarî ve siyasî arşivlere ise hiç dokunulmamıştı. Türk malzemesi siyasî arşivde bulunduğu için, muhtemelen bu arşivin sair bölümleri gibi bir akıbete uğramıştı.

1815 tarihli Viyana Sulhu gereğince Dubrovnik Avusturya'ya ilhak olundu. Bir yıl sonra yeni idare, siyasî arşivin tanzim edilmesi ve burada mevcut olan vesikalara ait bir katalogun düzenlenmesini emretmişti. Avusturya idaresi, Türk vesikalarına karşı da ilgi gösterdi. Sebebine gelince, bu vesikalarda Dubrovnik ahalisinin Türk topraklarında bulunan mülküne dair malûmat vardı. Bundan başka, bu vesikalar arasında tarihî ehemmiyeti haiz dokümanlar mevcut olduğuna dair bir kanaat mevcuttu. Bu sebepten Avusturya idaresi, 1817 yılında ve daha sonraki tarihlerde Türk dilinin son tercümanları olan ve o devirde Dubrovnik'te bu dile yalnız vakıf olan Milo Beniç ile Nikola Radely'e Dubrovnik Arşivinde mahfuz bulunan bütün Türk vesikalarının tahrir edilmesi için emir vermişti. Fakat bunlar bu vazifeyi gayet sathî bir şekilde ifa etmişlerdir.

Daha 1817 yılının mayıs ayında Viyana'ya sunulan bir listeye binaen bu arşivde mahfuz bulunan en önemli vesikalar işaret edildikten sonra 1818 yılının ilkbaharında Viyana'ya gönderilerek Saray ve Devlet Arşivi'nin mahrem bölümüne yerleştirildi. O vakit Avrupa hükümdarlarının hemen bütün mektup ve vesikaları gönderilmişti.

Dubrovnik Arşivi'ne ait malzemenin Viyana'ya ikinci nakli, 1833 yılının mayıs ayında vuku bulmuştur. O vakit naklolunan 5000 aded vesika arasında 38 muhtelif *Orientalische Manuscripta* (Şark yazmaları) 12 *Druckwerke* (Matbu eserler) ve 1194 aded *Arhivalien* (Belgeler) vardı. Buna rağmen, Dubrovnik Arşivinde Türk vesikalarının en büyük kısmı şark kütüphanesine ait el kitaplarından bir

²⁶ Jovan L. Peroviç, *Arhiv stare Republike u Dubrovniku pod Frantsuzima i Austriyom* (Fransa ve Avusturya idaresi altında Dubrovnik'te eski Cumhuriyet arşivi). *Zetski glasnik mecmuaı*, sayı 751-768, 19. XI. 1938 ilâ 4. III. 1939 (dokuz tefrika halinde yayınlanmıştır). Bk.: sayı 763.

²⁶ Adı geçen mecmua, sayı 763.

²⁷ Y. Radoniç, *Dubrovačka akta i povelye*. I, 1, s. IV.

²⁸ St. Stanoyeviç, adı geçen eser, s. 26.

²⁹ DAD, *Inventari*, No. 5; Glişa Elezoviç, *Turski spomenitsi* I, 1, (Türk vesikaları). Belgrad 1940, s. IV - V.

yazma eser ve bir şans eseri olarak bu kütüphanenin en önemli matbu eserlerinden biri olan türkçe, lâtince, almanca, fransızca, italyanca ve lehçe ansiklopedik lûgat kalmıştır. Bu eserin müellifi, XVII. yüzyılın tanınmış türkoloğu Meninski'dir.

1836 yılı içinde Dalmaçya bölge idaresi, bütün müesseselere bir tamim göndererek tahtı idarelerinde bulunan bölgelerdeki Türk vesikalarının Zadar (Zara) şehrine gönderilmesini talep ediyordu. Fakat bu meseleyi ciddiye alan müessese hemen hemen yoktu. Muhafaza olunan bir makbuza bakılacak olursa, o zaman Dubrovnik'ten Zadar'a 19 adet cüz içinde 860 Türk vesikasının nakli yapılmıştı. Bu vesikalar Zadar Arşivinde 19 aded Dubrovnik cüzünden çıkarılarak 9 kalınca tomara yerleştirilmiş ve *Carte turche* olarak adlandırılmıştı. Dubrovnik'te kalan vesikaların çoğu Prens'in sarayı ile eski gümrükhaneye (divoni, dogani) naklolunmuştu. Zaten 1878 yılında prensin sarayında Dubrovnik Arşivi'nin önemli kısmı bulunuyordu. Dubrovnik Arşivi'nin tanzim edilmesi için 1885 yılında Prof. Yosip Gelçiç davet olunmuştu. Kendi arşiv malzemesini, muhtelif müessese ve kalemelerde darma dağınık bir halde bulunduğundan bir yere toplatılması için derhal teşebbüse geçtiyse de ancak 1900 yılında eski Cumhuriyete ait olan Devlet Arşivi'nin çoğu Prens sarayının zemin ve birinci katında biriktirilmeğe muvaffak olundu.

Türk vesikaları bir küçük odaya toplandı. Aynı yere o vakte kadar eski gümrükhanede muhafaza olunan 250 kadar tomar Türk vesikaları naklolundu. Bu vesikaların gümrükhaneye yerleştirildiği tarih henüz bilinmemekle beraber, büyük bir ihtimale göre, Fransızların *Türk kalemini* tahliye ettikleri zaman vuku bulmuştur. Gelçiç, *Dubrovnik Arşivi'nin tavsifi* (Opis Dubrovačkog arhiva) adlı yazısında, bu vesikaların daha önce Türk âdetince çuvallara konulduğu ve gösterdiği gayret üzere arşive naklolunduğunu yazmaktadır³³.

³⁰ *Lettere scritte in lingua Turca*, Bu el kitabında hicrî ayların adları ile kısaltmaları, Dubrovniklilerin yazdıkları Türk mektupları örnekleri ve XVIII. yüzyılın sonu ve XIX. yüzyılın başlarında yazılan bir kaç mektubun sureti bulunmaktadır. Bk.: DAD, *Privilegi*, defter 32. Krş.: F. Efendiç, adı geçen eser, s. 164.

³¹ Y. Peroviç, adı geçen eser.

³² Bu makbuz bugün dahi Dubrovnik Devlet Arşivi'nde mahfuzdur.

³³ Yosip Gelçiç, *Dubrovački arhiv* (Dubrovnik arşivi). Glasnik Zemaljskog muzeya, XX, 1910, s. 537 ve devamı.

Konstantin Yireçek, bu vesikalar arasında bir kaç enteresan mektup bulup tanzim ettikten sonra özetlerini de yapmıştır. Bu vesikalar, bir cüze konulduktan sonra *Acta Sanctae Mariae Maioris* isimli vesikaların muhafaza olunduğu dolaba yerleştirilmiştir.

Bunlar arasında 1910 yılında Dr. Çiro Truhelka, kirilik harfli sırpça-hırvatça yazılmış bir kaç Türk mektubu bulmuştur. Kendi, bu arşivdeki Türk vesikalarını tetkik eden ilk âlim olup “tomarlardaki kağıtlar arasında yüzyıllar boyunca biriken tozu yutmuştur”.

Daha o zaman birçok Türk vesikası sandık ve dolaplarda bulunuyordu. Oldukça yıpranmış eski vesikaların arasında Ç. Truhelka, kirilik alfabesiyle yazılmış sırpça-hırvatça bir ferman ve buna benzer daha iki vesika bulmuştur³⁴.

Dubrovnik Arşivi’ni bu halde Prof. Fridrich Giese bulup adı geçen yazısında tasvir etmiştir¹⁶.

1833 yılında Viyana’ya naklolunan Dubrovnik Arşivi’ndeki Türk vesikaları ancak 1920 yılında Yugoslavya’ya iade olundu ve neşrini üzerine alan Belgrad’daki Sırp İlimler Akademisi arşivine yerleştirildi³⁵. Bu vesikaların az miktarını (ceman 57 aded) 1938 yılında Akademi, Dubrovnik’teki Devlet Arşivi’ne devretti. Bugün bu vesikalar bu Arşivde SAN (Sırska Akademija Nauka=Sırp İlimler Akademisi) signatürünü taşıyan müstakil Türk dokümanlar gurubunu teşkil etmektedir. Sırp İlimler Akademisi’nde kalan vesikalar ise İkinci Dünya Savaşı sırasında tekrar Viyana’ya naklolundu. Buradan da 1946 yılında Dubrovnik Devlet Arşivi’ne iade olundu ve bugün K signatürlü müstakil bir Türk vesikaları gurubunu teşkil etmektedir.

1836 yılında Zadar şehrine naklolunan Dubrovnik Arşivi’ne ait Türk vesikalarının akıbeti 1950 yılına kadar bilinmiyordu.

Dalmaçya arşivindeki Türk vesikalarını tetkik ettiğim bir sırada, 1950 yılının sonbaharında Zadar Devlet Arşivinde de bir kaç gün çalıştım³⁶. O zaman adı geçen arşivin memurları, tercüman arşivinden başka, bana *Caste turche* adını taşıyan bir grup Türk vesikalarını gösterdiler. Bunları inceledikten sonra Dubrovnik Arşivi’ne ait olan

³⁴ Ç. Truhelka, adı geçen eser, s. 2.

³⁵ Yovan Radoniç, *Dubrovačka akta i povelje*, I, 1, s. IV - VI. Gliša Elezoviç, *Turski spomenitsi*, I, 1, s. V.

³⁶ Hazım Şabanoviç, *Arhivistička istraživanja u Makarskoj i Zadru*. (Makarska ve Zadar’da arşiv tetkikleri). *Godišnjak Istorijskog društva Bosne i Hertsegovine* mecmuası II, 1950, s. 280 - 282.

Acta turcarum tümünden alınan vesikalar olduğunu tesbit edince bu vak'ayı Zadar Arşivi idaresinin nazarı dikkatini çekip *Caste turche*'deki vesikaların tümünü Dubrovnik Arşivi'ne iade etmeleri hususunda tavsiyelerde bulundum. Durumu olduğu gibi Dubrovnik Devlet Arşivi müdürü Dr. Vinko Foretiç'e de arzettim. O zaman kendi bana, iddiamı teyid edecek mahiyette olan makbuzu gösterdi ve o ana kadar bu vesikaların akıbeti için hiçbir şeyin bilinmediğini de belirtti.

Bu vesikalar 9 tomar halinde olup ne bir tahrirleri ne de numaraları vardı. Daha sonra Zadar Arşivi memurlarından Dr. Strugaçiç, bunlara numara verip Arşivin mühürü ile tasdik etti. Prof. Fridrich Kraelitz'te kalan Dubrovnik Arşivi'nin küçük bir gurup en eski Türk vesikalarının hiç bir zaman iade olunmadığına çoktan beri inanılmakta ve yazılmakta idi. Fridrich Kraelitz'in eserini aynı yıl (1922) içinde Viyana İlimler Akademisi yayınladı. Adı geçen vesikalardan bu eserde 24'ü basıldı³⁸. 1935 yılı içinde Sırp İlimler Akademisi bu vesikaların iadesini talep ettiyse de bunlar hiç bir zaman Yugoslavya'ya gönderilmediği için, Prof. Kaelitz'in ölümünden sonra ortadan kayboldukları kanaati hakim oldu. 1950 yılında Dubrovnik Arşivinde bulunan Türk vesikalarının tümünü incelerken bu Arşivde hususî bir kutuda Kraelitz'in yayınladığı vesikalarla birlikte daha 20 Türk vesikasının bulunduğunu tesbit ettim. Bugün Dubrovnik Arşivi'nde vaktiyle Viyana, Zadar ve Belgrad'a naklolunan bütün Türk vesikalarının toplandığını söyleyebilirim. Yalnız, Memlûk Sultanlarına ait olan pek önemli üç mektubun harbe kadar Belgrad'ta bulunduğu bilinmekte ise de şimdi bunlar ne Belgrad ve Dubrovnik'te bulunmakta ne de akıbetleri bilinmektedir³⁹.

1833 yılında Viyana'ya naklolunan 38 *Orientalische Manuscripta* ve 12 *Druckwerke* de bu Arşive hiç bir zaman iade olunmamıştır. Şimdiye kadar bu yazma ile basmaların ne mahiyeti ne de akıbetleri biliniyordu. 1963 yılında Viyana'da Millî Kütüphane'de çalışırken bu şark yazmalarının bir kısmı adı geçen kütüphanenin yazma bölü-

³⁷ Bk.: Gl. Elezoviç, adı geçen eser, s. XIV - XV.

³⁸ Fr. Kraelitz, *Osmanische Urkunden in türkischer Sprache aus der zweiten Haelfte des 15. Jahrhunderts*. Wien 1921.

³⁹ Bu üç vesikayı Gl. Elezoviç, *Turski spomeniti*, I, 1, adlı eserinde yayınlamıştır. No. 181 - 183. s. 871 - 898 (muhtasar tercüme), I, 1, No. 134 - 136 (fotokopiler).

münde bulduklarını ve bunları Flügel, *Katalog*'unda tasnif ettiğini tesbit ettim⁴⁰.

I. *Acta Turcarum A - E*

Dubrovnik Devlet Arşivindeki Türk vesikaları, bu arşiv fondu içinde 75. seriyi teşkil etmektedir. Bu sebepten bu serinin diğer bir adı da *Acta Turcarum*'dur. Bir çok âmillerin tesiriyle bu seri bugün bir bütünlük teşkil etmeyip bir kaç büyük koleksiyona ayrılmıştır. Bu serinin esas kısmını Viyana ve Zadar'a naklolunmayan Türk vesikaları teşkil etmektedir. Arşivdeki bu vesikalar, iki büyük koleksiyondan müteşekkil olup Fehim Efendiç tarafından tanzim edilen müstakil envanterlere tahrir edilmiştir. F. Efendiç'in bu envanterleri, Dubrovnik arşivindeki bu Türk vesikaları koleksiyonunu tanıtmak için esas teşkil etmiştir. Bu iki koleksiyona da *Acta Turcarum* denmekte, aralarında biricik fark ise ikincisinin *Acta Turcarum I-XC* işaretini taşımasından ibarettir.

Bu koleksiyonun birincisi, bütün serinin en iyi tanzim edilmiş vesika gurubunu teşkil etmektedir. Bu koleksiyon kendi tarafından beş "seksiyon" a ayrılıp A'dan E'ye kadar alfabenin büyük harfleriyle işaret edilmiştir. Bu seksiyonlar da, cüzlerden müteşekkil olan küçük vesika guruplarına ayrılmıştır. Bu cüzler, Roma rakamları ile ait oldukları seksiyonun işareti ile belirtilmişlerdir. Meselâ, A I, A II, B III v. s.

Her bir cüzde, arap rakamları ile işaret edilmiş bir veya daha fazla tomar vardır ki bunlarda az veya çok sayıda vesika vardır. Her bir vesikanın seksiyon ve tomar işareti ile kendine mahsus sıra numarası vardır. Meselâ, A I, 6 10.

Vesikaların seksiyona taksimi bazı dokumanların nevine yani bunların ait oldukları kalemlere göre yapılmıştır. Fakat bu nevi taktime her yerde sadık kalınmamış, cüzler de daima Roma rakamları ile belirtilmemiştir.

A B Ö L Ü M Ü (SEKSIYON)

Bu bölüm, 12 cüzde bulunan 20 tomar orijinal ve tercüme edilmiş vesikalardan müteşekkildir. Bu vesikalar, Osmanlı sultanlarının fermanları olup esas itibariyle kronolojik bir şekilde tanzim edilmiştir:

⁴⁰ Gustav Flügel, *Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der kaiserlich-königlichen Hofbibliothek zu Wien*. Band I, Wien 1865, No. 265, 308, 311 ve 329.

A I. No. 1, 1-47:

908-1014 (1502-1605) yılları arasında tahsil olunan haraca ait ferman ve hüccetlerdir. 1060/1650 yılına ait 36a No. lu vesika ile Truhelka'nın yayınlandığı (Bk. adı geçen eser, s. 30-31) 6.7.1940 tarihine ait 40 No. lu doküman, bu kronolojinin dışındadır. 1-36 No. lu vesikaları, haraç tahsiline ait ferman ve hüccetler, ötekilerini ise muhtelif sancakbey, defterdar, ve kadıların yazdıkları vesikalar teşkil etmektedir.

Eskiden bu tomar, 1460-1573 yıllarına ait 1-59 No. lu fermanları ihtiva etmekteydi.

A I. No. 2: 1-52:

936-1013 (1529-1604) yılları arasında isdar olunan fermanlardan başka, 5, 11, 50-52 No. lu vesikalar, sadrazam, kâhyası, Hersek sancakbeyi ve kadısının mektuplarını ihtiva etmektedir.

Eskiden bu guruba, 1573-1598 yıllarına ait 60-99 No. lu fermanlar dahildi.

A II. No. 3, 1-78:

1008-1049 (1600-1621) yıllarına ait fermanlardır. Kronoloji bakımından oldukça iyi bir şekilde tanzim edilmiştir.

A II. No. 4, 1-66:

1003-1050 (1594-1640) yıllarına ait fermanlar ve sadrazam kâhyalarının üç mektubu (No. 19, 20 ve 23); kronoloji bakımından oldukça iyi bir şekilde tanzim edilmiştir.

A III. No. 5, 1-89:

956-1126 (1549-1714) yıllarına ait fermanlarla sadrazamın bir mektubu (No. 88) ve bir ferman tercümesi (No. 89), 1 No. lu ferman 956/1549, 2 No. lu ferman ise 958/1551 yılına ait olup geri kalan bütün fermanlar, 1032-1107 (1622-1695) yılları arasında isdar olunmuştur.

A III. No. 6, 1-75:

1054/1644 yılına ait 1 No. lu ferman hariç, diğerleri 1115-1219 (1703-1804) yılları arasında isdar olunmuştur. 74 ve 75 No. lu vesikalar ferman olmayıp sancakbeyi haznedarı ile kâhyasının mektuplarıdır. Bu vesikalar kronoloji bakımından oldukça doğru bir surette tanzim edilmiştir.

Eskiden A III. 5 ve III, 6 guruplarındaki vesikalar beraber tahrir olunmuş ve 1640-1695 yıllarına ait olan fermanlar şeklinde belirtilmiş, orijinal ile tercümelerin ise sıra numaraları yoktu. Bundan başka, eskiden, A III. 6, 302-268 rumuzlu bir tomar da vardı. Fermanlar (orijinal ve tercümeleleri) 1704-1804 yıllarına aittir. Yeni tasniften sonra aşağıdaki şekilde belirtilmiştir:

A IV. No. 7, 1-184:

1013-1185 (1604-1771) veya 923/1191 (?) yıllarına ait fermanlardır. Yalnız 41, 42, 47, 50, 137, 157, 181-184 No. lu vesikalar, ferman olmayıp emin, kadı ve kapudanların mektupları, paşaların buyrukları, Dubrovniklilerin dilekçeleri ile müftülerin fetvalarıdır. Bütün bu vesikalar kronoloji bakımından oldukça doğru bir şekilde tanzim edilmiştir. Yalnız iki üç mektup başka devirlere aittir.

Eski tasnife göre A IV No. 7 (?), 369-528 fermanlar ve A V, (No. 8 ?), 529-711: muhtelif sultanlara ait fermanlar guruplarının sırası gelmesi gerekirdi. Fakat şimdi aşağıdaki şekilde bir tasnif mevcuttur:

A V. No. 8, 1-169:

935 - 1170 veya 1191 (1528 - 1756) yıllarına ait fermanlardır. Yalnız 40, 63, 68, 88, 96, 116 ve 146 No. lu dokümanlar ferman olmayıp sadrazam, paşa, bey kapıcıbaşı, Dubrovnik elçileri v. s., zevatın mektuplarını teşkil etmektedir. Umumiyetle kronolojik bir şekilde tasnif edilmiştir.

A V. No. 9, 1-4:

1176/1762, 1191/1777 ve 1177/1763 yıllarına ait üç ferman ile 952/1545 yılına ait sadrazamın bir mektubunu teşkil etmektedir.

A VI. No. 10, 1-249:

1477-1795 yıllarına ait fermanların sırpça-hırvatça ve italyanca tercümeleridir. Kadı ve sair zevatın mektuplarını teşkil eden 217, 225, 226 ve 237 No. lu dokümanlar hariç, geri kalanlar, muhtelif vergilerin tahsil edildiğine dair ferman ve hüccetlerdir.

Eskiden bu tomarın: *A VI, 1-232. Traduzioni dei firmani 1477-1795. (232 ad.)* rumuzu vardı ve bu şekilde A seksiyonu son buluyordu. Arşivin şimdiki direktörü Dr. Vinko Foretiç, A VII. ilâ A XII. rumuzlu tomarları da bulup yerli yerine koydu. Bu işi daha önce

Fehim Efendiç yapmıştı. Bundan sonra aşağıdaki guruplar gelmektedir:

A VII. No. 10, 1-30 :

930-1039 (1539-1629) yılları arasında Dubrovnik'e gönderilen fermanlardır. Türk orijinalleri tam mânası ile kronolojik bir şekilde tanzim edilmiştir.

A VII. No. 11, 1-27 :

Dubrovnik'e gönderilen fermanlar ve beratlardır. 1043-1098 (1633-1686) yılları arasında yazılan bu vesikalar Türk orijinalleridir.

A VIII. No. 12, 1-30 :

1101-1171 (1689-1757) yılları arasında muhtelif idarî organlarına gönderilen ferman ve beratlardır.

A VIII. No. 13, 1-30 :

1171-1172 (1757-1758) yılları arasında muhtelif deniz idaresi organlarına gönderilen ve kronolojik bir şekilde tanzim edilen fermanlardır.

A IX. No. 14, 1-30 :

1172-1175 (1758-1761) yılları arasında deniz idaresi organlarına gönderilen fermanlardır.

A IX. No. 15, 1-30 :

1175-1178 (1761-1764) yılları arasında deniz idaresi organlarına gönderilen fermanlardır.

A X. No. 16, 1-30 :

1178-1189 (1764-1775) yılları arasında deniz idaresi organlarına gönderilen fermanlardır.

A X. No. 17, 1-30 :

1189-1192 (1775-1778) yılları arasında deniz idaresi organlarına gönderilen fermanlardır.

A XI. No. 18, 1-30 :

1192-1197 (1778-1782) yılları arasında deniz idaresi organlarına gönderilen fermanlardır.

A XI. No. 19, 1-30 :

1197-1204 (1782-1789) yılları arasında deniz idaresi organlarına gönderilen fermanlardır.

A XII. No. 20, 1-17 :

Umumiyetle 1190-1219 (1776-1804) yılları arasında muhtelif idare organlarına gönderilen fermanlardır. 10 No. lu vesika 1050/1640 ve 15 No. lu vesika ise 1039/1629 yıllarına aittir. Bu vesikalar bir kronolojik sıra takip etmemektedir.

Görüldüğü üzere A VIII., No. 12- A XI. No. 19 guruplarındaki vesikaları, 1101-1204 yılları arasında aynı mevzua ait olan fermanlar teşkil etmektedir.

B. B Ö L Ü M Ü

Bu bölüm, Dubrovnik Cumhuriyeti'nin Bâbîâli ile taşradaki Türk idaresinin çeşitli organları ile olan muhaberesini ihtiva etmektedir. Bu vesikalar, 20 cüze yerleştirilmiş 148 tomardan ibaret olup umumiyetle bu vesikaları yazan kalemlere göre tasnif edilmiştir.

B I. No. 2, 1-16 :

1678-1762 yılları arasında Dubrovnik Cumhuriyeti'nin sultanlara gönderdiği mektuplardan ibarettir. Umumiyetle sırpça-hırvatça ve italyanca tercümelerinin tarihleri yoktur.

B I. No. 2, 1-35 (34) :

Bu gurubun üzerinde : "Sadrazamın Dubrovnik Cumhuriyeti ile başkalarına gönderdiği mektuplar. Orijinal ile tercümeleri" yazmaktadır. Hakikatte ise bu gurupta 943-1172 (1536-1758) yılları arasında türkçe yazılmış 34 ad. orijinal mektup (1-43) ile sırpça-hırvatça (No. 35) bir mektup vardır. Bütün bu mektupları ne sadrazam yazmış ne tarihe göre tasnif edilmiş ne de ilişikte tercümeleri vardır. Fakat Peroviç, adı geçen Türk orijinallerinin özetlerini verdiği göre mektupların tercümelerinin yapıldığına delâlet eder. Peroviç'in özetleri, Türk orijinallerinin arkalarında bulunan eski özetlere dayanarak yapıldığı ihtimali de mevcuttur.

B I. No. 3, 1-8 :

983-1078 (1575-1667) yılları arasında sadrazam ile sair zevatın Dubrovnik Cumhuriyet'ine gönderdikleri mektuplardır. 4 No. lu vesika, Nikşa Gozze ve Soba Rognin'in sadrazama ve 8 No. lu vesika da Mustafa adında birinin emin Süleyman'a gönderdikleri mektuplar teşkil etmektedir. 6 No. lu mektuba sırpça-hırvatça tercümesi de iliştilmiştir.

B I. No. 4, 1-27 :

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda sadrazamların Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektupların tercümeleridir. Bu guruptaki 12 Kasım 1705 tarihinde Dubrovnik'ten sadrazam ile kapıcıbaşıya gönderilen iki mektuba sıra numarası verilmemiştir.

B I. No. 5, 1-38 :

1685-1766 yılları arasında Dubrovnik Cumhuriyeti'nin sadrazam ve Bâbiâli'nin sair yüksek rütbeli ricaline gönderdiği mektupların tercümelerinden ibarettir.

B I. No. 6, 1-16 :

1721-1762 yılları arasında sadrazamın muhtelif Türk idare organlarına gönderdiği mektuplardır. 13 No. lu mektup 1610 yılına aittir. 6 No. lu vesika sadrazama, 9 No. luyu da İskenderiye sancağına gönderilen mektup teşkil etmektedir.

B I. No. 7, 1-7 :

Muhtelif Türk idarî organları, Bâbiâli ile İmparatorluğun çeşitli yerlerinde vazife gören memurların Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. Bunların aralarında vaki olan muhabere ve Dubrovnik Cumhuriyeti ile Dubrovnik elçilerinin sultanlara gönderdikleri mektuplardır. Burada Ali adında bir kadının sicili de bulunmaktadır. Bütün bu vesikalar 1518-1806 yılları arasında yazılmışsa da kronolojik bir şekilde tanzim edilmemiştir. Türk orijinalleridir.

B I. No. 8, 1-27 :

Bundan önceki guruba ait bazı mektupların tercümelemleri ile muhtelif Türk memurlarının orijinal mektuplarından ibarettir. Bu vesikalar XVIII. yüzyıla ait olup tarihleri belirtilmemiştir.

B I. No. 9, 1-61 :

Umumiyetle Bosna valilerinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. 26 No. lu vesika, Nova kadısı tarafından tasdik olunan ferman suretidir. 21, 23, 27, 33, 35, ve 39 No. lu vesikalar, muhtelif Türk memurlarına gönderilen mektuplardır. Bu orijinal vesikalar, 940-1221 (1533-1806) yıllarına ait olup bir çoğunun tarihi yoktur.

B II. No. 10, 1-44 :

Bosna valilerinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. Yalnız 11 No. lu vesikayı Gabela veya Neretva kapudanı

ile ağalarına ve 39 No. lu da Hersek kadısına gönderilen mektuplar teşkil etmektedir. Bütün bu orijinal vesikalar, 1011-1221 (1602-1806) yılları arasında yazılmıştır.

B III. No. 11, 1-95 :

Umumiyetle Bosna valileri ile sair Türk memurlarının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. 12 ve 82 No. lu vesikalar, Dubrovnik Cumhuriyeti tercümanlarına, 57 No. lu vesika sultana, 89 No. lu vesika, Bâbiâli'ye ve 90 No. lu vesika da Hersek sancakbeyine gönderilen mektuplar teşkil etmektedir. Bütün bu vesikalar 995-1222 (1586-1807) yılları arasında yazılmıştır. Tercüme olan 90 No. lu vesika hariç, ötekileri orijinaldir. Kronoloji sıraya riayet edilmemiştir.

B III. No. 12, 1-74 :

Umumiyetle Bosna valileri ve sair yüksek rütbeli memurların Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. 10,44, 45, 48 ve 60 No. lu vesikaları, sultan ile bazı Türk memurlarına gönderilen mektuplar teşkil etmektedir. 901/1495 yılına ait 60 No. lu vesika hariç, diğerleri 1020-1214 (1611-1799) yılları arasında yazılmıştır. Orijinal olan bu mektuplar, kronolojik bir sıra takip etmeksizin tahrir olunmuştur.

B III. No. 13, 1-19 :

İki vesika hariç, diğerleri Bosna valilerinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. 6 No. lu vesikayı, Nova kadısına gönderilen veya bunun gönderdiği mektup ile 9 No. lusunu da Hersek sancakbeyine gönderilen mektup teşkil etmektedir. 1020-1170 (1611-1756) yılları arasında yazılan bu orijinal vesikalar, kronolojik bir şekilde tanzim edilmemiştir.

B IV. No. 14, 1-319 :

Bosna valileri ile bunların memurları, Bosna ve Hersek'te vazife gören Türk memurlarının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne, Türk memurlarına veya Bâbiâli'ye gönderdikleri mektuplardır. 146 No. lu vesikayı, Bosna'daki Dubrovnik Cumhuriyeti elçisinin Cumhuriyetine gönderdiği mektup teşkil etmektedir. 983/1575, 1040/1630 ve 1056/1646 yıllarına ait olan 1, 1a ve 2 No. lu vesikalar hariç, geri kalanlar 1701-1802 yılları arasında yazılmıştır. Tercüme olan bu vesikalar kronolojik bakımdan oldukça doğru bir şekilde tanzim edilmiştir.

B IV. No. 15, 1-150 :

Dubrovnik Cumhuriyeti'nin 1700-1807 yılları arasında Bosna valileri ile Bosna ve Hersek'teki memurlara gönderdiği mektuplardır. Bu vesikalar ekseriya sırpça-hırvatça daha az sayıda italyanca tercümelelerdir. 93 ve 136 No. lu mektuplar yazıldığı halde daha sonra gereken mercilere gönderilmekten vazgeçilmiştir.

B IV. No. 16, 1-21 :

Bosna valilerinin muhtelif Türk idare oragnları, ile memurlarına gönderdikleri mektuplar ve Dalmaçya'daki Venedik generali ile Bosna valisi arasında teati olunan iki mektuptan ibarettir. Bu vesikaları umumiyetle XVIII. yüzyıla ait olan sırpça-hırvatça ve italyanca tercümeleler teşkil etmektedir.

B IV. No. 17, 1-9 :

Hersek sancakbeylerinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne yasak hakkında gönderdikleri orijinal mektuplar olup XVII. yüzyılda yazılmış veya tarihleri yoktur.

Bu vesikaların zarfında: *Atti dei Pascia Bossina e Herzegovina concern il Yasach. Orig.* yazmaktadır.

B V. No. 18, 1-94 :

İki mektup hariç, diğerleri Bosna kaymakamları, Hersek ve Klis defterdar ile mirlivalarının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. 94 No. lu vesika Gabela kadısının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne ve 83 No. lu mektup da Dubrovnik'teki emine gönderilen mektuplardır. XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait olan bu orijinal vesikaların çoğu tarihsiz olup kronolojik bir şekilde tanzim edilmemiştir.

B V. No. 19, 1-43 :

Bosna defterdarlarından başka kaymakam (kâhya), kadı ve çavuşların Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderilen bir kaç mektubudur. 30 No. lu vesika, sabık Dubrovnik emini olan Süleyman'a ve 38 No. lu vesika da Gabela kadısına gönderilen mektuplardır. 1032-1111 (1622-1699) yılları arasında yazılan bu orijinal vesikaların çoğu tarihsiz ve kronolojik bir sıra takip etmemektedir.

Bu mektupların eski zarfında: *Caimakam di Bossina (Orig. e trad.?)* yazmaktadır.

B V. No. 20, 1-29 :

Bosna kaymakamı, bazı valiler, Bosna yeniçeriler ağası ile Bosna kadılarının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır.

10 No. lu vesika, Dubrovnik iskelecisi olan Yusuf'a, 11 No. lusu Yeni-pazar ve Foça kadısına, 28 No. lusu Halil adında birisine ve 29 No. lusunu da tercümana gönderilen mektuplar teşkil etmektedir. 1069-1216 (1658-1801) yılları arasında yazılan bu orijinal vesikaların bir çoğunda tarih yoktur.

Bu mektupların eski zarfında *Ağa dei dianizzeri in Bossina (orig. e trad.?)* yazmaktadır.

B VI. No. 21 a, 1-55 :

Muhtelif Türk idare organlarının (kâhya, kadı ve kapudanlar) Cumhuriyet'e ve bazı Dubrovniklilere yazdıkları mektuplardır. Bu orijinal vesikalar XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yazılmıştır. Yalnız 46 No. lu vesika (Bosna kadısının mektubu), 898/1492 yılına aittir. Bu vesikaların bir çoğunda tarih olmayıp kronolojik bir sıra ile de tahrir edilmemiştir. Ekserisinin de sırpça-hırvatça tercümeleri vardır.

B VI. No. 21 b, 1-61 :

Türk idaresinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdiği mektup ve muhtelif vesikalardan başka Cumhuriyetin sultana ve muhtelif Türk memurlarına gönderdiği mektuplardır. Keza bu gurupta bir Türk orijinali (No. 21 a), türkçe ve sırpça-hırvatça metinli bir vesika (No. 57), kirilik harfleriyle yazılmış sırpça-hırvatça bir vesika ve bunun lâtince transkripsiyonu da vardır (No. 59 a ve 59 b).

Eskiden bütün bu dokümanların B VI. No. 21 rumuzu olup buldukları zarfın üzerinde: *Diverzi impiegati turchi da Sarajevo (Orig. e trad.)* yazmaktadır.

B VI. No. 22, 1-316 :

Umumiyetle Saraybosna'daki muhtelif Türk idare organlarının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. Fakat bu gurup içinde çeşitli bölgelerdeki muhtelif Türk memurlarına gönderilen mektuplar ve bunlar arasında teati olunan muhabere de mevcuttur. 122 No. lu vesikayı 16 Ekim 1767 tarihinde Bosna'daki sabık Dubrovnik Elçisi Nikola Gozze'nin Bosna kâhyasına gönderdiği mektup teşkil etmektedir. XVII. - XIX. yüzyıllara ait olan bu mektupların tercümelerinde ekseriya tarih yoktur. Tarihleri olanlar ise 1600-1807 yılları arasında yazılmıştır.

B. VI. No. 22 gurubuna dahil olan vesikaların zarfında: *Diverzi impiegati turchi da Sarajevo alla Republica di Ragusa (trad.)* yazmaktadır.

B VII. No. 23, 1-115 :

Hersek sancakbeyleri ile sair memurların Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. Keza bu gurupta, Bosna ve Hersek'te vazife gören muhtelif memurlara gönderilen mektuplar da mevcuttur. On kadar mektup Bosna ve sair bölgelerden gönderilmiştir. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yazılmış olan bu orijinal mektupların çoğunda tarih yoktur. Tarihleri mevcut olan mektuplar ise 1035-1145 (1625-1732) yılları arasında yazılmıştır. Bazı vesikalara tercümelere de iliştilmiştir.

Bu vesikaların eski zarfında: *Pascia di Herzegovina (orig. e trad.)* yazmaktadır.

B VII. No. 24, 1-98 :

Hersek sancakbeyi, mutasarrıfı, müsellim ve dizdarların, Dubrovnik Cumhuriyeti ile bazı Türk memurlarına gönderdikleri mektuplardır. Bu mektupların bir çoğu tarihsizdir. Tarihleri mevcut olanlar ise 1596-1735 yılları arasında yazılmıştır.

B VII. No. 25, 1-72 :

Hersek sancakbeyleri ile müsellimlerinin mektuplarıdır. XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait olan bu orijinal mektupların çoğunda tarih yoktur. Tarih taşıyan mektuplar ise 1633-1792 yılları arasında yazılmıştır. Bazı orijinallere tercümelere de eklenmiştir.

Bu guruba: *Eredi di Achmet Pascia di Herzegovina* adını taşıyan sekiz vesikadan müteşekkil küçük bir cüz de dahildir. Bu vesikaların yukarıdaki sayıya dahil edilmemesine gelince, bunlar 1934 yılında Efendiç tarafından tahrir edilirken yerinde bulunmuyordu. Bunları Arşiv'in müdürü Dr. V. Foretiç bulup 11 Ağustos 1955 tarihinde kendi yerlerine koymuştur.

B VIII. ? No. 26, ? 1-14 :

Yukarıdaki gurupta bulunan bazı mektupların tercümelere aittir. Ekserisi XVIII. yüzyıla aittir.

VIII. b I XXV. 1-4 gurubu :

Hutovo, Lyubuški, İstolçe (Stolats), Gabela, Neretva ve Lyubinye beylerinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne, Dubrovnik prensi ile senatörlerinin Hutovo beyleri ile gümrükçülerine gönderdikleri mektuplardır. Bu tomar daha sonra bu sıraya koyulduğu intibamı uyardırmaktadır, çünkü sırası daha önce olarak belirtilmiştir. Hakikatte

bu gurubun B VIII., No. 26 rumuzunu taşıması gerekirdi. Halbuki bu rumuzlu (B VIII., No. 26) başka bir gurup mevcuttur.

B VIII. No. 26, 1-149:

Hersek sancakbeylerinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplardır. 40, 50, 66, 79 ve 130 No. lu vesikaları ise, muhtelif Türk memurlarına gönderilen mektuplar teşkil etmektedir. 148 No. lu vesika, Luka Luçiç'in İslana kapudanı olan Osman ağaya, 149 No. lu mektup ise Osman ağanın cevabını teşkil etmektedir. Tercüme olan bu mektupların bir çoğu tarihsizdir. 1635 yılında yazılan 16 No. lu mektup hariç, tarih taşıyan mektuplar XVIII. yüzyıla aittir.

B VIII. No. 27, 1-61:

Dubrovnik Cumhuriyeti'nin XVIII. yüzyılın başlangıcında Hersek paşalarına gönderdiği mektupların tercümeleridir. Bunların bir çoğunda tarih yoktur. Tarihli olanlar 1705-1719 yıllarına aittir.

B VIII. No. 28, 1-69:

Hersek paşası, kaymakamı, kâhyası ve müsellimlerinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektuplarıdır. Bu guruptaki mektuplar arasında, bazı Dubrovniklilerden Türk memurlarına gönderilen mektuplar da mevcuttur. 60 No. lu vesika bir vasiyetnamedir. Orijinal olan bu vesikaların çoğu türkçe, bazıları da sırpça-hırvatçadır. Bunlar arasında birkaçı tercümedir. Ekserisinin tarihi yoktur. Tarihli olanlardan (69 No. lu mektup) 1538 yılına, dördü XVII. geri kalanı da XVIII. yüzyıla aittir.

B VIII. No. 29, 1-19:

Önceki gurupta bulunan türkçe mektupların sırpça-hırvatça ve italyanca tercümeleri olup XVIII. yüzyıla aittir.

B IX. No. 30, 1-8:

Muhtelif Türk memurlarının mektuplarıdır. 1. ve 2. No. lu İškodra paşasına ait olan mektuplardır. XVIII. yüzyıla ait olan ve sırpça-hırvatça tercümesi bulunan 3 No. lu mektup hariç, diğerleri XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yazılmış orijinal mektuplardır. 6 No. lu mektubun italyanca tercümesi vardır.

Bu vesikaların zarfında: *Albania (Orig. e trad.)* yazmaktadır.

B IX. No. 31, 1-5:

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Arnavutluk paşalarına Dubrovnik'ten yazılan mektupların tercümeleridir (dördü italyanca biri sırpça-hırvatçadır).

B IX. No. 32, 1 :

Bir mektubun türkçe orijinali ile tercümesidir.

Eski zarfında: *Pascia di Skenderia e Prizren (Orig. e trad.)* yazmaktadır.

B IX. No. 33, 1-19 :

Dubrovnik Cumhuriyeti'nin İşkodra paşalarına gönderdiği mektupların tercümeleridir. 2 No. lu mektup ise Draç'ta konsolos bulunan Pasareviç'e gönderilmiştir. Bütün bu mektuplar XVIII. yüzyıla aittir.

B IX. No. 34, 1-3 :

Yanya, Üsküp ve Ohri paşalarına XVIII. yüzyılda gönderilen mektupların italyanca ve sırpça-hırvatça tercümeleridir.

B IX. No. 35, 1-8 :

Hacı ve tüccarlarla ilgili olan İskenderiye mutasarrıfı ve Dubrovnik iskelesi emininin XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait orijinal mektuplarıdır.

Bu mektupların eski zarfında: *Alessandria (Orig. e trad.)* yazmaktadır.

B IX. No. 36, 1-5 :

1757, 1762 ve 1770 yıllarında Dubrovnik'ten İskenderiye'ye ve İskenderiye'den Dubrovnik'e gönderilen mektupların tercümeleridir.

B IX. No. 37, 1-11 :

Bar müsellimi, kapudanı, emini ve ağalarının XVIII. yüzyılda yazılmış orijinal mektuplarıdır. Ekserisinin tarihi yoktur.

B IX. No. 38, 1-9 :

Bu guruba dahil olan 9 vesikadan 2. ve 3. Türk orijinalleri, ötekileri ise italyanca veya sırpça-hırvatça tercümelerdir. Bunlar arasında bir mektup 1664 yılına, sairleri ise XVIII. yüzyıla aittir.

Eski zarfta: *Antivari (Orig. e trad.)* yazmaktadır.

B IX. No. 39 :

Bu tomar epeyi zamandan beri kayıptır.

B IX. No. 40 :

1172/1758 yılına ait Arta'dan (Yunanistan) yazılan bir mahzardır.

B IX. No. 41, 1-31, Trebin :

Banvir (Trebin) kapudanı Osman Paşa Resulbegoviç'in 1712-1728 yılları arasında yazdığı mektupların orijinal ve sırça-hırvatça tercümeleridir.

B IX. No. 42, 1-50, Banvir :

1712-1726 yılları arasında yazılan ve önceki ile sair guruplara dahil olan mektupların tercümeleridir.

B IX. No. 43, 1-22 :

XVI. XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yazılmış Belgrad paşaları ile kadılarının orijinal ve tercümesi yapılmış mektupları olup bazılarının tarihleri yoktur.

Eski zarfta: *Belgrado (orig. e trad.)* yazmaktadır.

B IX. No. 44, 1-8 :

Belgrad'daki paşa, kaymakam ve seraskerlere Dubrovnik'ten yazılan mektuplardır. Bu guruba, Belgrad paşasının kâhyası olan Mehmed tarafından Dubrovnik Cumhuriyeti'ne göndermiş olduğu mektup da dahildir. 1679-1713 yıllarına ait tercümelerdir. Bazı mektupların tarihi yoktur.

Eski zarfta: *Belgrado (trad.)* yazmaktadır.

B IX. No. 45, 1-2 :

Bilek muhafızı Mehmed'in 1712 yılı civarında yazdığı iki mektubun türkçe orijinalleridir.

Eski zarfta: *Bilek (orig. e trad.)* yazmaktadır.

B IX. No. 46, 1-3 :

Adı geçen Mehmed'in 1712 yılı civarında yazmış olduğu mektupları ile kendisine gönderilmiş olan mektubun tercümeleridir.

B IX. No. 47, 1-3 :

XVIII. yüzyıla ait olan Bakiye-i Nova (Novska Bakiya) kadısının mektuplarıdır.

Eski zarfta: *Bichie (Orig. e trad.)* yazmaktadır.

B IX. No. 48, 1-2 :

Nova kadısı Cemal oğlu Kemal ile 1590 yılına ait olan Blagay kadısının birer mektubudur.

Eski zarfta: *Lettra dal cadı di Blagaj (Orig. e trad.)* yazmaktadır. Efendiç'in tanzim ettiği envanterde de: "Blagay kadısının iki mektubu" şeklinde yazılmıştır.

B IX. No. 49, 1-4:

XVII. yüzyılın ilk yarısına ait olan Budin vezirlerinin mektuplarıdır.

Eski zarfta: *Pascia di Buda (Orig. e trad.)* yazmaktadır.

B X. No. 50, 1-73:

Nova (Herzeg Novi), Lyubine, Mostar ve daha bazı kadılar ile zevatın 923-1096 (1517-1684) yılları arasında yazdıkları vesikaların orijinaleri ve bir kaç tercümesidir. 66 No. lu vesika 1118/1706 yılına aittir. Bu guruba dahil olan vesikalar, kronolojik bir sıraya riayet etmeksizin tahrir olunmuştur.

B X. No. 51, 1-52:

Nova, Semendre (Smederevo) ve Lyubine kadıları ile daha bazı şahıslar tarafından Dubrovnik Cumhuriyeti ile sultanlara göndermiş oldukları vesika ve mektupları ihtiva etmektedir. Orijinal olan bu vesikalar meyanında 14 ad. sırpça-hırvatça tercüme de vardır. Mektupların bir çoğu tarihsizdir. Tarihli olanlar 921-1065 (1515-1654) yılları arasında yazılmıştır.

B X. No. 52, 1-50:

Nova ve sair yerlerden Dubrovnik Cumhuriyeti veya muhtelif Türk idarecilerine XVI. ve XVII. yüzyıllarda gönderilen mektupların tercümeleridir. Tarihleri mevcut olan mektuplar 1685-1688 yıllarına aittir.

B X. 50-52'nin eski zarfında: *Castelnuovo (Orig. e trad.)*

Lettera da Castelnuovo 1685-1688 (trad.) yazmaktadır.

B X. No. 53, 1-56:

Umumiyetle 1686-1687 yılları arasında Nova'dan yazılmış olan mektuplardır. 3 No. lu mektup 1641, 56 No. lusu da 1649 yılına aittir. İtalyanca yazılmış olan 5 No. lu mektup hariç, diğerleri sırpça-hırvatçadır.

Bu ve alttaki gurubun zarfında: *Traduzioni* yazmakta ise de Cuveglia'nın kirilik harfleriyle yazılmış olan mektuplarının yalnız lâtince transkripsiyonundan bahis konusu olabileceği kuvvetle muhtemeldir.

B X. No. 54, 1-30:

1673-1695 yılları arasında Nova'dan gönderilen mektupların tercümeleridir. Yalnız No. 13. Kotor haramibaşları Boya Pivlyanın,

Yovan Simiç ve Aleksa Moraçanın'ın mektuplarıdır. Bunların bir kısmında tarih yoktur.

B X. No. 55, 1-33 :

Klis sancakbeyleri veya mutasarrıfları, ekseriya İbrahim Paşa Resulbegoviç ile Mustafa Paşa'nın XVI.-XVIII. yüzyıllarda yazılmış olan türkçe mektuplarının orijinalleridir. Bu mektupların bir çoğunda tarih yoktur.

B X. No. 56, 1-53 :

XVIII. yüzyıla ait Klis sancakbeyleri mektuplarının tercüme-leridir.

B X. No. 57, 1-9 :

Umumiyetle Çerñiçe kadısının yazdığı vesikalardır. 1 No. lu vesika Nova kadısının sicili ve 2 No. lu vesika da bir ferman suretidir. Bütün bu vesikalar XVI.-XVIII. yüzyıllara aittir.

B X. No. 58, 1-2 :

1705 ve 1722 yıllarına ait olan Çerñiçe kadı naibi ile Çerñiçe kadısına gönderilen mektupların tercümeleridir.

B XI. No. 59, 1-90 :

XVIII. yüzyıla ait olan Ulgun (Ultsin) ağa, dizdar, kapudan ve diğer idare organlarının orijinal mektuplarıdır. Bir çoğunda tarih yoktur.

B XI. No. 60, 1-57 :

XVIII. yüzyıla ait olan Ulgun müsellim, kapudan, dizdar ve ayanların orijinal mektuplarıdır. Bir mektubun sırpça-hırvatça, başka birinin de italyanca tercümesi vardır. Çoğunun tarihi yoktur.

B XI. No. 61, 1-168 :

Ulgun'lu olan muhtelif şahısların mektupları ve bunlara gönderilen cevapların tercümeleridir. Bütün bu mektuplar XVIII. yüzyıla aittir.

B XI. No. 62, 1-6 :

Draç'tan gönderilen ve XVIII.-XIX. yüzyıllara ait olan orijinal mektuplardır.

B XI. No. 63, 1-14 :

Draç'tan gönderilen mektupların sırpça-hırvatça ve italyanca tercümeleridir. XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait olan bu mektupların çoğunda tarih yoktur.

B XI. No. 64, 1-4 :

XVIII. yüzyılda Arnavut (?) paşalarına (3 mektup) ve Draç kadısına gönderilen bir mektuptan ibarettir.

B XI. No. 65, 1-7 :

XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait olan Foça, Çerçiçe ve Lyubin kadılarının orijinal ve tercüme edilmiş (3 ad.) vesika ve mektuplarıdır.

B XI. No. 65 a? :

Dubrovnik Cumhuriyeti'nin 1795 yılında Arnavut paşasına gönderdiği mektuplar ve italyanca tercümeleridir.

B XI. No. 66, 1-2 :

1706 yılında Foça kadısının yazdığı vesikalardır.

B XI. No. 67, 1 :

Yenişehir (Larisa) den Mustafa Paşa'nın Dubrovnik'e gönderdiği tarihsiz bir mektuptur.

B XII. No. 68, 1-2 :

1119/1707 ve 1202/1787 yıllarına ait olan Kandiye kadısı Mehmed'in Dubrovnik'lilere gönderdiği 2 ad. orijinal mektubudur.

B XII. No. 69, 1-4 :

Kandiye ve Mora paşalarının 1753-1764 yılları arasında Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektupların tercümeleridir.

B XII. No. 70, 1-3 :

XVIII. yüzyılda Kahire paşalarına gönderilen mektupların tercümeleridir.

B XII. No. 71-, 1-3 :

Klobuk kapudanı ve mubaşirinin 1706, 1713 ve 1729 yıllarına ait olan mektuplarıdır.

B XII. No. 72, 1-11 :

1703-1729 yılları arasında Klobuk kapudanı ve erleri ile Dubrovnik Cumhuriyeti arasında teati olunan mektupların tercümeleridir.

B XII. No. 73, 1-3 :

Klyuç kapudanlarının XVIII. yüzyıla ait olan orijinal mektuplarıdır.

B XII. No. 74, 1-3 :

XVIII. yüzyılın başlangıcına ait olan ve Dubrovnik'ten Gaçko knezleri ve Klyuç kapudanlarına gönderilen mektupların tercümele-ridir.

B XII. No. 75 :

Belgradcık (Konyits) naibinin 1728 yılında Bosna paşası Ahmed'e gönderdiği arzın tercümesidir.

B XII. No. 76 :

Kosova ve Yeni Pazar paşasının tercüme edilmiş mektubudur.

B XII. No. 77, 1-5 :

1791-1796 yılları arasında yazılmış olan Krupa kapudanlarının mektuplarıdır.

B XII. No. 78, 1-3 :

Krupa kapudanlarının tercüme edilmiş mektuplarıdır.

B XII. No. 79, 1-97 :

XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait olan Lyubine kadı, müsellim ve ayanların orijinal mektuplarıdır.

B XII. No. 80, 1-117 :

Bundan önceki gurup ile daha bazı vesikaların tercümeleridir, ki bunların ekserisi kadılara ait olanlardır. 1804 yılına ait olan 101 No. lu vesika hariç, ötekileri XVIII. yüzyılda yazılmıştır.

B XII. No. 81, 1-12 :

1704-1716 yılları arasında Lyubuška kapudan ve ağalarının yazdıkları mektupların tercümeleridir.

B XIII. No. 82, 1-2 :

1158/1745 ve 1161/1748 yıllarına ait olan iki kadının orijinal mektuplarıdır.

B XIII. No. 83 :

1805 yılına ait olan Modona kadısının mektubudur.

B XIII. No. 84, 1-5 :

Modona'dan gönderilen mektupların tercüme olup XVIII. ve XIX yüzyıllara aittir.

B XIII. No. 85, 1-2 :

XVII. ve XIX. yüzyıllara ait olan Mostar, Gabela, Nova, Çer- niçe, Foça ve Blagay kadı ve müftülerinin orijinal mektuplarıdır. Bazılarının tercümele- ri de mevcuttur.

B XIII. No. 86, 1-17 :

XVIII. yüzyıla ait olan Mostar kadı ve kapudanlarının tercüme edilmiş mektuplarıdır.

B XIII. No. 87, 1-22 :

969-1218 (1561-1803) yılları arasında Hersek'teki muhtelif kadıların mektuplarıdır. Bazılarının tercümeleri de mevcuttur.

B XIII. No. 88, 1-2 :

Neretva (Gabela) ağa ve kapudanlarının tercüme edilmiş tarihsiz mektuplarıdır.

B XIII. No. 89, 1-17 :

Gabela kadı ve kapudanlarının 1012-1094 (1603-1682) yılları arasında yazılmış olan mektupların orijinal ve tercümeleri olup kronolojik bir sıra gözetmeksizin tanzim edilmiştir.

B XIII. No. 90, 1-6 :

Gabella'dan yazılan mektupların tercümeleridir.

B XIII. No. 91, 1-3 :

1202-1209 yıllarına ait olan Negropont paşasının orijinal mektuplarıdır.

B XIII. No. 92, 1-4 :

1003-1060 (1594-1650) yılları arasında yazılmış olan Lyubina Gabela, Nevesin ve Lyubuška kadılarının mektuplarıdır.

B XIII. No. 93, 1-6 :

XVIII. yüzyılda Nevesin'den yazılmış mektupların tercümeleridir.

B XIII. No. 94, 1-8 :

Nikşiç kapudanlarının XVIII. yüzyıla ait olan mektuplarının tercümeleridir.

B XIII. No. 95, 1-7 :

XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait Nikşiç kapudanı, Dubrovnik elçisi ve Dubrovnik iskelesi emirlerinin orijinal mektuplarıdır.

B XIII. No. 96, 1-4 :

XVI-XVIII. yüzyıllara ait olan Yeni Pazar paşası (mirmiran) kadı ve mutasarrıflarının orijinal mektuplarıdır.

B XIII. No. 97, 1-3 :

Yeni Pazar'dan yazılan mektupların tercümeleridir.

B XIII. No. 98, 1-16 :

Ohri vali ve mutasarrıfı ile İşkodra valisinin (2 ad.) orijinal mektuplarıdır. Hemen hepsi tarihsizdir.

B XIII. No. 99, 1-21 :

Ohri'den yazılan mektupların XVIII. yüzyıla ait olan tercüme-leridir.

B XIII. No. 100, 1-2 :

Ozi' (Ocakov) den gönderilen bir orijinal ve diğeri de 1648 yılında Ozi ağasından gönderilen mektubun orijinal ve tercümesidir.

B XIV. No. 101, 1-2 :

Taşlıca kadılarının XVII. yüzyıla ait olan mektuplarının orijinalleridir.

B XIV. No. 102, 1-23 :

Poçitel kapudanlarının XVIII. yüzyıla ait orijinal mektupları olup yarısının tarihi yoktur.

B XIV. No. 103, 1-28 :

1709-1776 yılları arasında Poçitel kapudan ve ağalarının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri mektupların tercümeleri ve verilen cevaplardır.

B XIV. No. 104, 1 :

Podgoriçe ve Karadağ kadısının tarihi bulunmayan orijinal bir mektubudur.

B XIV. No. 105, 1-5 :

Popovo zaiminin mektuplarıdır. Bunlardan biri orijinal, dördü tercümedir.

B XIV. No. 106, 1 :

1051/1641 yılına ait bir ferman suretidir.

B XIV. No. 107, 1 :

1767 yılında Priştine paşasına yazılan bir mektubun tercümesidir.

B XIV. No. 108 :

Prepole emininin türkçe yazılmış orijinal bir mektubudur.

B XIV. No. 109, 1-4 :

Rişne, Bakiye-i Nova ve Banyana'dan gönderilen mektuplardır. 1 mektup türkçe, 1 italyanca, 1 sırpça-hırvatça tercüme ve 1717 yılına

ait olan Banyan'a knezlerinin kirilik harfli bir mektuplarını lâtince transkripsiyonudur.

B XIV. No. 110, 1-2 :

XVIII. yüzyıla ait olan Rudin voyvodasının 2 ad. türkçe mektubu ve bunların sırpça-hırvatça tercümeleridir.

B XIV. No. 111, 1-2 :

1199/1784 yılına ait olan Rusçuk kadısının orijinal mektuplarıdır.

B XIV. No. 112 :

Bundan önceki guruba ait mektupların tercümeleridir.

B XIV. No. 113, 1 :

1753 tarihli Selânik paşasına ait olan bir mektubun italyanca tercümesidir.

B XIV. No. 114, 1 :

1041/1631 yılına ait olan Saraybosna kadısı Abdülnebi'nin bir orijinal mektubudur.

B XIV. No. 115, 1-51 :

XVIII. yüzyıla ait İşkodra paşası, müsellim, kadı ve eminlerinin mektuplarıdır. Ekserisinin tarihi bulunmayan bu mektuplar, gelişigüzel bir şekilde tanzim edilmiştir.

B XIV. No. 116, 1-35 :

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İşkodra'dan Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderilen mektupların sırpça-hırvatça ve italyanca tercümeleridir.

B XIV. No. (117), 1-36 :

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Dubrovnik Cumhuriyeti'nin İşkodra paşalarına gönderdiği sırpça-hırvatça ve italyanca mektuplardır.

Zarfin üzerinde sıra numarası yoktur. No. 117 olması gerekmektedir.

B XV. No. 118, 1 :

İzmir'den gönderilen bir mektubun italyanca tercümesidir.

B XV. No. 119, 1-5 :

Sofya'daki Türk idaresi organlarına üç, Ulgun'a ve Bosna beylerine gönderilen birer mektuptan ibaret olan bir guruptur.

B XV. No. 120, 1 :

Nazır Hacı Durak'ın türkçe yazılmış orijinal bir mektubudur.

B XV. No. 121, 1 :

Split (Splato) nazırı Ömer Bey'in sırpça-hırvatça'ya çevrilmiş bir mektubudur.

B XV. No. 122, 1 :

Taşlıcalı Nuh adında birinin tarihsiz olan orijinal bir mektubudur.

Fakat zarfta: *Pascia di Spuz (Orig. e trad.)* yazmaktadır.

B XV. No. 123, 1-18 :

Umumiyetle İston emininin orijinal mektuplarıdır. No. 7 Lyubin kadısının mektubu, No. 14 Vlaho adında birinin sultana yazdığı mektup ve No. 17 Bosna defterdarının mektubudur. 1694 yılına ait olan 5 No. lu mektup hariç, diğerleri XVIII. yüzyılda yazılmıştır.

B XV. No. 124, 1-16 :

İston emini ve diğer idarî organların orijinal mektuplarıdır. 7 No. lu mektup türkçe, ötekileri sırpça-hırvatça'dır.

B XV. No. 125 :

Umumiyetle XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait olan İstolçe kapudanı, kadısı ve sair idarî organların mektuplarıdır. No. 25, 1786 yılına ait İşkodra kadısının bir mektubudur. Ekserisi türkçe, birkaçı da sırpça-hırvatça olarak yazılmıştır.

B XV. No. 126, 1-174 :

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait İstolçe'den gönderilen mektupların sırpça-hırvatça ve italyanca tercümeleridir.

B XV. No. 127, 1-95 :

Trebine kapudanı, muhafızı ve diğer idarî organların XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait olan mektupların türkçe orijinalleri olup birçoğunun tarihi yoktur ve kronolojik bir sıra takip etmemektedir.

B XVI. No. 128, 1-96 :

XVIII. yüzyılın ikinci yarısına ait olan Klis mutasarrıfı ve müsellimi ile kapudanları ve Trebine ağalarının orijinal ve bir kaçının tercüme edilmiş mektupları olup çoğunun tarihi yoktur.

B XVII. No. 129, 1-69 :

XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait Trebine mirmirani, muhafızı, kapudanı, müsellimi ve ağaları ile Lyubine kadıları ve Stolça kapudanlarının türkçe yazılı orijinal mektuplarıdır.

B XVIII. No. 130, 1-96 :

Türkçe yazılmış mektuplar olup çoğunun tarihi yoktur ve gelişigüzel bir şekilde tanzim edilmiştir.

B XVIII. No. 131, 1-343 :

XVIII. yüzyılda Trebine ve daha bazı yerlerden yazılmış olan mektupların sırpça-hırvatça ve az sayıda italyanca tercümeleridir.

B XVIII. No. 132, 1-326 :

Trebine kapudanları ve ağaları ile muhtelif şahıslar arasında teati olunan mektupların sırpça-hırvatça ve italyanca tercümeleridir.

B XIX. No. 133, 1-8 :

XVIII. yüzyıla ait olan Lyubin kadısı ile Dubrovnik emininin mektuplarından başka, Travnik ve Trablus'tan yazılan birer mektuptur. Hepsisi orijinal olup birinin sırpça-hırvatça tercümesi de vardır.

B XIX. No. 134 :

Mehmet ibn Ahmet adında birinin 1783 yılında sadrazama yazdığı arapça bir mektuptur.

Bu mektubu Besim Korkut yayınlamıştır. Bk: *Arapski dokumenti u Drjavnom arhivu u Dubrovniku* (Dubrovnik Devlet Arşivindeki Arap Vesikaları). Sarayevo 1960, cilt 1, No. 13, s. 55-59.

B XIX. No. 135, 1-3 :

Hutovalı Hacı Bey Rizvanbegoviç'in tercüme edilmiş mektuplarıdır. No. 2, 1806 yılına ait olup öteki iki mektubun tarihleri yoktur.

B XIX. 136, 1-2 :

Vidin paşalarına ait olan tarihsiz mektupların tercümeleridir.

B XIX. No. 137, 1-35 :

XVIII. yüzyıla ait olan İzvornik mutasarrıflarının türkçe mektuplarıdır.

B XIX. No. 138, 1-8 :

XVIII. yüzyılda İzvornik mutasarrıfları ile Dubrovnik arasında teati olunan mektupların tercümeleridir.

B XIX. No. 139, 1 :

Anadolulu Mahmut Paşa'ya ait olan bir mektubun italyanca tercümesidir.

B XIX. No. 140, 1-5 :

XVIII. ve XIX. yüzyıllara ait olan Rumeli valilerinin mektuplarıdır.

B XIX. No. 141, 1-4 :

XVIII. yüzyıla ait olan Rumeli paşaları ile Kandiye tacirlerinin sultana yazdıkları (No. 2) mektupların tercümeleridir.

B XIX. No. 142, 1-18 :

XVIII. yüzyılda yazılmış ve muhtelif paşalara ait olan mektuplarının italyanca ve bazılarının sırpça-hırvatça tercümeleridir.

B XX. No. 143, 1-64 :

XVI.-XIX. yüzyılları arasında muhtelif Türk idare organlarının italyanca mektupları olup birçoğunun tarihleri yoktur ve kronolojik bir sıraya riayet edilmeden düzenlenmiştir.

B XX. No. 144, 1-10 :

Muhtelif Türk idare organlarının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne yazdıkları veya bunlar arasında teati olunan mektuplardır.

XVI. ve daha sonraki yüz yıllara ait olan bu mektuplar, Türk dilinde (yalnız biri sırpça-hırvatça'dır) yazılmıştır. Bunlar arasında yalnız iki mektubun tarihi vardır.

B XX. No. 145, 1-90 :

Mostar, Trebine, Saraybosna, Lyubine, Nova ve daha bazı yerlerdeki Türk idare organlarının mektup ve dokümanları olup 995-1221 (1586-1806) yılları arasında türkçe (iki üç mektup sırpça-hırvatçadır) yazılmıştır. Bazılarının tarihleri yoktur.

Bu mektupların çoğu Trebine'den gönderilmiştir.

B XX. No. 146, 1-119 :

XVII-XIX. yüzyıllarda muhtelif Türk idarî organları ile memurlarının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne yazdıkları mektupların sırpça-hırvatça ve italyanca tercümeleridir.

B XX. No. 147, 1 :

1764'de Nureddin Bey adında birinin balmum için gümrük ödemekten çekinen kaçakçılardan şikâyet etmesine dair sırpça-hırvatça bir vesikadır.

B XX. No. 148, 1-100 :

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Dubrovnik'ten muhtelif Türk idare organları ile şahıslarına sırpça-hırvatça ve italyanca yazılan mektuplar ve müsveddeleridir.

C BÖLÜMÜ

Bu bölüm onbir aded tomardan ibaret olup vesikaların neville-
rine göre bir kaç guruba ayrılmıştır. Bu bölümde Bosna beylerbeyi
ile Hersek sancakbeylerinin buyrultuları, muhtelif kadıların ilâm,
arz ve hüccetleri ile muhtelif müftülerin fetvaları mevcuttur.

C I. No. 1, 1-9 :

949-1203 (1542-1788) yıllarına ait Bosna paşalarının buyrultu-
ları ile daha bazı vesikaların türkçe orijinalleri ve bir tercümesini ihti-
va etmektedir.

C I. No. 2, 1-23 :

Bosna paşaları ve Hersek sancakbeylerinin 1078-1195 (1667-
1780) yıllarında muhtelif Türk memurlarına ve Dubrovnik Cumhuri-
yeti'ne (No. 22) gönderdikleri orijinal buyrultulardır. No. 18, Dub-
rovnik Cumhuriyeti'nin sultana gönderdiği mektuptur. Bu gurupta
bir kaç tercüme de vardır. Tanzim edilirken kronolojik bir sıra takip
olunmamıştır.

C I. No. 3, 1-37 :

Umumiyetle XVIII. yüzyıla ait mektup ve buyrultuların sırpça-
hrvatça ve italyanca tercümeleridir.

C I. No. 4, 1-25 :

1179-1220 (1765-1805) yıllarına ait Lyubine ve daha bazı kadı-
ların türkçe ve bir kaçının sırpça-hrvatça ilâmları olup kronolojik
bir sıraya riayet edilmemiştir.

C I. No. 5, 1-22 :

Önceki guruba ait olan ilâmların tercümeleridir.

C I. No. 6, 1-25 :

1073-1200 (1662-1785) yıllarına ait Bosna paşaları ve Hersek
sancakbeylerinin muhtelif Türk idare organlarına gönderdikleri buy-
rultuların asılları ve bir kaç sırpça-hrvatça ve italyanca tercümeleri
olup kronolojik bir sıraya dikkat etmeksizin düzenlenmiştir.

C II. No. 6 (a), 1-63 :

1000-1211 (1591-1796) yıllarına ait olan Bosna paşaları, Hersek
sancakbeyleri, kadılar ve sair idare organlarının mektup ve vesikala-
rının türkçe asılları ve bir kaçının sırpça-hrvatça tercümeleri olup
kronolojik bir sıra takip etmemektedir. Bazı vesikaların tarihi yoktur.

C II. No. 7, 1-135 :

XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait arz, mahzar, buyruktu, hüccet ve sair vesikalarla Dubrovnik Cumhuriyeti ve elçisinin sultana gönderdikleri mektuplar ile daha bazı şahısların mektuplarıdır. Bir kaç orijinal hariç, ötekileri tercümedir.

C II. No. 8, 1-111 :

XVI.-XVIII. yüzyıllara ait Hersek ve sair bölgelerdeki muhtelif kadıların hüccet, sicil, temessük, tezkere, ferman suretleri ile mektuplarının bir kronolojik sıraya riayet etmeden düzenlenmiş asılları ve bir kaç tercümesidir.

C II. No. 9, 1-11 :

XVI. ve XVIII. yüzyıllara ait Lyubine, Nova ve Mostar kadılarının hüccetleri, İstolçe kapudanı ve daha bazı şahısların mektuplarıdır.

C III. No. 10, 1-72 :

XVII. yüzyıla ait muhtelif müftülerin fetvaları, muhtelif kadıların dokumanları, sultana gönderilen iki arz ve Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderilen üç mektuptur. Ekserisinin tarihi bulunmayan bu vesikalar, orijinal ve sırpça-hırvatça ile italyanca tercümelerdir.

C III. No. 11, 1-12 :

XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait muhtelif müftülerin fetvaları, bazı paşa ve kadıların vesikaları olup bazılarının tarihleri yoktur. Bu vesikaların çoğu orijinaldir; italyanca ve sırpça-hırvatça bir kaç tercüme de mevcuttur.

D BÖLÜMÜ

Bu bölümde 8 tomar vesika mevcuttur. Vesikaların bir kısmı türkçe ve arapça orijinaler, diğer kısmı da italyanca ve sırpça-hırvatça tercümelerdir. Bu vesikalar, Dubrovnik Cumhuriyeti'nin Ceza-yir, Fas, Tunus, Trablusgarb ve Mısır ile yaptığı muhabereyi teşkil etmektedir.

D I. No. 1, 1-23 :

XVIII ve XIX. yüzyıllara ait Trablusgarb'taki Türk valilerinin orijinal türkçe mektupları ve bunlardan ikisinin italyanca tercümeleridir.

D I. No. 2, 1-10 :

Önceki guruba ait olan bazı vesikaların italyanca tercümeleridir.

D I. No. 3, 1-4 :

Tunus'taki Türk mirmiranlarına ait ve 1789-1804 yılları arasında yazılmış olan türkçe mektupların italyanca ve sırpça-hırvatça tercümeleleri ile Tunus paşasının Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdiği bir mektuptur (No. 3).

D I. No. 3, 1-6 :

Tunus mirmiranının Dubrovnik Cumhuriyeti ve sultana (No. 6) gönderdiği mektuplar ile Dubrovnik iskelesi emininin bir arzını (No. 3) teşkil etmektedir. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda yazılan bu mektupların beşi türkçe orijinal, biri de sırpça-hırvatça tercümedir.

D I. No. 5, 1-13 :

1172-1211 (1758-1796) yıllarına ait Cezayir'deki Türk valilerinin Dubrovnik Cumhuriyeti, sultan ve muhtelif şahıslara gönderdikleri orijinal mektuplardır.

D I. No. 6, 1-13 :

1759-1790 yıllarına ait Cezayir, Tunus, Trablusgarp beylerinin italyancaya çevrilmiş mektupları ile İstanbul kaymakamlarının Cezayir beylerine gönderdikleri mektuplardır.

D I. No. 7, 1-6 :

XVIII. yüzyılın sonlarına ait Fas sultanları ile sair idare organlarının arap dilinde yazılmış orijinal mektupları ile bir arapça orijinalinin türkçe yazılmış tercümesidir. (No. 6).

D I. No. 8, 1-19 :

Cezayir, Tunus, Trablusgarp ve Mısır'dan yazılmış arapça mektuplar olup 1134-1210 (1721-1795) yıllarına aittir. Bunlardan yalnız biri XVI. yüzyılın başlangıcında yazılmıştır.

Bu bölümde daha iki vesika için bir liste mevcut olup rumuzu (D I. No. 9, 1-2) belirtilmemiştir. Bu vesikalardan biri Fas prensinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdiği mektup, diğeri de 1779 yılına ait Sid sultanı mümessilinin Casilos adında bir kaptan hakkında yazdığı bir mektuptur.

E BÖLÜMÜ

Bu bölüm, muhtelif vesikaları ihtiva eden 31 ad. tomardan müteşekkil olup Dubrovnik Cumhuriyeti ve ahalişi ile Türk idaresi arasında vaki münasebetlere aittir. Bu bölümde ermenice ve ibranice yazılmış iki üç mektuba da yer verilmiştir.

E I. No. 1, 1-129:

1502-1799 yıllarına ait Dubrovnik Cumhuriyeti'nin muhtelif işverenleri ve bazı şahısların İstanbul, Cezayir, Roma, Viyana v. s. yerlerden Dubrovnik Cumhuriyeti ve Türk memurlarına gönderdikleri mektup, komisyon, bono, makbuz, tâyin, şikâyetname, tebliğ ve buna benzer vesikalardır. Orijinal ve italyancaya çevrilmiş olan bu vesikaların bir çoğunda ne tarih mevcut ne de yazıldıkları devir henüz tesbit olunmuştur.

E I. No. 2, 1-50:

Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderilen muhtelif mektupların tercümeleri olup umumiyetle 1630-1807 yıllarına aittir.

E I. No. 3, 1-25:

Dubrovnik iskelesi emininin mektupları, Dubrovnik iskelesi ile ilgili vesikalar (beratlar, tezkireler v. s.) ve muhtelif davalar, veraset v. s. dokümanlardır. XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait olan bu vesikalar, Türkçe orijinaler, sırpça-hırvatça ve az sayıda italyanca tercümeledir.

E I. No. 4, 1-23:

Umumiyetle XVIII. yüzyıla ait Dubrovnik iskelesi ve daha bazı konularla ilgili vesikaların tercümeleridir.

E I. No. 5, 1-8:

1198-1214 (1783-1799) yılları arasında muhtelif Türk idare organlarının çeşitli dokümanların orijinaleri ile 3 italyanca tercümesi olup hepsinin tarihleri vardır.

Eski zarf üzerinde :

Sanita, turski i srpskohrvatski yazmakta ise de, bu guruptaki vesikalar arasında sırpça-hırvatçaya çevrilmiş dokümanlara tesadüf olunmamaktadır.

E I. No. 5 (?), 1-4 :

Sanita. XVIII. yüzyıla ait Türk vesikalarının orijinal ve tercümeleleridir.

E I. No. 6, 1-11 :

Dubrovnik Cumhuriyeti, sultan ve daha bazı şahıslara gümrük ve iskele ile ilgili XVII. ve XVIII. yüzyıllarda gönderilen türkçe muhtelif mektup ve vesikalardır.

Eski zarf üzerinde: *Privilegi e lettere il dazio*. (=Gümrüğe ait imtiyaz ve mektuplar) yazmaktadır.

E I. No. 7 :

Bu gurupta, *Diversa* adı altında üç zarf içinde muhtelif vesikalar mevcuttur. İlk iki zarfın kaydı yapılmamıştır. Üçüncü zarf içinde XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait 10 aded mektup vardır.

Bu grup içinde, XVII. ve XVIII. yüzyıl Dubrovnik elçilerine ait 86 ad. hesap ve makbuz mevcuttur.

E II. No. 8, 1-6 :

Hersek'teki muhtelif Türk idare organlarının XVI.-XVIII. yüzyıllara ait mektuplarıdır. Bu mektupların ikisi orijinal, üçü de sırpça-hırvatça tercümedir. 6 No. lu vesika, 25. XVII. 1762 tarihinde Konavle'li üç köylünün alınan ifadelerine dair italyanca bir zabıttır.

Eski zarf üzerinde :

Montengero (orig. e trad.), *diversa* yazmaktadır.

E II. No. 9 :

Beş yapraktan ibaret olan rusça iki vesikadır. Zarfın üzerinde: *Lettera di Russia*, yazmaktadır.

E II. No. 10 :

Un trattato sul regno di Bossina (Bosna kiralığı hakkında bir risale). Dört yapraktan ibaret olan bu vesikalarla zarfları kaybolmuştu. 8. I. 1958 tarihinde bulduklarına dair bir not mevcutsa da zarflarında yoktur. Dr. V. Foretiç'in yazılı olarak verdiği malûmata binaen bu vesikaların burada kaydı yapılmıştır.

E II. No. 11, 1-60 :

Primorye bölgesindeki Türk-Dubrovnik hududu meselesi ile Dubrovnik iskelesine ait mektuplardan başka hüccet, ilâm, ferman,

suretleri v. s. de vardır. Altı mektup türkçe, ötekileri italyanca ve sırpça-hırvatça'dır.

Eski zarfın üzerinde :

Lettere concern il confine nel Primorje yazmaktadır.

E II. No. 12 :

Bu tomardaki vesikalar kaybolduğu için Peroviç ve Efendiç kaydını yapmamışlardır. Daha sonra bunları bulan Dr. V. Foretiç, şu şekilde işaret etmiştir:

Traducione delle capitulazione fra gli stati generali d'Olanda ed il Gran Signore.

E II. No. 13 :

Galata kadısının 29.4.984/1576 tarihli bir tezkeresidir.

E II. No. 14, 1-36 :

Bu gurupta XVI. yüzyıla ait iki ve XVIII. yüzyıla ait bir vesikanın türkçe asıllarından başka, umumiyetle, XVI. yüzyıla ait olan muhtelif paşa, bey ve diğer memurların sırpça-hırvatça ve italyancaya tercüme edilmiş ilâm, hüccet, tezkere, mukavelename, mektup ve tebriknameleridir.

Eski zarf üzerinde:

Atti rignardani alla causa di Cunelachi, orig. e trad. yazmaktadır.

E II. No. 15 :

Atti concerneti la compagnia di Matter Androvich. Keza bu tomar da vaktiyle kaybolmuş daha sonra bunları Dr. V. Foretic bulup yerli yerine koymuştur.

E II. No. 16, 1-5 :

Dimitri adında Edirneli bir Türk vatandaşının 1153-5 (1740-2) yıllarına ait türkçe dört, sırpça-hırvatça bir vesikadır.

E II. No. 17 :

XVIII. yüzyıla ait olan orijinal makbuzlardır: ermenice (2), ıbranice (2) ve sırpça-hırvatça tercümeleri ve italyanca (1).

E II. No. 18, 1-5 :

Judaica. İbranice yazılmış beş mektup ile sırpça-hırvatça tercümeleridir.

E II. No. 19, 1-5 :

İstolçe kapudanı, Dubrovnik iskelesi emini ve İškodralı İbrahim adında birinin Dubrovnik Cumhuriyeti'ne yazdıkları mektuplardır.

Türkçe olan bu mektupların ikisi XVI., üçü de XVIII. yüzyıla aittir.

E II. No. 20, 1-85 :

Muhtelif Türk memuru ve idare organlarının XVI.-XIX. yüzyıllara ait olan türkçe mektuplarıdır. Bunların bir kısmı italyanca ve sırpça-hırvatçaya da çevrilmiştir. Bazı mektupların tarihleri olmayıp gelişi güzel bir şekilde tanzim edilmiştir.

Eski zarfın üzerinde:

Privata, turski originali i prevodi (= Hususî, türkçe asıllar ve tercüme-leri) yazmaktadır.

E III. No. 21, 1-79 :

Türk idarî organları, paşa, bey, kadı, müftü, Dubrovnik iskelesi emini, dizdar, nazır ve diğerlerinin 925-1216 (1519-1801) yılları arasında Dubrovnik Cumhuriyeti ile hususî şahıslara türkçe gönderdikleri mektuplar ve bunların bir kaç tercümesidir.

Eski zarfın üzerinde:

Miscellanea-Privata, orig. e trad. yazmaktadır.

E III. No. 22, 1-230 :

Umumiyetle Türkiye ile hiç ilgisi olmıyan veya dolayısıyla alâkası bulunan muhtelif vesikalardır: muhtelif denizcilerin Dubrovnik tüccarları ve daha bazı şahıslar ile Dubrovnik idaresi arasındaki muhabereden başka bu tomar içinde bir çok ilmuhaber makbuz ve kâletname, tezkere, bildiri, Türkiye'den istihbarat mahiyetine gönderilen raporlar ve seyrüsefain meselesine dair vesikalar mevcuttur. 89 No. lu vesikayı, Dobroye adında birinin, Karagörgi, 60 ad. topa ve 8.000 nefere sahip olduğuna dair gönderdiği rapor teşkil etmektedir. XVI. - XIX. yüzyıllarda yazılan bu vesikaların bir çoğu tarihsizdir.

Eski zarf üzerinde:

Turchia. Diversa et privata (trad.) yazmaktadır.

E III. No. 23, 1-56 :

Muhtelif Türk şahıslarının XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Dubrovnik Cumhuriyeti'ne gönderdikleri ilmuhaber, şikâyetname, alım satım mukavelenameleri, bildiri ve mektuplar olup bir kaç orijinal, ötekileri sırpça-hırvatça ve italyanca tercümelerdir. Bir çoğunun tarihleri yoktur.

E III. No. 24-26 :

E 24, E 25, ve E 26 rumuzlu tomarlarda bulunan vesikalar, *Acta turcarum* serisine ait eski kiril dokümanları olup Ç. Truhelka, K. Kovaç ve Ly. Stoyanoviç tarafından yayınlanmıştır. Bu vesikaların eski tasnifi bozulduğu için şimdi hususî bir kutuda muhafaza olunup neşir sırasına göre tanzim edilmiştir.

E III. No. 27, 1-17 :

Hersek'teki muhtelif Türk idare organları ile Türk olmıyan bazı şahısların Dubrovnik İcra Heyeti veya Babıâli'ye gönderdikleri lâtin ve bazılarının kiril harfli sırpça-hırvatça mektuplarının asıllarıdır. Daha sonra bu guruba 7 ad. türkçe ve 2 ad. sırpça-hırvatça mektup ilâve olunmuştur.

E IV. No. 28, 1-12 :

Umumiyetle Arnavutluk'tan XVI. ve XVIII. yüzyıllarda gönderilen italyanca mektuplardır.

E IV. No. 29 :

Lettere diverse greche con caratteri grechi. Bu guruptaki vesikaları görmeğe muvaffak olamadığım için muhtevasını tasnif edemedim.

E IV. No. 30, 1-6 :

Dubrovnik Cumhuriyeti'nin XVIII. yüzyılda Babıâli, sadrazam Trablusgarp, Cezayir, Tunus ve Mora valilerine gönderdiği türkçe mektuplardan başka, Dubrovnik elçisinin Babıâli'ye italyanca yazdığı bir mektup dahildir. Bu mektupların bir kısmı tarihsizdir.

E IV. No. 31, 1-13 :

Traduzioni in lingua turchesha seritti con caratteri latini. Bu gurupta, adressiz ve imzasız dört mektup, 1056-1082 (1646-1671) yıllarına ait sekiz fermanın lâtince transkripsiyonu ve sultana gönderilen türkçe mektup dahildir. 5 ve 8 No. lu vesikaların sırpça-hırvatça tercümeleri de vardır.

II - ACTA TURCARUM I - XC

Dubrovnik Arşivinde mahfuz bulunan bu Türk vesikaları gurubu, 4.065 adet olup 50 şer adet vesikanın tomar halinde 90 cüze yerleştirilmiş ve her biri Roma rakamlarıyla I'den XC'a kadar işaret edilmiştir. Bu vesikaların da daha önceki gurubun tasnif ve tahrir pren-

siplerine dayanan müstakil bir icmâl envanteri mevcuttur. Bu guruptaki vesikaların nevilerini aşağıda belirtmeğe çalışacağım.

XVI. - XIX. yüzyıllara ait Bosna valilerinin mektupları (No. 1-416). Bu mektupların bir çoğunda tarih yoktur.

Bosna paşaları, kâhya ve kaymakamların mektupları (No. 417-528).

Bosna defterdarlarının mektupları (No. 529-748).

Hersek sancakbeylerinin mektupları (No. 749-756).

Kalemlere göre tasnif olunmayan ve bir sıranın nazarı itibara alınmadığı muhtelif vesikalar (No. 757-896).

Hersek sancakbeylerinin (mutasarrıf veya mirliya) mektupları (No. 897-1101).

Muhtelif kadıların yazdıkları vesikalar: Nova (No. 1102-1167) Lyubine (1270 No.'ya kadar), Çerniçe (1318'e kadar), Nevesinye (1335'e kadar), Saraybosna (1344'e kadar), Ulog ile birlikte Foça, Stolça ve Gabela naibi (1357'ye kadar), Yeni Pazar (1362'ye kadar), Belgrad (1365'e kadar), Priyepolye (1367'ye kadar), Valona (1376'ya kadar), Taşlıca, Akhisar (Prusats), Bana Luka, Mora ve Ujiçe (No. 1382 ve 1383), İzmir v. s. (1454'e kadar).

Split nazırının mektupları (No. 1455-1468).

Klis mutasarrıfın mektupları (1469-1519).

Nova dizdarının mektupları (1520-1534).

Nova ve Ulgun kapudanı ve ağalarının mektupları (1649'a kadar).

İşkodra mutasarrıfının mektupları (1742'ye kadar).

Muhtelif mütesellim, ayan, kapudan v. s. mektupları (1743-1868).

Trebin (1869'a kadar) ve Valona (1876'ya kadar) reislerinin mektupları.

Sadrazam, kâhya ve kaymakamının mektupları (2034 e kadar).

Sultanlardan başlayarak voyvodalara kadar muhtelif idare organlarına ait çeşitli vesikalar (3169'a kadar). Burada tahrir bir inkıtaya uğradığı için 3170-4000 No. lu vesikaların tahriri noksandır.

Çeşitli, bilhassa Hersek kasabalarındaki muhtelif kadıların XVI. - XIX. yüzyıllara ait olan hücec tahriridir (No. 4001-4301). Bu guruptaki vesikalar gelişigüzel bir şekilde tahrir olunmuştur.

Muhtelif kadıların arz tahriridir. (No. 4302-4606).

Muhtelif kadıların ilâm tahriridir (No. 4607-4687).

Bosna paşalarına ait buyrultu tahriridir (No. 4688-4810).

Bosna paşalarının muhtelif bölgelerdeki idare organlarına gönderdikleri belgeler (No. 4811-4895).

III. ACTA TURCARUM K

Dubrovnik Arşivine ait bu gurup Türk vesikaları, 1833 yılında Viyana'ya naklolunup 1920 yılında ise Yugoslavya'ya iade olunduğunda Belgrad'daki Sırp İlimler Akademisi'nde muhafaza edilmiş ve buradan İkinci Cihan Harbi sırasında tekrar Viyana'ya götürülmüş, Dubrovnik Devlet Arşivi'ne ise ancak 1946 yılında iade olunmuştur. Bu vesikalar burada K No. 1-1110 rumuzu ile müstakil bir Türk gurubu vesikaları olarak düzenlenmiş ve 1110 vesikadan, umumiyetle XV. - XVII. yüzyıllara ait fermanlardan, müteşekkildir. Bu vesikaların bir de müstakil fotokopi envanteri olup umumiyetle kronolojik bir sıra ile tahrir olunmuştur.

IV. ACTA TURCARUM SAN

Dubrovnik Arşivi'ne ait *Acta Turcarum* serisinin dördüncü gurubunu, 25.I.1938 tarihinde Belgrad'taki Sırp İlimler Akademisi'nin iade ettiği 57 ad. Türk vesikası teşkil etmektedir. Bu vesikalar muhtemelen 1920 yılında Viyana'dan iade olunup Sırp İlimler Akademisi tarafından alıkonan önceki guruba aitti. Bu gurupta, 18.I.863/1458-17.XI.915/1509 tarihlerine ait 56 ad. fermanla daha geç devrelere ait olan bir vesika (No. 9) mevcuttur. Dubrovnik Arşivi'ndeki bu vesikaların SAN (Sırska Akademija Nauka = Sırp İlimler Akademisi) rumuzu vardır. Bunların tahririni 5.IV.1938 yılında Fehim Efendiç yaptıktan sonra *Acta Turcarum A-E* kataloğuna eklemiştir.

V CARTE TURCHE

Dubrovnik Arşivi'ne ait olup 1836 yılında Zara (Zadar) şehrine naklolunan ve ancak 1952 yılında bu arşive iade olunan Türk vesikalar gurubuna verilen addır. Bu vesikalar tâ 1950 yılına kadar Zara Arşivi'nde tahrir edilmeksizin muhafaza edilmiştir. Aynı yıl içinde Zara Arşivi memuru Dr. Strugaç, bu vesikalara sıra numarası verip

Zara Arşivi'nin mühürünü basmıştır. Bundan başka adı geçen me-
mur, tomarları Roma (I-IX), vesikaları ise arap rakamları; tercüme,
transkripsiyon ve zarflar, a), b), c), ile ait oldukları vesikanın raka-
mına ekliyerek işaret etmiştir.

Bu vesikalar, bugün dahi bu halde bulunmaktadır. Bunların hiç
bir tahriri yapılmadığından burada haklarında kısaca bilgi vermekle
yetimeceğiz :

I. Tomar No. 1-100 :

94 ad. türkçe orijinal, 2 kirilic sırpça-hırvatça (No. 62 ve 65) ve
2 italyanca (No. 43 ve 59); geri kalan 11 ad. vesika, Türk orijinalleri-
nin tercümeleridir. 61 No. lu vesika, 62 No. lu kirilic belgenin trans-
kripsiyonunu teşkil etmektedir.

12 ad. vesikanın eski zarfları vardır.

II. Tomar No. 1-100 :

98 ad. türkçe, 1 kirilic (No. 64) ve 1 italyanca vesika, 13 tercüme,
13 zarf ve 1 boş kâğıt ihtiva etmektedir.

III. Tomar No. 1-100 :

95 ad. türkçe vesika ile 7 tercüme ve 6 ad. kirilic harfli vesika
(No. 17, 40, 68 a, 96 b, 78, ve 85 b), 1 kirilic harfli belgenin transkrip-
syonu, 1 italyanca pusula ve 38 eski zarftan müteşekkildir.

IV. Tomar No. 1-100 :

101 ad. türkçe vesika ve bunların arasında dokuzunun tercümesi,
2 ad. kirilic (24/1, 50/1), 2 italyanca, 1 ibrance (57) vesika, 25 zarf
ve bir tutam saç (No. 31/1 87 vesika No. 31/2) dahildir.

V Tomar No. 1-71 :

61 ad. türkçe vesika ve bunlar arasında 22'sinin tercümesi,
27 ad. eski zarf, 1 kirilic (No. 50), 1 ad. italyanca-türkçe (53), 2
italyanca, 14 fransızca ve 2 almanca vesika vardır. Vaktiyle bu tomar-
da bulunan 70, 72-133 No. lu vesikalar "Bu guruba dahil değildir"
gerekçesiyle Zara Arşivi'nde alıkonmuştur.

VI. Tomar, No. 1-81 :

58 ad. türkçe vesika ile bir kaç tercüme, 2 ad. kirilic harfli sırpça-
hırvatça vesika (No. 44 ve 74) ve 18 ad. eski zarf mevcuttur.

VII. *Tomar, No. 1-103:*

85 ad. türkçe orijinal vesika ile 3 tercüme, 1 ad. italyanca pusula ve 14 eski zarftan müteşekkildir.

VIII. *Tomar, No. 1-151:*

116 ad. türkçe orijinal, 2 ad. kirilik sırpça-hırvatça (No. 43 ve 55), 10 ad. italyanca vesika, 10 tercüme ve 11 eski zarf dahildir.

IX. *Tomar, No. 1-71:*

52. ad. Türkçe ve bir kirilik vesika (No. 61), 1 tercüme, 1 tercüme parçası ve 17 zarf vardır.

Bu vesikalar Zara'dan Dubrovnik'e iade olunduğu sıralarda daha 13 ad. türkçe vesika ile birlikte 5 tercüme (bunlardan biri zarftır), 1 ad. kirilik harfli sırpça-hırvatça (ceman 23 ad. vesika) gönderilmiştir. Bu vesikalar, Zara Dragoman (tercüman) Arşivindeki 108 No. lu tomardan alındığı için, bundan önceki vesikalar gibi Zara Arşivi'nin yeni signaturu ile işaret edilmemiştir. Fakat bunların da Dubrovnik Arşivi'ne ait olduğu katiyetle tesbit olunmuştur.

Bu vesile ile Dubrovnik Arşivi'ne: 772 türkçe, 18 kirilik, 20 italyanca, 1 ibranice, 14 fransızca, 2 almanca, 2 şifreli vesika, 2 ad. kirilik vesikanın transkripsiyonu ve 84 tercüme ki ceman 915 ad. vesika iade olunmuştur. Binaenaleyh, Dubrovnik Arşivi'ne ait bu gurup Türk vesikalarının bugünkü miktarı, durum ve sırası, 1836 yılında düzenlenen makbuza nisbeten biraz değişik bir durum arz etmektedir.

* * *

Dubrovnik İlim Kütüphanesinin Arşiv'e gönderdiği *Masa Negrini* adındaki vesikalar, Türkçe belgelerin müstakil bir küçük gurubunu teşkil etmektedir. Bu vesikalar da organik bir şekilde Dubrovnik Arşivi'ne ait olup bilinmiyen bir şekilde adı geçen kütüphaneye naklo-lunmuştur. Bunlar şimdiye kadar ne tanzim edilmiş ne de *Acta Turcarum* içinde ait oldukları tomarlara konmuştur.

TÜRK DİPLOMASİSİ VE POLONYA MERKEZ ARŞİVİNDEKİ TÜRKÇE VESİKALARA AİT LEHÇE İKİ ESER

Tanıtan : AKDES NİMET KURAT

Ananiasz Zajaczkowski (Zayonçkovski), Jan Reyhman. *Żarys dyplomatyki Osmansko - Tureckiej* (Osmanlı - Türk siyasî muhaberat esasları). Polska Akademia nauk. Komitet Orientalistyczny. Polonya İlimler akademisi Şarkiyat komitesi). Warszawa 1955, 166 SS.

Katalog dokumentow tureckich (Türk vesikaları kataloğu). Cześć-pierwsza. Opracował Zygmunt Abrahamowicz, pod. red. An. Zajaczkowskiego. Polska Akademia nauk. Zakład Orientalistyczny. Warszawa 1959, 362 SS. (Birinci bölüm. Hazırlayan: Zygmunt Abrahamowicz. Polonya İlimler Akademisi).

Osmanlı - Türk siyasî muhaberat (veya diplomasisi) esasları adını taşıyan eserin hazırlanmasında başlıca maksad, kitabın önsözünde belirtildiği üzere, Leh arşivleri ve kütüphanelerinde muhafaza edilen ve sayıları mühim bir yekûn tutan türkçe vesikaların tetkikine girişenlere yol göstermektir; üniversite talebeleri, kütüphaneciler ve arşivistlere türkçe vesikaları incelerken başlangıç mahiyetinde gerekli bilgileri vermektir; yani bu eser Osmanlı - Türk diplomasisinin el kitabı mahiyetindedir. Her iki yazar da bu sahada çalışmaları ile çoktan tanınmış kimseler olmakla, bu işin mütehassısıdırlar. Ananiasz Zajaczkowski, meşhur Leh Türkologu T. Kowalski'nin talebesidir ve otuz yıldan fazla Lehistan'da Türkoloji ve Şarkiyat sahasında birçok neşriyat yapmış ve talebe yetiştirmiştir. Osmanlı türkçesine bihakkın vakıftır. Jan Reyhman da kezâ Kowalski'nin talebesidir ve uzun yıllardan beri Osmanlı - Türk diplomasisi ve bilhassa XVIII. y. yıl Leh - Türk münasebetleri ve Türkçe vesikalar üzerinde çalışmış, eserler yazmıştır.

Eser dört kısımdan ibarettir : I. Giriş, II. Paleografya, III. Diplomasi ve IV. Yardımcı ilimler. Giriş kısmında Osmanlı - Türk vesikaları üzerinde muhtelif memleketlerde şimdiye kadar (1955)

yapılan tetkikler ve araştırmalar hakkında toplu bilgi verilmiş, ve bu münasebetle sahanın en önemli eserleri tanıtılmıştır. Bunların başında F. Kraelitz- (Greifenhorst)'ın *Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15 Jahrhunderts* (Wien 1921) ve L. Fekete'nin *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn* (Budapest 1926) adlı kitapları geliyor. Bu sahanın daha küçük hacimdeki diğer eserleri de nakledilmiştir. Bundan sonra şark dillerindeki vesikaların tetkiki tarihçesine ait toplu bir bilgi de verilmiştir. Bu münasebetle Fransa'da Oryantalist Savary'den başlayarak (1615), Fransız, Leh, Rus, Alman müelliflerinin bu sahadaki yayınları hakkında kısaca kayıtlar yapılmış ve ayrıca "Lehistan'da şark paleografyası ve diplomasisi üzerindeki tetkikler" anlatılmıştır (SS 9 - 11).

Görülüyor ki, Lehistan'da, daha XVI. y. yılda Osmanlı vesikalarının tercümesini yapan Leh uzmanları yetişmiştir ve bunların adları da nakledilmiştir. Osmanlı - Türk ve Kırım Hanlarından gelen (tatarca) vesikalar, başta Krakovya'daki Leh Devlet Hazinesinde muhafaza edilirdi. XVIII. y. yıl sonlarında Leh hizmetine intisap eden Arnavut Antoni Crutta (Krutta) bu türkçe vesikalardan birçoğunu (bazen yanlış olarak) Lehçeye çevirmişti. Lehistan'ın taksiminden sonra türkçe vesikalar üzerindeki çalışmalar tamamiyle durmuştu. Lehistan'ın yeniden kurulmasından sonradır ki (1918) şarkiyat tetkikleri yeniden ele alınmış, Warszawa, Krakovya ve Vilna Üniversitelerinde, Kowalski, Zajaczkowski, Reychman, Zimmitski, Abrahamowicz gibi değerli bilginlerin çalışmaları ile bu sahada büyük ilerleme kaydedilmiştir.

Türkiye ve diğer şark memleketlerindeki vesikalar münasebetiyle, *Osmanlı Diplomasisi esasları*'nda, İstanbul'daki Hazinei Evrak (şimdiki adıyla "Başbakanlık Arşivi") ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi hakkında toplu bilgi verilmiş ve Türkiye'de yapılan belli başlı neşriyat da tanıtılmıştır. Mamafih eserin bu kısmı çok umumidir ve "Başbakanlık Arşivi"ne ait belli başlı malzeme hiç tanıtılmamıştır (Meselâ: "Mühimme Defterleri", "Tapu defterleri" (Defteri Hakanî) ve "Nâme-i Hümayun Defterleri". Mamafih yazarların eline bunlara ait Türkiye'de çıkan eserler geçmemiş olduğu anlaşılıyor. Mithat Sertoğlu'nun *Muhteva bakımından Başbakanlık Arşivi* adlı kitabı da o sıralarda henüz çıkmamıştı. Bu bakımdan yazarlar mazur görülebilirler.

Türkiye'nin dışında da birçok Osmanlı - türk, tatarca, arapça ve farsça vesikalar bulunmaktadır. Bunların çoğu Osmanlı kançelâryasından (kaleminden) çıkan diplomatik mahiyetteki vesikalardır. Diğer yandan arazi ve ekonomik faaliyet, idare ve kanunlarla da ilgili olanları çoktur. Bilhassa eski Osmanlı İmparatorluğu sahasında, Balkanlarda, bu gibi vesikalar mühim bir yekûn tutar. Bu kabilden olmak üzere, Babinger tarafından, *Boşnak Osman Paşa Arşivi* neşredilmişti (1931 de). Diğer yandan Osmanlı Padişahları, Vezir-i âzamları ve diğer Osmanlı ricali tarafından yabancı memleketler hükümdarlarına, Avrupa'ya ve Rusya'ya gönderilen nâmeler, ahidnameler ve mektuplara bir de Kırım Hanları tarafından gönderilen yazıları eklemek icap ediyor. Bu suretle Osmanlı diplomasisi için esas orijinal malzeme Türkiye'nin dışında bulunmakta, "Başbakanlık Arşivi"nde ise bu yazışmaların ancak sureti kaldıktan başka, bunlardan birçoğu muhafaza edilmiş değildir.

İşte bu cins malzeme üzerinde yapılan tetkikler hakkında her bir memleket ayrı ayrı gösterilmek suretiyle, eserde toplu bilgi nakledildikten sonra (SS 15 - 23) Lehistan'daki türkçe ve diğer Şark vesikaları hakkında da bilgi verilmektedir (SS 23 - 26). Yukarıda da söylendiği gibi bu türkçe vesikalar önceleri Lehistan'ın başkenti olan Krakovya'da muhafaza edilirdi; sonraları yeni payitaht olan Warszawa (Varşova)'ya nakledildi ve Lehistan'ın taksimini müteakıp bunlar Moskova'daki Rus Hariciye Nezareti Arşivine gönderildi. Polonya'nın yeniden kuruluşu üzerine (1918) bu vesikalar, Riga Barışı mucibince (1920) eski sahiplerine iade edildi. Hali hazırda, eserden görüldüğü veçhile Lehistan'da 1000 kadar türkçe vesika (nâmeler, ahidnameler ve diğer yazılar) mevcuttur; Kırım menşeli vesikalar da 800 kadardır. Türkçe ve tatarca vesikalardan bir kısmı Krakovya'daki Czartoryski Müzesi'nde muhafaza edilmektedir.

Eserde, Türkiye ve başka memleketlerde neşredilen türkçe vesikalar hakkında etraflı bilgi verilmiştir; bilhassa Rus ve Alman neşriyatının çokluğu görülüyor. Bunlar arasında 1950'den sonra çıkanlar da zikredilmiştir. Mamafih Türkiye'de çıkan bazı mühim neşriyat nedense buraya girmemiştir; meselâ Ömer Lütfi Barkan'ın *XV ve XVI ncı asırda Osmanlı İmparatorluğunda ziraî ekonominin hukukî ve malî esasları* adlı külliyyat (Birinci Cilt, İstanbul 1945, 557 SS) ve Halil İnalçık tarafından yayınlanan *Arnavutluk Defteri* de nedense gösterilmemiştir; galiba bunlar "diplomasi" bakımından önemsiz

telâkki edilmişlerdir. Diğer yandan Tayyip Gökbilgin'in *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası* adlı eseri kitaba alınmıştır (S. 41). Bu fasılda, tabiatıyla, üzerinde en çok durulan neşriyat Lehistan'da türkçe vesikalara verilen önemdir. Bu sahada ilk vesika Murad III.'dan Stefan Bathory'ye gönderilen namedir (985 H./1578 M.); faksimilesi ve lehçe tercümesi, Leh oryantalisti Senkowski tarafından 1824/25'te, Warszawa'da çıkarılmıştır (Collectanea...). Bu cins vesikaların ilmi esaslara göre işlenmesi ve basılması işi ancak Lehistan'ın yeniden kurulmasından sonra, daha doğrusu Ananiasz Zajaczkowski'nin faaliyetiyle başlar.

Leh oryantalistlerinin dergisi olan "Rocznik Oryentalistyczny" de (XII. yıl 1946) Warszawa'daki Merkez Arşiv'inde mahfuz Kanunî Sultan Süleyman'dan kral Zygmunt'a gönderilen 958/1551 tarihli bir nameyi neşretmiştir. Bu name'nin bir hususiyeti de o sıralarda yapılan lehçe tercümesinden başka bir de lâtince transkripsiyonunun bulunmasıdır. Zajaczkowski'den sonra diğer Lehli oryantalistler de bu sahada çalışmaya başlamışlardır.

II. Bölüm "Paleografya"ya hasredilmiştir. Burada, Fekete'nin yukarıda zikredilen kitabı esas tutularak, kâğıd ve hatlar hakkında bilgi verilmiş ve nümune olarak faksimileler de verilmiştir. Bunlar vasıtasıyla, Türk diplomasisi üzerinde çalışanlara, ilk bilgi mahiyetinde, nesih, sülüs, talik, nestalik, şikeste, divânî ve rık'a hatlarının örnekleri nakledilmiştir. Başlayanlara yardımcı olmak üzere bazı metinler ve bunların matbaa harfleri ile metinleri, harflerin çeşitleri de gösterilmiştir. Bu kısım öğrenciler için bilhassa faydalıdır.

III. Diploması, yazılış tarzına ait, yine Fekete'ye dayanılarak etraflı bilgi verilmiştir. Mektupların çeşitleri ve vesikaların nasıl tanzim edildiği anlatıldıktan sonra, bunların usul ve üslûbu incelenmiş ve bu hususta güzel örnekler gösterilmiştir. Orijinal vesikaların parçaları faksimile olarak nakledilmiştir; bilhassa "Tuğra" üzerinde durulmuş, ve Murad III.'ın 984/1577 tarihli güzel bir "Tuğrası"nın faksimilesi de dercedilmiştir. Namelerin yazılış usul ve tarzları ve bilhassa "elkab" a bir örnek olmak üzere Kanunî Sultan Süleyman'ın bir namesinden nakiller yapılmıştır (S. 83).

Kitap'ta Murad III.'dan Stefan Bathory'ye 985/1577 tarihli bir "Ahidname"nin faksimilesi tamamıyla konmuş, ve bu suretle bütün bir vesikanın incelenmesi imkânı da sağlanmıştır. Aynı zamanda Varşova Arşivi'nde muhafaza edilen ve uygurca harflerle yazılı Tok-

tamış Han'dan Lehistan - Litvanya kralı Yagayla'ya gönderilen 795/1393 tarihli "yarlığ"ın küçültülmüş klişesi de konmuştur. Kitabın 104. sahifesine konan "damga", eserde gösterildiği gibi Kazan Hanı Mahmud'a ait olmayıp, Altın-Orda Hanı Küçük Muhammed Han oğlu Mahmud'a aittir (Bkz. Akdes Nimet Kurat, Topkapı Sarayı müzesindeki bitikler.. S. 43). Bu fasılda (SS 103 - 106) Rusya'da Altın-Orda ve diğer hanlıklara ait vesikaların neşri ve tetkikler hakkında geniş bilgi verilmiştir; bunlardan birçoğu akademisyen Gordlewski'ye sunulan "Armağan"da çıkmıştır (yıl 1951).

Faydalı bilgiler arasında Osmanlı Reisülküttapları (yani hariciye nazırları)'nın bir listesinin bulunmasıdır (SS 107 - 108); bu liste 1525 te Haydar Efendi ile başlıyor ve XIX. y. y. başlarına kadar geliyor (son olarak Raşit Efendi gösterilmiştir); her halde Lehistan'ın bir devlet olarak devamı zamanını kapsamaktadır. Bundan başka dış memleketlerle münasebetlerde büyük rol oynayan "Divanı hümayun tercümanları" (Dragoman) nın da bir listesi vardır (S. 111). Bunların adları: Ali Bey, Yunus Bey (Rum menşeli, 1550'lerde ölmüş), Ahmed - Heinz Tulman (Alman), Murad Bey (Macar,) İbrahim Bey (Leh menşeli - Joachim Strasz, 1551 - 1571), Mahmud (Alman), Hurrem Bey - 1578 yıllarında. XVII - XVIII. y. yıllarda "Divanı hümayun tercümanları" hemen hemen, hepsi de gayri müslimdir; bunlar arasında Maurokordatos ailesi bilhassa önem kazanmıştır.

Lehistan'daki Şark dilleri, o arada türkçe'nin, mütercimlerinin de adları gösterilmiştir (SS 113 - 114). Bunlardan ilki Mikolay Atabowicz (1551 - 1565), her halde Lehli Müslümanlardan olmalıdır; Selim Achmetowicz de her halde bunlardandır. Son mütercim de, adı yukarıda geçen, Arnavut Antoni Crutta'dır (1765 - 1794). Lehistan'dan Türkiye'ye, Kırım'a ve İran'a gönderilen elçilerin listesi de vardır (SS 115 - 123); ayrıca bunlara ait kayıtlar da, her halde Spuler'e istinaden, gösterilmiştir. Ayrıca Türkiye'den Lehistan'a giden elçilerin de adları kronolojik sıra ile nakledilmiştir (SS 123 - 124); bunlardan ilki Simon Çavuştur (yıl 1509), ikincisi de İbrahim'dir (yıl 1510). Aslen Lehli olan tercüman İbrahim (Strasz)'in de iki defa elçiliği olmuştur (1564, 1569).

Türkiye ile Lehistan arasındaki münasebetlere konu teşkil eden neşriyat da ayrıca zikredilmektedir (1489 - 1714 yılları arasında). Bu hususta en başta Noradounghian Gabriel Efendi'nin *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, (4 cilt, Paris 1897 - 1913)'ı sayılıyor.

Bundan başka diğer külliyat ve neşriyat da belirtilmiştir. Lehistan ile Türkiye arasındaki diplomatik münasebetlere ait Lehistan'da çıkan eserler hakkında da bibliyografya dercedilmiştir. Bu hususta en mühim eser W. Konopczynski'nin 1936 da çıkardığı *Polska a Turcja* (Lehistan ve Türkiye) adlı, 1683 - 1792 yıllarına ait kitabıdır.

IV. Fası, Osmanlı - Türk diplomasisinin "Yardımcı ilimleri"dir (SS 128 - 140); burada: kronoloji, takvim, şecere, Osmanlı Padişahları, Veziriâzamlar, meskûkât, Osmanlı - Türk tarihine ait bibliyografya mahiyetindeki eserler verilmekle (umumî mahiyette) yetinilmiştir. Eserin sonunda saha ile ilgili geniş bir bibliyografya verilmiştir (SS 141 - 154); ayrıca, pek mükemmel olmamak üzere, indeks eklenmiştir. Netice itibarıyla Ananiasz Zajaczkowski ve Jan Reychman tarafından hazırlanan bu *Osmanlı - Türk diplomasisi esasları* adlı eser, Lehli öğrencilere, arşivistlere bu sahada hazırlık yapmak için çok iyi bir el kitabıdır. Duyduğumuza göre bu eser genişletilerek İngilizceye de tercüme edilmiş ve basılmak üzeredir. Her iki yazarı bu sahadaki başarılarından ötürü tebrik ederken, bizim Türk talebesi ve arşivistleri için de böyle bir esere şiddetle ihtiyaç olduğunu da belirtmek isteriz.

Polonya Merkez Arşivi'ndeki *Türkçe vesikaların Kataloğu* adlı eserin mahiyetini daha iyi anlayabilmek için başlangıçtan itibaren Türk - Leh münasebetlerine kısa bir nazar atmak faydalı olacaktır. Osmanlı Devletinin batılı memleketlerle yaptığı ekonomik, siyasî münasebetler ve bilhassa savaşlar, erkenden karşılıklı diplomatik faaliyetlere de yol açmıştı. Bu temasların izleri ya kroniklerdeki kayıtlar veya Arşivlerdeki vesikalarla tesbit edilmektedir. Osmanlı Devleti ile diplomatik münasebetler kurma bakımından, Bizans ve Balkan memleketleri hariç, en eskisinin Lehistan olduğu anlaşılıyor. Nitekim bunun başlangıcı 1414 yılına kadar çıkmaktadır. O sene, Osmanlı Padişahı Mehmed I. Çelebi'ye Leh kralı Wladyslaw Jagiello'nun elçileri olarak Goralı Skarbek ve Ermeni Gregor adlı iki kişi Bursa'ya gelmişlerdi. Aksak Timur'un istilâsından sonra başlayan Fetret Devri'ndeki iç mücadeleden muzaffer çıkan Mehmed I. Çelebi, Osmanlı Devleti'nin ikinci kurucusu sıfatıyla dış ülkelerde dahi ad kazanmıştı. Onun idaresinde Osmanlı Devleti'nin süratle eski sınırlarına bulacağı da aşikârdı. Nitekim Leh kralının Bursa'ya elçilerini yollaması bu mülâhaza ile olmalıdır. Osmanlı ülkelerinin, Tuna nehrinin kuzeyine Eflâk ve Buğdan sahasına dahi uzanması itibarıyla, Lehistan

aynı zamanda Türkiye'nin de komşusu sayılabilirdi. İki memleket arasındaki münasebetlerin esasını, bilhassa ticaret ve sınırdaki emniyet konularının teşkil ettiği anlaşılıyor.

Murad II. tarafından da Lehistan'a bir elçi gönderilerek, iki memleket arasında iyi münasebetler kurulmasına çalışıldığı biliniyor. Bu Türk elçisine karşılık olarak, 1440'ta, Ostroglu Dobrogost ve Gorkalı Lukaş (Lukasz) adlı iki leh elçisi Edirne'ye gelmişlerdi. 1444'deki Varna meydan muharebesinde, Hıristiyan kuvvetlerin başında duran Macar kralı Ladislâs VII. aynı zamanda Lehistan kralı idi. Bu kiral meydan muharebesinde öldürülmüştü. Bu olaydan sonra, Lehistan'dan Suchodolski ve Jan Rzewuski adlı iki elçi Türkiye'ye gelerek, ölen kralın akıbetini araştırmışlardı. Varna zaferinden sonra Osmanlıların Balkanlardaki üstünlükleri sağlandığı gibi, Eflâk ve Buğdan'da da Türk nüfuzu yerleşti. Dolayısıyla Tuna'nın kuzeyi ve Karadeniz çevrelerinde Leh tüccarlarının geliş-gidişleri, ancak Osmanlılarla anlaşmakla mümkün oluyordu. Bu durum karşısında Leh Beyleri ve hükümeti, Osmanlı Devletiyle iyi münasebetler kurmaya bilhassa gayret etmişlerdi; aynı zamanda Eflâk ve Buğdan Beyleri (voyvodaları) Osmanlı ülkelerinde alış-veriş yapabilmek hususunda Osmanlı Padişahlarından izin almak zorunda idiler.

Fatih Sultan Mehmed zamanında Lehistan'la iyi münasebetlerin devam ettiği biliniyor. 1475 - 76'da, Leh kralı tarafından İstanbul'a gönderilen elçi Marcin Wrocimowski, Buğdan elçisiyle birlikte, Fatih Sultan Mehmed'in, Tuna'nın batı-kuzey sahasına sefer açmaması ricasında bulunmuştu. Bu sıralarda Lehistan - Litvanya, Orta Avrupa'nın en büyük devleti olup, sınırları Baltık denizinden, nerede ise, Karadeniz'e ulaşıyordu. Osmanlı Devletiyle Lehistan'ın sınırları aşağı Dnester (Turla) nehri ve Karadeniz'e yakın Kili ve Akkerman şehirlerine yakındı. Dolayısıyla bu yakınlıktan iki memleket arasında birtakım meseleler çıkmakta ve bunların halli gerekmekte idi. İşte bu meselelerle ilgili olarak Leh elçileri gönderilmekte idiler.

Bu kabilden olmak üzere 1489'da İstanbul'a gelen Leh elçisi Mikolay Firley, ilgili kimselerle müzakerelerden sonra sınır maddelerini ihtiva eden bir "Ahidname" almıştı. Bu "Ahidname" Osmanlı Devleti ile Lehistan arasında varılan ilk resmî anlaşma mahiyetinde olup, daha sonraki kırıllar tarafından da tasdik edilmiştir. Türkiye ile Lehistan'ı aynı derecede ilgilendiren meselelerden biri de: Nemçe Çasarı'nın (Habsburg'ların) Macaristan üzerinde hâkimiyet kurmasını

önlemektir; işte bu müşterek menfaat her iki devleti birbirine daha da yaklaştırmış ve bilhassa Leh kırıllarının İstanbul'a sık sık elçiler göndermelerine sebep olmuştur. 1500 tarihlerinden itibaren elçilerin çokluğu bilinmektedir. İki devlet arasındaki münasebetler çoğu zaman dostluk içinde gelişmekle beraber, bazen aranının açıldığı da olurdu. Lehlilerin Buğdan ve Eflâk üzerinde hak iddiaları, Osmanlı Padişahına karşı isyan bayrağını kaldıran Buğdan voyvodalarını himaye etmeleri, ihtilâfa yol açmakta idi. Aynı zamanda hudut boyundaki Lehli Beylerin (bunlar arasında bilhassa Bar Beyi Bernard Pretowicz'in adı geçmektedir) Cankerman (Özü) ve Akkerman çevresindeki İslâm ahaliye hücumları, davarları alıp götürmeleri – ihtilâfın büyümesine sebep oluyordu. Nihayet XVI. y. yılın ortalarından itibaren Dneper (Özü) Kazakları'nın şaykalarla Karadeniz'e çıkıp Türk sahillerini yağmaları, Babîâli tarafından şikâyetlere yol açmakta idi. Diğer yandan Kırım Tatarları'nın Lehistan'a akınları da Lehliler tarafından Babîâli nezdinde mütemadî şikâyet konusu olmakta idi. İşte bu gibi çok çeşitli münasebetlerin izleri Leh Merkez Arşivi'nde muhafaza edilen türkçe, tatarca, eski-slavca, rusça, lâtince ve italyanca kaleme alınan vesikalarda muhafaza edilmiştir.

“Katalog”da gösterilen en eski Türk menşeli vesika'nın dili eski-slavca'dır ve 1455 yılına aittir; türkçe vesika da 1456 tarihlidir. Halbuki Viyana Devlet Arşivi'ndeki en eski türkçe vesika 1485 yılına ait olup Bâyezid II. devrine aittir. (Haus-Hof und Staatsarchiv, Repertorium der Türkischen Urkunden 1503 - 1841. No. 405). Moskova Arşivi'ndeki en eski türkçe vesika ise yine Bâyezid II. zamanına ait olup İvan III.'a gönderilen 1497 tarihli bir namedir (Bkz. Sobranie Gosud. Gramot). Fransa Dışişleri Arşivi'ndeki en eski türkçe vesika Kanunî Sultan Süleyman'dan kiral François I.'ya gönderilen 1528 tarihli nâmedir (Archives du Ministère des Affaires Etrangères. Suplm. 27. Corresp. pol.). İngiltere'deki Devlet Arşivi'nde (The Public Record Office) muhafaza edilen en eski vesika ise bir Ermeni tüccarı hakkında olup, 988/1580 tarihlidir; ilk name de Murad III.'dan kraliçe Elizabeth'e olup 991/1583 tarihlidir (Bkz. Akdes Nimet Kurat, *İngiliz Devlet Arşivinde Türkçe vesikalar*, D. T. C. F. Dergisi VII, 1. 1949, SS 1 - 27). Görülüyor ki, dış memleketlerdeki arşivlerde muhafaza edilen en eski türkçe vesika Lehistan Arşivindekilerdir.

Türkçe vesikaların toplanması veya neşrine gelince, bu hususta ilk tecrübe Fransa'da yapılmıştır ve oryantalist Savary'nın 1615'te neşrettiği 1604 tarihli "Ahidname"nin neşriyle başlar. Bir külliyyat halinde toplanması ise-Feridun Bey'in *Münşeât üs-Selâtin* adlı iki büyük ciltteki vesikalar, - XVII. y. y. sonlarında olmuştur. XVIII. y. yıldan itibaren batılı memleketlerde oryantalistler, öğretim maksadlarıyla tertip ettikleri "Krestomatyalar"a diplomatik vesikalardan örnekler vermişlerdir.

Osmanlı - Türk diplomasisi bir "ilim" olarak ancak XX. y. y. başlarında gelişmiş ve bu sahanın ilk eseri Avusturya'lı müsteşrik Kraelitz ve Wittek ile İsviçre'li müsteşrik Jacob tarafından yazılmıştır. Mamafih bu sahadaki en mühim eser, yukarıda da belirtildiği üzere, Macar müsteşriki ve arşivisti Ludwig Fekete'nin: *Einführung in die Osmanisch-Türkische Diplomatie...* (Budapest 1926) adlı, birçok faksimile ve metinleri ihtiva eden büyük hacimdeki eseri gelmektedir. Fekete'nin bu kitabı, Osmanlı - Türk diplomasisi üzerinde çalışanlar için "standard" kitaptır ve bu sıfatla sonraki yazarlar tarafından bol bol faydalanılmıştır. Bu sahada daha küçük hacimde diğer neşriyat da mevcuttur. Bunlardan bazıları şunlardır: A(kdes) N(imet) Kurat ve K. V. Zetterstéen, *Türkische Urkunden* (İsveç Arşivleri ve kütüphanelerindeki bazı türkçe vesikalar) Uppsala 1938; bu eserde vesikaların faksimileleri, metinler ve Almanca tercümeleri verilmiştir. İsveçli Oryantalist K. V. Zetterstéen tarafından İsveç Devlet Arşivi'ndeki türkçe ve tatarca vesikaların "Kataloğu" da neşredilmiştir: *Türkische, Tatarische und Persische Urkunden in Schwedischen Reichsarchiv*. Uppsala 1945, 132 SS. Bu defa, Romanya'daki türkçe vesikalara istinaden Romen arşivisti M. Guboğlu tarafından *Paleografia și diplomatica Turco-Osmana. Studiu și Album* adıyla bir eser neşretmiştir. Bükreş 1958, 348 SS. Türkçe vesikalar üzerindeki çalışmalara Batı memleketlerinde devam edildiği şu eserden dahi görülmektedir: *Oriental Studies III., Documents from Islamic Chanceries. First series.*, Editor S. M. Stern ve Brono Cassirer, Oxford 1965. Burada, İngiliz Devlet Arşivi ve British Museum'daki Valide Sultan'a ait üç mektup, S. A. Skilliter tarafından neşredilmiş ve faksimileleri de konmuştur. Leh müsteşriklerinin Osmanlı-Türk diplomasisi üzerindeki çalışmaları ve bilhassa Leh Merkez Arşivi'ndeki vesikaların tanıtılması ayrıca önemlidir; çünkü bunlar vasıtasıyla Osmanlı Devleti'nin diplomasi sahasındaki en eski vesikaları gün ışığına kavuşturulmuş oluyor.

Polonya Merkez Arşivi'ndeki vesikaların "Kataloğu"nu hazırlayan Zygmunt Abrahamowicz, Krakowya Müzesi'ndeki Şark vesikaları kısmında görevlidir; kendisi Osmanlı - Türk vesikaları üzerinde çoktanberi ihtisas edinmiş ve bunları mükemmel okumaktadır. Bundan bir kaç yıl önce Ankara ve İstanbul'da teşhir edilen "Lehistan'da Türk eserleri ve Türk motifleri" sergisini Abrahamowicz hazırlamış ve nezaret etmişti. Bu defa, "Kataloğu" neşretmekle, Abrahamowicz, bu sahanın, Zetterstéen'den sonra (İsveç Arşivi'ndeki Türkçe vesikalar Fihristi) ikinci eserini hazırlamış oluyor.

Katalog dokumentow tureckich (Türk vesikaları kataloğu) adını taşıyan ve bunun 1. kısmını teşkil eden eserde 381 vesika tanıtılmıştır. Eserin "Giriş" kısmında lehçe ve fransızca (SS 13 - 18) eserin mahiyeti hakkında bilgi verilmiş ve bu münasebetle Lehistan'la ilgili Şark yazmaları, vesikaları ve malzemesine ait katalog ve diğer neşriyata ait bibliyografya gösterilmiştir. Katalog'un birinci kısmı, 1455 - 1672 yılları arasındaki vesikaları ihtiva ediyor. Bunlar arasında türkçeden başka, bilhassa Fatih Sultan Mehmed II., Bâyezid II. ve Selim I. zamanlarına ait olmak üzere, eski - slavca, lâtince ve italyanca yazılanları da vardır. Kanunî Sultan Süleyman'dan itibaren vesikalar hemen hemen hep türkçedir.

İlk vesika (No. 1.) Fatih Mehmed II. tarafından Buğdan voyvodası Jan Piotr III. Aron'a, Sarhabeyli mevkiinden, 5 Ekim 1455 tarihini taşıyan, tuğralı, ve eski - slavca yazılı bir nâmedir. "Buğdan voyvodasının elçisi Mihula Logofet'in geldiği, Sultan'ın, Buğdan voyvodasının her sene 2.000 altın (dukat) haraç vermek şartıyla, barışa muvafakat ettiği" bildirilmektedir. Bu vesika birçok defa neşredilmiş, faksimilesi ve tercümeleri (almanca, romence) yayınlanmıştır. Buna ait bibliyografya eserde gösterilmiştir (S. 21).

İkinci vesika (No. 2.), türkçe olup, Akkerman'a gidip-gelen tüccarlara ait Fatih Sultan Mehmed II. tarafından verilen bir "Hüküm" dür. 5 Receb 860/9 Haziran 1456 tarihini taşıyan bu vesika yalnız Varşova Arşivi'ndeki türkçe yazılı en eski vesika olmakla kalmayıp, aynı zamanda Fatih devrine ait dış ülkelerle münasebetleri aydınlatan en eski tarihî vesikadır. Fr. Kraelitz tarafından metni ve almanca tercümesi neşredilmiştir (y. a. g. e. Wien 1921, No 1. SS 44 - 46). N. Jorga tarafından romence tercümesi de yapılmıştır. "Katalog"da bu vesika hakkında şu bilgiler verilmiştir: Kâğıdı - beyaz, kaba ve bir tarafı parlak, hacmi : 14,5 - 43,5 sm. Dili : Türkçe,

hat – “tevki”, satırlar – 9 ve 4 yandan. Tuğra – siyah, yaldızlı, kum serpilmiş.

En eski türkçe vesika olması hasebiyle metnini aynen nakle-
diyoruz :

هو

Tuğra : محمد بن مراد خان مظفر دائماً

نشان همايون حکمی اولدرک. شمدکیحالده مفخر الامراء التميز بغداد ایلی بکی پترو ویوده ایله بارشقلیق ایدوب ارادن دشمنلغی کوتردم و بیوردمکه آنوک ولایتلرنده آق کرمانده اولان بازرکانلر کیلریله کلالر ادرنده و بروسده و استانبولده خلقله معامله و مبیاعه ایدوب بازرکانلق ایدهلر کلمکده و کتمکده بنوم بکلرمدن و سوباشیلر ومدن و سپاهیلر ومدن و قوللر ومدن هیچ بریسی بونلر وک جاننه و باشنه و مالنه ضرر و زیان کتورمیه و الا حکوموه مخالفت ایدوب بر وجهله مضرت ایداجک اولالر اسه که اشدم قول کوندروب عظیم بلایه اوغرادین بلمش اولالر بی تحقیق بلوب اعتاد قلالر

تحریراً فی خامس رجب المرجب سنه ستین و ثمانمائه
بیوردی یکی دربند

Bâyezid II. zamanına ait vesika (No. 3.), Sultan Bâyezid II. tarafından Leh kralı Kazimir IV. Jagellonczyk'a verilen, 22 Mart 1489 tarihli lâtince bir “Ahidname”dir. Bundan sonraki iki vesika NN 4,5 türkçe olup, biri Leh elçileri ve diğeri de Leh tüccarlarına aittir. No 6. vesika ise, Bâyezid II.'den Leh kralına olup, dili italyanca'dır. Daha sonraki nâmeler ise lâtinedir. Selim I. tarafından Leh kralına gönderilen üç nâmenin hepsi de italyanca'dır. Sultan Süleyman (Kanunî) zamanında ise (No. 19'dan başlayarak) nâmelerin dili hep türkçe ve nadiren italyanca ve lâtinedir. Katalogda bu nâmelere ait gerekli bilgi verilmiş ve bazen elkab (intitulatio) nakledilmiştir. Bu kabilden olmak üzere Sultan Süleyman'dan kral Zygmunt'a, Muharrem başı 932/18 Ekim 1525 tarihli nâmei hümayun (No. 19)un bu kısmını dercederken, Osmanlı memalikinin genişliği hakkında da bir fikir edinmek mümkün oluyor :

بن که سلطان السلاطين و برهان الخواقين تاج بخش خسروان روى زمين ظل الله في الارضين آق دکزک و قره دکزک و روم ایلینک و اناطولینک و قرمانک و رومک و ولایت ذوالقادریه ننگ و دیاربکرک و کوردستانک و آذربایجانک و مجمک و شامک و حلبک و مصرک و مکهنک و مدینهنک و قدسک کلیا دیار عربک و یمکنک و دخی نچه مملکتلرک که آباء کرامم و اجداد عظامم انارالله براهینهم قوت قاهره لر یله فتح ایلدکلری و جناب جلالت مآبم داخی تیغ آتش بار و شمشیر ظفر نکارم ایله فتح ایلدوکم نجه. دیاروک سلطان و پادشاهی سلطان بایزید خان اوغلی سلطان سلیم خان اوغلی سلطان سلیمان شاهم سنکه لیه مملکتک قرالی سجزمندوسن

Burada nakledilen elkabın sonraları çok daha teferruatlı olacağını ileride göreceğiz (meselâ vesika No. 235, Murad III.'dan kiral Zygmunt III.'a). Bu elkabın genişlemesi aynı zamanda Osmanlılar tarafından fethedilen sahanın da genişliğiyle mütenasiptir.

Sultan Süleyman (Kanunî) zamanına ait vesikalar No. 19'dan No. 189'a kadardır (SS 34 - 185); dolayısıyla bunlar bir Padişaha ait en çok vesika külliyyatını teşkil ediyor. Bunlardan büyük bir kısmı Sultan'dan Leh kiralalarına namelerdir. Bundan başka Lehlilerin sınır boyundaki şehirlere, bilhassa Cankerman (Özü) ahalisine ika ettikleri zarar ve ziyana ilgili yazışmalar, defterler ve bazı şahıslara gönderilen yazılardan ibarettir. Veziriâzamların Leh kiralalarına yolladıkları mektuplar da çok enteresandır. Meselâ Kanunî Süleyman'ın Veziriâzam'ı İbrahim Paşa'dan kiral Zygmunt'ta gönderilen mektuplar (NN 31, 36, 38), 40 santim eni ve 3 metre boyu ile en uzun vesikalardan sayılıyor. Namelerin çoğu yaldızlı tuğralı ve güzel divanî hatla yazılmış ve Türk diplomasisinin en güzel örnekleri mahiyetindedir. Muhteviyatı itibariyle bunların çoğu "Ahidname"lerdir. İstanbul'a gelen Leh elçilerine ait, ve bazen sınır meselelerini ilgilendiren konular, ihtilâflı meselelerin halli gibi çeşitli konuları da ihtiva eder.

Türkiye ile Lehistan arasındaki ihtilâflı meselelerden biri de : Lehlilerin Buğdan'a yaptıkları hücumlardı. Bu münasebetle Veziriâzam İbrahim Paşa Leh kiralına yazdığı bir mektupla (vesika No. 28), 1531 Kasım başı, kıraldan bu hücumların durdurulmasını şiddetli bir lisanla talep etmişti. İhtilâfa yol açan başka bir konu da : Lehlilerin Cankerman (Özü) kalesi çevresine yaptıkları hücumlar ve oradaki İslâm ahalisinin davalarını veya kendilerini alıp götürmeleri idi. Bu münasebetle en çok Bar Bey'i Lehli Bernard Pretowicz'in adı geçmektedir. Bu hususta vesika No. 110, 112 ve 113 ika edilen ziyanın listesi (Defter)nden bahsediliyor. Bunlardan birinin başlığı şöyledir (Vesika No. 112) : (Akkerman, evasıtı Şaban 956/4 - 13 Eylül 1549)

دفتر اولدر که پادشاه عالم پناه حضرتلری سعادت ایله سفر همایونه عزیمت ایلدرکی تاریخدن ولایت لهک تورلی صوینک اوته یقاسندن قضاء جان کرمانه تابع محملرده پان پرسویت و پان خروژ اوغللری پان یاروش و پان نیقولا و برصلاف بانی کنز باوشی ووشنهوسکی کنز دیمتره و یونلره تابع نجه کنار پانلری عسکر چکوب ایلدکلری غارت و خسارت تعیننی ایچون خادم السلطنة جعفر چاوش لندن بو فقیره فرمان جهان مطاع وارد اولوب بر موجب امر همایون قضاء آق کرمان خلقته ولایت لیه جانبندن ذکر اولان بانلر اللریله هر کیمه تعدی واقع

اولدی چاوش مزبور معرفتيله دفتر اولنوب تحریر اولندی فی اواسط شهر (شعبان) المعظم
سنه ۹۵۶

Lehliler tarafından bazen Akkerman kalesine ve çevresine büyük zarar yapıldığı da olurdu; yani Leh hücumları tâ Tuna kıyılarına kadar uzanırdı. Buna ait vesika da No. 128 (S. 127 - 130). Burada Osmanlı makamları (kadı) ve Buğdan voyvodası adamlarının Lehliler tarafından işlenen yolsuzluklar birer birer anlatılmaktadır. Bilhassa yukarıda adı geçen Bernard Pretowicz ve Osmanlı kaynaklarında "Dmitraško" denen, Prens Dmitri Wisniowiecki'nin yaptıkları zarar ve ziyan bahis konusudur. Lehlilerin Akkerman ve Cankerman çevrelerine hücumları ve bu münasebetle yaptıkları yolsuzluklar Babîalı tarafından birçok şikâyete yol açmıştı; bunları önlemek için Buğdan voyvodalarına hükümler gönderilmişti. (Bkz. "Mühimme Defteri, m.y.).

Sultan Selim II. devrine ait vesikalar NN 190 - 220'de gösterilmiştir; bunlar arasında Selim. I.'den Leh kiralına ve Veziriâzam Tavil (Sokullu) Mehmed Paşa'dan kirala birkaç mektup mevcuttur. Sultan Selim II. bilhassa, Polonya yolu ile Moskova'ya kürk almak için gönderilen hassa tüccarı Mustafa ve sonraları Mehmed Çelebi'nin sağ-salim gidip-gelmeleri için Lehlilerin yardımını istemişti. Bu nameler aynı zamanda Rusya ile yapılan "kürk ticareti"ni aydınlatmak bakımından da çok mühimdir (No 191). Sokullu Mehmed Paşa'nın kiral Zygmunt'a mektubu da (yıl 1568), yine Moskova'ya giden tüccar Mehmed Çelebi'ye aittir; ayrıca Türkiye'den Leshistan'a ve Moskova'ya gönderilen ticaret eşyasının listesi de bulunuyor : ...

دفتر اولدر که له و مسقاو جانبلیرینه ارسال اولنان متاعلردر که ذکر اولنور

Vesikalar arasında No. 199 ile gösterilen ve Selim II.'den kiral Zygmunt'a gönderilen name (evasıtı Şevval 976/Nisan başı 1569) ayrıca önemlidir. Bu name, Divanı hümayun tercümanı İbrahim Efendi, yani Joachim Strasz, tarafından Lehistan'a (Lublin şehrine) getirilmişti. Osmanlı Padişahı bu name ile Lehlileri Moskova'ya karşı harekete geçmeğe davet etmişti. Tam bu sırada Ejderhan'a karşı Türk seferi hazırlanmakta idi. Selim II.'in bu teklifinden hiç bir netice çıkmamakla beraber, bu tarihlerdeki Türk - Leh diplomatik münasebetleri ve 1569 seferi başlarken Osmanlı emellerini aydınlatmak itibarıyla bu name önemlidir (Bkz. Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve İdil boyu*, Ankara 1966, Ek. No III.). Aynı mealde bir mek-

tup (No. 200) Sokullu Mehmed Paşa tarafından da kırالا yazılmış ve Padişahın dileği teyid edilmişti.

Selim II.'den kiral Zygmunt'a gönderilen 978/1570 tarihli nâme (Vesika No. 208), sonraları Lehistan ve Türkiye arasında daimî bir anlaşmazlık konusu teşkil edecek olan "Kazakların hücumları", Tatar kadınları ve çocuklarını, tüccarların mallarını alıp götürdüklerinden şikâyet edilmekte ve Kazakların Leh kiralalarına tâbi olmaları hasebiyle, bu kabîl uygunsuz hareketlerin durdurulması talep edilmiştir. Buğdan voyvodaları çok defa Lehistan'a kaçarlardı. Bunlardan biri de voyvoda Buğdan idi (Boğdan). İşte onun teslim edilmesi için Selim II. kiral Zygmunt'a bir nâme yollamıştı (979/1572) (Vesika No. 216). Sokullu Mehmed Paşa da ayrı bir mektupla bunu teyid etmişti (Vesika No. 217). Bu sıralarda sık sık Türkiye'ye elçi olarak gönderilen, ve hattâ Ejderhan seferinin bir kısmında bulunan, Andrey Taranowski'nin elçiliğine ait te bir kaç nâme zikredilmiştir. Bunlardan biri de 979/1572 tarihli vesikadır (No. 218).

Sultan Murad III. zamanına ait olanlar ise 221 ve 240 No. lu vesikalardır. Burada Murad III.'dan Lehistan'a kiral seçilen eski Erdel Bey'i Stefan Bathory'ye bir kaç nâme mevcuttur. No. 226'daki Murad III. tarafından Stefan Bathory'ye yollanan "Ahidname" 985/1577 tarihlidir. Bu "Ahidname"nin faksimilesi Zajaczkowski'nin yukarda tanıtılan eserinde aynen dercedilmiştir. Aynı "Ahidname Feridun Bey'in *Münşeati*'nda da mevcuttur (II. 507 - 510). Sokullu Mehmed Paşa da bunu teyid etmiştir (Vesika No. 227).

Sultan Murad III. tarafından kiral Zygmunt'a gönderilen 1000 Hicrî/1591 Milâdî tarihli bir nâme (No. 236) Lehistan'daki Tatar - Müslümanlara ait olmakla dikkat çekicidir. O sıralarda İstanbul'a gelen Leh elçilik heyeti içinde iki Lehli Müslüman da vardı. Bunların söylediklerine göre Lehistan'ın Moskova Rusyası sınırlarına yakın bir yerde (Vilno bölgesinde) 15 bin (Tatar) - Müslüman ailesi yaşamakta idi (Bunlar Toktamış Han zamanında Lehistan - Litvanya'ya gönderilen askerî kıtalardı ve Leh kiralının ordusunda hizmet almışlardı; bunlar orada kalmışlar ve az sonra dillerini unutmuşlar fakat dinlerini (Müslümanlığı) muhafaza etmişlerdi.). İşte 1591'de İstanbul'a gelen bu iki Müslüman Lehli (Tatar) 15 bin aile tutan dindaşlarının namaz kılmak için "cami"leri olmadığından şikâyet etmişler ve bu hususta Osmanlı Padişahının Leh kiralı nezdinde temennide bulunmasını rica etmişlerdi. Bunun üzerine Sultan Murad III. Leh

kıralı Zygmunt'a yazdığı nâme'de bu Müslümanların cuma ve bayram namazlarını eda edebilmeleri için münasip bir mahalde bir "cami" inşa ettirmesi temennisinde bulunmuştu. Bu temenninin yerine getirilip getirilmediği bilinmiyor (galiba getirilmemiştir, çünkü çok sonraları, 1672'lerde, Osmanlı orduları Kamanıç'e'yi muhasara ettiklerinde, birçok Lehli Müslüman Osmanlı ordusuna katılmıştı; yani Lehlilerin idarelerinden memnun olmadıklarını belli etmişlerdi).

Mehmed III. zamanına ait vesikalar NN 240 - 250 olup, birincisi 1598 tarihli bir "Ahidname"dir. Burada, Kırım Hanına, Leh kralı tarafından gönderilmesi gereken vergiden, İstanbul, Edirne ve Bursa'ya gelen Leh tüccarlarından bahsedilmektedir. Osman II. zamanında Lehistan'la Türkiye arasında münasebetler bozulmuş, harp çıkmış ve Osmanlı ordusunun Hotin kalesi dibinde Lehliler tarafından hezime uğratılmasıyla neticelenmişti. (1621). (Genç) Osman'ın kısa süren saltanatı, Lehistan'a gönderilen nâmelerin azlığından da görülmektedir. Zygmunt III.'a gönderilen bir nâmede Osman II.'in tahta çıktığı bildirilmiş (Vesika No. 251) ve mevcut anlaşmalara riayet edileceği de kaydedilmişti.

Sultan Mustafa I. zamanına ait ancak dört adet vesika mevcuttur (NN 255, 256, 257, 258). Bunlardan biri (No. 256) "Ahidname" olup, evasıtı Reb. II. 1032/Şubat 1623 olup, Lehistan ile Türkiye arasında, Hotin olayından sonra, barışın iadesi ve bilhassa "Kazak hücumları"nın durdurulması, Kırım Tatarlarının da Lehistan'a akın yapmamalarına aitti. 59 cm. eni ve 371 cm. boyundaki, yaldızlı Tuğralı bu vesika, Lehistan Arşivi'nde muhafaza edilen türkçe vesikalar arasında en güzeldir.

Murad IV.'dan kiral Zygmunt'a ilk "Ahidname", 10 ekim 1623 tarihli (Vesika No. 259) (15 Zilhicce 1032 Hicri) dir ve daha önceki "Ahidname"lerin tekrarı ve tasdikidir. Leh kırıllarının taahhütlerine rağmen, Kazakların Karadeniz'e çıkarak Osmanlı sahillerini yağmalarının önü bir türlü alınamıyordu. Bu defa Kazak şaykaları (gemileri)na karşı kapudan Hasan Paşa'nın kadırgalarla Karadeniz'e çıkması icap etmişti. Bunun üzerine Hasan Paşa, Leh kiralına ve sınırdaki Leh Beylerine mektuplar göndermiş, Kazak yağmacılığına son verilmesini talep etmişti (Vesika NN 268, 269). Sultan Murad IV.'in, 1628 yılındaki nâmesinde de aynı meseleye temas edilmişti. Bu münasebetle Osmanlı Padişahına karşı ayaklanan Kırım Hanı Şahingerey'ye yardıma gelen Kazakların, Leh kralı tarafından gönderil-

diği dahi iddia edilmektedir. Osmanlı Padişahı Leh kiralından böyle bir harekette bulunmamasını ayrıca istemişti. Dolayısıyla bu nameler, Osmanlı sahillerine “Kazak hücumlarını” aydınlatmak itibariyle mühim vesika teşkil etmektedir. Kapudan Paşa'nın Leh Bey'i Koniecpolski'ye gönderdiği bir mektup da (19 Temmuz 1630, Vesika No. 281), bu hususta tafsilât ihtiva etmektedir. Bu mektupta: Eğer Lehliler barış istiyorlarsa Kazakların Karadeniz'e çıkmalarını durdurmaları şarttır; Babiâli kendi tarafından Tatar akınlarına müsaade etmiyecektir deniliyor. 282 numaralı vesikada da aynı meseleye temas edilmiş ve Lehliler sözlerinde durmadıkları, Kazakları dizginlemedikleri ile itab edilmişlerdir.

Kaymakam Receb Paşa tarafından “Lehistan'a barış şartları” arasına konan beş madde, münhasıran Kazak hücumlarına aittir ve bunların durdurulmasını şart koşmaktadır (Vesika No. 286 Eylül 1630). Babiâli, Leh kiralından, Kazakların Dneper (Özü) nehri üzerindeki “ada”dan (yani “Siç”ten) uzaklaştırılmalarını talep etmekte idi. Halbuki bu talebin Leh kiralı tarafından yerine getirilmesi imkânsızdı; çünkü Kazaklar bu tarihlerde artık Leh hükümetine karşı kafa tutmaya başlamışlardı.

Mektuplar arasında bir de Kamanıçe kalesinin Abaza Paşa tarafından kuşatıldığı zaman, Süleyman Efendi adlı biri tarafından İstanbul'daki zevcesine yazdığı bir mektup da vardır (Vesika No. 295). Bu mektup hususî mahiyetteki bir yazı olarak önemlidir. Bir de Kamanıçe'nin muhasarasına ait Hasan adlı biri tarafından İstanbul'daki yüksek bir şahısa (Ahmed Bey'e) yazılan bir mektup da bulunuyor (Vesika No. 296). Yeniden başlanan sulh ve iyi münasebetler, vesikalarda yankısını bulmuştur. Murad IV.'dan Wladyslaw IV.'a verilen “Ahidname” (Vesika No. 309) – Kasım 1634– bunun bir ifadesidir. Sultan Murad IV. İran'a karşı kazandığı zaferleri teferuatıyla Leh kiralına bildirmeyi ihmal etmemişti (Vesika No. 323, Aralık 1638).

Sultan İbrahim (Deli İbrahim) tarafından Wladyslaw IV.'a gönderilen “Ahidname”, Muharrem sonu 1050/Mayıs 1640, tarihidir (Vesika No. 325) ve *Feridun Bey Münşeati*'nda da mevcuttur (II, 529 - 532). Bu “Ahidname”, 1623'te Sultan Murad zamanındaki aynıdır. Vesika No. 329 ise Lehistan'a gönderilen elçi Çavuş Osman'a verilen bir talimatnamedir (10 Ramazan 1050/24 Aralık 1640). 7 maddeden ibaret olan bu “Talimatname” Lehlilerin bil-

hassa Kazakların dizginlerini tutmalarını ve Azak kalesindeki Kazaklara (1637'de Azak kalesi anî bir hücumla Don Kazaklarının eline geçmişti) yardım etmelerini önlemeleri isteniyordu.

Zahiren Leh kiralına tâbi olan Kazaklar, Kırım Tatarlarının yardımlarıyla, Lehlilere karşı zafer kazandıktan sonra (1648), başbuğları Boğdan Chmelnitski, 1651'de Osmanlı himayesini kabul etmekle, Kazakların "İstiklâlini" koruyabileceğini zannetmişti. Buna ait Sultan Mehmed IV.'in namesi Boğdan Chmelnitski'ye gönderilmiş ve Kazakların himaye altına alındıkları bildirilmişti. Bu name No. 344'teki vesikadır. Ukrayna'nın Osmanlı Devleti himayesi altına konmasıyla ilgili bu vesika çok defa basılmış ve tetkik mevzuu olmuştur (Bkz. buna ait teferruat: Katalog, S. 331). Aynı mealdeki bir mektup Veziriâzam Melek Ahmed Paşa tarafından Boğdan Chmelnitski'ye gönderilmiştir (Vesika No. 345). (Bilindiği üzere Boğdan Chmelnitski az sonra Osmanlı himayesinden çıkıp Moskova himayesini kabul etmiştir (1654 te).

Sultan Mehmed IV. tarafından kiral Jan Kazimir'e verilen "Ahidname" (Ağustos 1667) daha önceki (1640'daki) ahidnamenin tekrarı ve tasdiki mahiyetinde olup, iki memleket arasındaki dostluğu teyit etmektedir. Mamafih bundan az sonra Mehmed IV.'in Lehistan'a karşı seferi başlamış ve 1672'de Kamanıçe kalesinin zaptıyla neticelenmiştir (Bu sefere Dorosenko Kazakları da Osmanlıların müttefikleri sıfatıyla katılmışlardı). Kamanıçe'nin fethiyle - Podolya, Volınya Osmanlı Devleti'nin idaresi altına konmuş, Ukrayna da Türkiye'ye tâbi bir ülke haline getirilmişti. Bu durum 18 Ekim 1672'de Buçaş (Buczacz)'ta akdedilen barışla tesbit edilmişti (Bkz. Vesika No. 378). Bu muahedenin ilk maddesi, Lipka Tatarları (yani Leh Müslümanları)na aittir, ve sefer esnasında Osmanlılar tarafına geçen Lipka - Tatarlarına Lehliler tarafından hiç bir şey yapılmayacağı şartı konmuştur. 2. madde ile de Leh hükümetinin, her yıl Osmanlı Padişahına 22 bin altın vergi ödemesi tesbit edilmiştir. Sonra: Ukrayna Kazaklarının Lehlilerden ayrı olacakları da kaydedilmiştir. (Bkz. *Silâhdar Ağa Tarihi* I, 615/16).

No. 380, Mehmed IV.'den kiral Michal Korybut Wisniowiecki'ye (23 Ekim 1672) yazılmış olup, daha evvelki "ahidname"lerin tekrarıdır. Katalog'daki son vesika No. 381, Veziriâzam Köprülü-zade Fazıl Ahmed Paşa tarafından yazılan bir mektup olup, "Ahidname"nin aynıdır.

Bununla Katalog'un I. kısmındaki vesikalar sona eriyor. Görülüyor ki, bunlar Fatih Sultan Mehmed'den itibaren, Osmanlı Devletinin en geniş hudutlara ulaştığı Kamaniçe seferi (Buçaş barışı) ne kadar (1672) Türkiye ile Lehistan arasındaki münasebetlerin, siyasi, ekonomik, diplomatik ve askerî bakımdan birer muhasebesi mahiyetindedir. Elçilerin adları, ticaret meseleleri, bilhassa Kazak problemlerine ait burada birçok mühim bilgi verildiği gibi, Osmanlı Padişahlarının "Ahidname"lerinden Osmanlı Devleti'nin Lehistan'a karşı aldığı "hâmi" durumları yankısını bulmaktadır. Dolayısıyla Türk-Leh münasebetlerinin tetkiki için Varşova'daki bu tarihî vesikalar, büyük bir önemi haizdir. Bunlar aynı zamanda Osmanlı-Türk kançelârya usûlleri, dil tetkikleri itibariyle de gayet ehemmiyetlidir.

Bilindiği üzere, İstanbul'daki "Başbakanlık Arşivi"ndeki "Mühimme Defteri"lerinde vesikaların ancak "suret"leri mevcuttur. Mâle-sef Leh kırallarından gelen nâmelerin asılları hiç muhafaza edilmemiştir. Diğer yandan "Mühimme Defterleri"ndeki Leh kırallarına ait "nâme-i hümayun suretleri" de çok mahduttur ve çok geç bir tarihe aittir. Bu defterdeki Lehistan'la ilgili ilk yazı Buğdan voyvodasına gönderilen bir "hüküm"le ilgilidir ("Mühimme Defteri VII, vesika No. 103, 16 Safer 975/23 Ağustos 1567). "Mühimme Defteri"ndeki "Leh kırılma nâme-i hümayun sureti"nin ilk kaydı VII, vesika No. 201, tarihsizdir. Ancak metinde Akkerman Bey'i Hasan'dan bahsedildiğine göre bunun 1553 - 1568 aralarında olması icap eder (Bkz. Katalog, Vesika No. 148). Şu halde "Mühimme Defteri"ndeki nâme'nin de bu tarihlerde yazılmış olması lâzım gelir.

"Mühimme Defteri"ndeki VII, vesika No. 2726'da" Leh kırılma nâme-i hümayun" da (tarihsiz) Nakşa Dukası (Yahudi) Yasef Nasi'nin adamlarının Lehistan'da balmumu ticaretinden bahsedilmiştir; fakat böyle bir nâme, "Katalog"da gösterilmemiştir, yani muhafaza edilmemiştir. "Mühimme Defteri"nde (VII) Leh kırılma gönderilen ve tarihi konan nâme (VII, vesika 2742) 18 Zilk. 975/21 Mayıs 1568, olup, Cankerman (Özü) çevresinde Lehlilerin yaptıkları yolsuzluklarla ilgilidir. Böyle bir nâme "Katalog"da gösterilmediğine göre, yine muhafaza edilmediği görülüyor. Aynı veçhile 8 Muharrem 976/3 Tem. 1568 tarihli, yine Cankerman olaylarına ait başka bir nâme de - "Mühimme Defteri" (VII) "Katalog"da yoktur. Hem "Mühimme Defteri" (VII, No 2749) hem de "Katalog" da (Vesika No. 184) gösterilen nâme, 18 Muharrem 976/13 Temmuz 1568 tarihli bir

nâme'dir (Mamafih "Katalog"daki tarih: 16 - 25 Temmuz 1568 dir). Yapılan karşılaştırmadan görüldüğü üzere, "Mühimme Defterleri"nde Lehistan'a gönderilen çok az "nâme" muhafaza edilmiştir. Aynı veçhile Lehistan'a giden birçok nâme de Leh Arşivi'nde muhafaza edilmemiştir.

Leh Arşivlerindeki "Türkçe Vesikaların Kataloğu" tanıtmasını bitirirken, Z. Abrahamowicz'in, eserinin II. kısmını da bir an evvel neşretmesini temenni etmeliyiz.

PROF. DR. OSMAN TURAN'IN YAZISI DOLAYISI İLE

BİR AÇIKLAMA

AHMED ATEŞ

Bellekten'in 116. sayısında (Ekim, 1965, XXIX, 640 — 660), Prof. Dr. Osman Turan tarafından yazılmış olan *Selçuklular hakkında yeni bir neşir münasebetiyle* adlı yazıda *İslâm Ansiklopedisi*'nde çıkan Selçuklular maddesinin kendisinin *Selçuklular tarihi ve Türk - İslâm medeniyeti* (Ankara, 1965) adlı kitabından intihal edilmiş olduğunu, kendi tabiri ile ve kendince, "gerçekten ilim âleminde emsâli nâdir görülen bir cesaretle bir haksız fiil hâdisesi meydana" çıktığını iddia etmektedir. Onun bu iddiasına *Ansiklopedi*'deki makalenin sahibi her halde cevap verecektir. Prof. Dr. Osman Turan bir taraftan da *Ansiklopedi*'nin Tahrir heyetini, bilhassa bunun murahhas müdürünü, adını sık-sık zikretmek ihtiyacını duyarak, ona yardım etmekle veya cürüm ortağı olmakla itham ediyor. Bunu yapabilmek için Selçuklular maddesinin kendisinden istenmesi ile başlayan olayları tahrif ederek ve bazı eklemeler ile hikâye etmektedir. Bütün olayların *Ansiklopedi* bürosunda yazılı vesikalarının — bizim yazılarımızın kopyaları ile kendisinin mektuplarının asılları— mahfuz olduğunun, bunların kendi teşebbüsü üzerine — *İslâm Ansiklopedisi* tarihinde ilk ve son defa olarak—, Millî Eğitim Bakanlığı teftiş kurulu başkanı tarafından, hususî surette, yerinde teftiş ve tasvip gördüğünün kendisince pek âlâ bilinmesi gerekir. Fakat o bunları külliye unutmuş görünmektedir. Yoksa böyle iddialarda bulunmak için sahip olunması gereken vicdanî endişesizlikten dehşet duymamak kabil değildir. Her şeye rağmen hikâyenin doğru şeklini burada nakletmek ve onun iddialarına cevap vermek lüzumsuz sayılabilirdi. Ancak bir ilim adamları neslinin ortaklaşa ve fedakârca çalışması ile çeyrek asırda meydana gelen ve dünya ilim âleminde haklı bir itibar kazanan bir ilim eserimiz bahis konusu olduğu için, hikâyenin yeniden nakledilmesi ve kendisine hatırlatılması zarureti hasıl olmuştur.

Okuyuculardan, malûm olduğu halde, ilk önce şu hususu hatırlatmama müsaade edilmesini dileyeceğim: Bahis mevzuu olay *İslâm Ansiklopedisi*'nde çıkacak Selçuklular maddesidir. *İslâm Ansiklopedisi* mümkün olduğu kadar belirli zamanlarda ve belirli bir hacimde çıkan fasiküllerden meydana gelir. Buraya giren maddelerin aşağı yukarı belirli bir zamanda ve belirli bir hacimde hazırlanması gerekir. Bundan dolayı bu olayda zamanın ve maddenin hacminin çok mühim olduğu aşikârdır.

Prof. Dr. Osman Turan, tarihleri hafzederek, hikâyesine şöyle başlar: "İslâm Ansiklopedisi Tahrir heyeti müdürü Prof. Ahmed Ateş imzası ile aldığım resmî bir yazıda Selçuklular maddesinin tarafımdan yazılması isteniyor ve 18—20 sahifeyi geçmemesi bildiriliyordu. Devrin ehemmiyeti... ve nihâyet Selçuklulara dâir tetkiklerin henüz başlangıç halinde bulunması dolayısıyla bu takdirin kifayetsizliği tarafımdan anlatılmış... ve neticede Selçuklular maddesinin 80—90 sahifeye çıkarılması üzerinde mutabakata varılmıştı". Gerçek durum ise şudur: Prof. Dr.

Osman Turan, 1963 yılı Mayısında, Ansiklopedi bürosuna gelmiş, Selçuklular maddesinin ne mahiyette ve kime yazdırılacağı, hacminin ne kadar olacağı, kendisi ile konuşulup, birlikte bir takım esaslar tesbit edilmişti. Nitekim Prof. Dr. Osman Turan'a yazılmış olan aslı kendisinde ve sureti Ansiklopedi bürosunda bulunan 31 Mayıs 1963 tarihli ve 84 sayılı ilk resmî yazımızda şöyle denilmektedir: "Selçuklular maddesi hususunda daha önce büromuzda görüşme yapılmış ve Anadolu Selçukluları maddesi, hükümdarları çok mufassal olarak yazılmış olduğu için, 3 Ansiklopedi sahifesi hacminde olmak üzere zat-ı âliniz tarafından yazılması uygun görülmüştü.

Heyet-i umumiyesi ile Selçuklular maddesini yazmak istediğiniz takdirde, hepsi 18—20 Ansiklopedi sahifesini geçmemek üzere, tarafınızdan telif edilmesine Tahrir heyetimiz taraftardır.

Bu maddeyi 4 ay içerisinde göndermenizi veya kabil olup - olmayacağını bildir-menizi reca ederim."

Prof. Dr. Osman Turan'ın 12 Haziran 1963 tarihli cevabı da şöyledir: "Ben Selçukluların daha geniş yazdırılacağını düşünerek nasıl bir iş-birliği yapmamız gerektiğini sormak istemiştım ve yalnız Türkiye Selçuklularını yazacağımı sanıyordum. Şimdi yazılan hususî maddeleri göz önüne alarak, bu maddeyi çok umumî bir şekilde yazdırmaya karar vermişsiniz. Bu takdirde de tek kalemden çıkmasından fayda mülâhaza ediliyor demektir. Yaz aylarına rastlayacağı için belki vakit az gelecektir. Mamafih yakında sizlerle görüşmek fırsatı olacaktır. Bu suretle çizdiğiniz hacme göre yazmağa çalışacağım."

Görülüyor ki, hacim takdirinde kendisi ile görüşülmüş olduğu gibi, bu hususta bir mutabakata da varılmıştır; onun aksi iddiaları bizzat kendi mektubu ile tekzip edilmektedir. Arada yalnız zaman bakımından ihtilâf vardı ki, 12 Haziran 1963 tarih ve 93 sayılı yazıda şöyle denilmiştir: "Selçuklular maddesi için verilmiş olan zamana ancak bir ay daha ilâve edilebilir. İstanbul'a teşrifiniz esnasında bu husus üzerinde daha teferruatla görüşebileceğimizi ümit ederim..."

Prof. Dr. Osman Turan, maddeyi üzerine aldıktan sonra, yazıp vereceği mühlet (yani Ekim 1963) geçtiği bir sırada, maddenin bir fasikül (80 Ansiklopedi sahifesi) olacağını söylemiştir. Buna karşılık, — yine yazıyı teslim etmesi gereken mühletten çok sonra— görüşlerinde ısrar etmesi ve oyalamaları üzerine, 19 Şubat 1964'te kendisine şunlar yazılmıştı: "Tarafınızdan yazılması İslâm Ansiklopedisi Tahrir heyetince uygun görülmüş olan Selçuklular maddesinin bir fasikül tutacağını ifade buyurmuşsunuz. İslâm Ansiklopedisi Tahrir heyeti Ansiklopedinin bir an önce bitmesi için, esasen mühim Selçuklu hükümdarları hakkında ayrı ayrı maddeler bulunduğunu, bulunmayanların da bundan sonraki kısımlarda ve zeyilde bulundurulacağını göz önüne alarak, bahsettiğiniz hacmin imkânsız olduğu, azamî 25—30 sahifelik bir maddenin konulabileceği kanaatine vâsıl olunmuştur. Bundan dolayı mezkûr maddenin bu hacme göre kaleme alınmasını, eğer dediğiniz hacimde hazırlanmış ise, meselâ T. T. K. yayınları arasında oldukça büyük bir kitap olarak yayınlatabileceğiniz bu eserin teksif edilmiş bir hülâsasının Ansiklopedimize gönderilmesini bilhassa reca ederim". Buna rağmen, burada tafsilâne lüzum olmayan mektuplaşmalardan sonra, vaktin geçmiş olması, *Ansiklopedi*'nin tıkanmış

bir duruma düşmesi yüzünden, 80 ansiklopedi sahifesi hacminde bir yazının kabulüne ister - istemez karar verildi. 18 Nisan 1964 tarihli ve 53 sayılı bir yazı ile —mühletten bitmesinden 6 ay sonra— bu yazı kendisinden istendi. Bir takım oyalamalardan sonra, nihayet Haziran 1964 başlarında —mühletten 8 ay sonra— Prof. Dr. Osman Turan 80 sahife hacminde diyerek, yazıyı bizzat büroya teslim etti. Biz de mutabık kalınan hacimde olduğunu düşünerek, yazıyı, ilk kontrolü yapılmak üzere, o zamanki kontrol memuru Doç. Dr. Şükrü Akkaya'ya teslim ettik ve bir taraftan da kontrol edilen kısımların yazdırılmasına başlandı. 50 daktilo sahifesi kadarı yazılınca, müsveddelerin 500 küsur daktilo sahifesi (160—170 Ansiklopedi sahifesi) tutacağı görüldü. Bu kısım, hemen kontrol edilmek ve kısaltılmak üzere, 1 Temmuz 1964 tarihli ve 105 sayılı yazımızla, kendisine gönderildi. Bu yazıda bir de şöyle deniliyordu: “Müsveddelerin iyi tahmin edilememesi yüzünden hâdis olan bu durumda yazıları derhal okuyarak, kısalttıktan sonra bize göndereceğinizi ümit ediyoruz. Yoksa Ansiklopedinin çok geç ve matbaadaki müretteplerin âtil kalması tehlikesi vardır”. Bu arada 16 Temmuz 1964'te, ikinci 50 sahifelik kısım, aynı şekilde bir yazı ile, kendisine gönderildi. Esasen çok gecikmiş yazısı ile Ansiklopedi idâresini tam bir çıkmaza soktuğunu gören Prof. Dr. Osman Turan, hemen gereken kısaltmayı yapacak yerde, 4/7/1964 tarihli mektubunda : “Kısaltmanın benim için maddeten ve mânen mümkün olamayacağını da üzülerek belirtmek isterim... Ansiklopedi ölçülerine uymak gayretleri beni kâfi derecede bıktırılmış...” demekte idi. Buna karşılık maddenin istenilmesinden 15 ay, mühletten 10 ay sonra, 8/7/1964 tarihli, 109 sayılı yazımızda tamamiyle sıkışmış ve âtil kalmış Ansiklopedi'yi ve Prof. Dr. Osman Turan'ın emeklerini kurtarmak için, ona şu teklifte bulunmuştuk: “Tahrir heyeti Selçuklular tarihinin Türk tarihi, millî tarihimiz bakımından çok büyük ehemmiyetini tamamiyle müdrük olarak yaptığı görüşme sonunda, bu maddenin bu hacimde konulmasına imkân olmadığına ittifakla karar vermiştir. Bu durumda maddeyi sizin kısaltmamız mümkün görülmediğinden, bu işi büromuza bırakmanızı reca ediyoruz. Sonuna, arzu ettiğiniz takdirde, telif hakkınız bâkî kalmak ve derhal ödenmek şartı ile, T. H. (yani: Tahrir Heyeti) rumuzu konulabilir”. Bu tekliften maksat, pek meydandadır ki, maddenin değerini tamamiyle yazarına bırakarak, muhtemel mes'uliyetini kendi üzerimize almak ve kendisini yaklaşmak istemediği bir külfetten kurtarmaktı. Bu arada Ankara'da bulunduğumdan kendisini ziyaret ettim. Ona şöyle teklifte bulundum :

1. Makaleyi mümkün olan sür'atle kendisinin kısaltması,
2. Makaleyi bizim kısaltmamız.
 - a) İsterse, kendi imzası ile çıkması,
 - b) İstemezse, bütün hakları kendisine âit olmak üzere, T. H. (Tahrir Heyeti) rumuzu ile çıkması,
3. Eserin tam olarak bastırılmasının tarafımızdan Millî Eğitim Bakanlığına teklif edilmesi ve hulâsasının “Osman Turan'ın basılacak eserinden hulâsa edilmiştir” kaydı *Ansiklopedi*'de basılması,.

Konuşmamızda bunları reddeden Prof. Dr. Osman Turan, 13/7/1964 tarihli mektubunda, yine Selçuk tarihinin ehemmiyetini ileri sürerek, tekliflerimizi reddetmiştir. Bu mektubunda eserini bizim kısaltmamız hususunda bunun bahis

mevzuu olamayacağını söyleyip, “bu sebeple sâhibine eserini kendi eli ile katletme mânasına gelen bir teklifin yapılmaması... icap ederdi” diyerek, Tahrir heyetinin hepsi profesör olan üyelerine, bir tarih maddesini kısaltacak liyakatte kimseler olmadıklarını söyleyerek, hakaret etmekten de geri kalmıyordu. Aynı mektupta bundan başka da “... bir sene çalıştırılan bir insana karşı bir mes’uliyet meselesi ve hissi elbette mevcuttur” diyordu. Hak ve mes’uliyet hissinden bahseden Prof. Dr. Osman Turan yaptığı işin 5 ayda 2 metre genişliğinde masa sipariş edilen bir kimsenin 15 ay sonra, 20 metre genişliğinde bir masa getirip, evin duvarlarını yıkarak, onu eve sokmağa çalışması ve bundan dolayı hak iddia etmesi kadar hukuk dışı bir davranış olduğunu fark etmiyordu veya etmez görünüyordu.

Aynı mektupta nihayet “eserin derhal iâdesini istemekten ve sizleri de arzu-nuza (!) kavuşturmadan başka bir çare kalmamıştır” diyordu. Bu durumda Selçuklular maddesi diye verdiği — basılınca büyük boyda 400 sahife kadar tutan— yazılarını, isteğine uyarak, kendisine iâde etmekten ve maddeyi başka bir müellife yazdırmaktan başka çare kalmamıştı ve böyle yapılmıştı.

Prof. Dr. Osman Turan’ın yazısının kendisine gönderilinceye kadarki macerası, kendi yazılarının da şahâdet ettiği gibi, işte bundan ibârettir. Şimdi bunlar karşısında onun yazısına bakılırsa, mevcut olmayan neler eklediği daha kolay anlaşılacaktır. Bir yerde (s. 640, satır 36 v. dd.): “Bu durum karşısında kendisine son teklif olarak medeniyet kısmı bırakıldığı ve sâdece siyasî kısım basıldığı takdirde, hem hacminden ve hem de zamandan tasarruf sağlanacağını bildirmiştim. Nitekim bu kısım bir fasikülden az tutacaktı” diyor. Bu sözler tamamiyle uydurmadır. Kendi mektupları ve cevaplarımız meydandadır. Böyle bir teklif asla gelmemiştir. Bu iddia aynı zamanda hadiseler de uymaz. Çünkü kendisi ile konuştuğumuz zaman, —metinleri yukarıya alınmış mektuplarımızda da tekrar tekrar ifade edildiği gibi—, Selçuk hükümdarları için çok uzun maddeler bulunduğunu, binaenaleyh siyasî ve askerî olayların mümkün olduğu kadar kısa geçilmesi, umumî meseleler ile medeniyet ve kültür meseleleri üzerinde daha çok durulması kararlaştırılmıştı — bu husus onun ilk cevabının yukarıya alınan parçasında esasen kendisi tarafından da tekrar edilmektedir—. Bunun gibi, onun “Prof. Ahmed Ateş maddeyi yazmaya heveslenen Prof. İ. Kafesoğlu ile anlaşarak (!) medeniyet kısmına ehemmiyet verip, ondan feragat edemeyeceklerini ileri sürüyor...” sözü de kaba, vakıaların yukarıdan beri açıklanan seyrine ve kendi mektubunun metnine bile uymayan çirkin bir isnattır. Bir az aşağıda da “maddenin artık Kafesoğlu tarafından kısa olarak kaleme alınacağını, fakat zaman darlığı dolayısıyla eserimden faydalanmasına müsaade etmemi teklif ediyordu” diyor. Kendisine hiç bir zaman böyle bir teklif yapılmış değildir, bu sözler de tamamen asılsızdır. Mektuplarımız ve tekliflerimiz meydandadır.

Her şeyi bir entrika havası içinde görmeğe ve göstermeğe çalışan Prof. Dr. Osman Turan daktilo edilmiş 189 sahifenin Ansiklopedi bürosunda alıkonulduğunu da söylüyor. Bunun mutad bir muamele olduğunu, hatta basılan yazıların müsveddelerinin de asla Ansiklopedi bürosundan dışarı çıkarılmadığını kendisi çok iyi bilir. Çünkü büronun bir mes’uliyeti olduğu gibi, yazarların da bir mes’uliyeti vardır ve bu yazılar bir çok meselelerin isbatı zımında birer vesika olabilir. Nitekim kendi yazıları birtakım hususların isbatında vesika olacaktır.

Burada şunu da ilâve etmek lâzımdır ki, büroda yazılan ve bir sureti alıkonan 189 sahifelik yazılar Selçuklular tarihinin Malazgird muharefesine kadar olan kısmına taalluk eder ve Selçukluların bu zamana kadarki tarihinin Prof. Dr. Osman Turan'ın asıl ihtisasının dışında bulunduğu bütün mütahassıslarca malûmdur.

Böylece normal bir tarzda cereyan eden olayları bir entrika havasına büründürmeğe çalışan Prof. Dr. Osman Turan, bu işi ne kadar hesaplasa, yine de iddialarının esassız olduğunu kolayca isbat edecek delilleri de vermekten geri kalmamaktadır. Nitekim bizzat kendisi şöyle diyor (s. 641, satır 32 v. dd.): "Gerçekten esere ait mâceranın bitmediği seziliyor ve bâzi şâyialar daha bir şeyler olacağını gösteriyordu". Maksudı malûm. Halbuki düşünmüyor ki, bir kimse bir eseri intihale karar verse, tabiidir ki, bunu gizleyecektir. Şu halde, eserlerin yayınlanmasından önce, "bazı şâyialar" çıkması imkânsızdır. Böyle olunca, Prof. Dr. Osman Turan'ın yalnız kendi muhayyilesinde mevcut bir şeyleri sezindiği ve şâyiaları duyduğu ve bütün yazdıklarının bu tasavvurlardan ibaret olduğu meydandadır.

İslâm Ansiklopedisinin Prof. Dr. Osman Turan ile olan mâcerası bununla nihayet bulmadı. Kendisi zamanının Milli Eğitim Bakanına müracaat ederek, teftiş kurulu başkanının İstanbul'a gönderilip, meseleyi teftiş etmesini ve hayretten dona kalmasını da temin etti. Ancak bütün bu olayların Tahrir heyetini ne kadar meşgul edeceğini, her maddenin yazdırılması için bu kadar uğraşılırsa, *Ansiklopedi*'nin nasıl bir çıkmaza gireceğini takdir etmek elbette güç değildir.

Kendisinin yazılamaz sandığı Selçuklular maddesi yazılıp, ilk kısmı basılınca, Prof. Dr. Osman Turan, bizzat söylediği gibi, sezindiği vehimlerine inanarak, İslâm Ansiklopedisi Murahhas müdürü sıfatı ile, bana bir ihtarnâme (!) çekti. Ona verilen cevapta iddialarının tamamıyla maddeten yanlış ve vâhî mesnetlere dayandığı gösterilmiş ve şu husus hatırlatılmıştı : "İbrahim Kafesoğlu yıllardan beri fasilasız olarak Selçuklular tarihini inceleyen ve Üniversite kürsüsünden okutan... bir ilim adamımızdır... Onun burada adını yazmağa kalemimin varmadığı bir cürmü irtikâp edebileceğini — daha doğrusu buna tenezzül edeceğini— ve bizim, diğer arkadaşlarımız ile birlikte, bunu müsamaha ile karşılayacağımızı tasavvur etmenin bile abes olacağını kabûl etmeniz gerekir. Kaldı ki, böyle bir iddianın sadece bir bühtan olmaktan ileri gidemeyeceği sizin ve onun şimdiye kadarki çalışmalarınız ve yayınlarınız ile kolayca isbat edilebilir".

Ben Prof. Dr. Osman Turan'ın bu son yazısında bu kanaatimi değiştirecek bir delil görmedim.

Prof. Dr. Osman Turan yalnız kendi muhayyilesinde mevcut kuruntulara dayanan son yazısında, bir de "her halde Tahrir heyeti müdürü ile birlikte varılan anlaşmaya (!) göre girişilen ilk teşebbüs kitabımızın neşrinden önce davranmak ve makaleyi bir an önce basmak idi" demektedir. Yine aynı sakim zihniyetin bir ifâdesi olan bu hükmü verirken, tarihçi Prof. Dr. Osman Turan tarihleri unutmaktadır. Belirli fasılalar ile çıkan bir eser kendisinden en geç 1/ Ekim /1963'te teslim etmesini istediği bir yazıyı Haziran 1964'te almış ve bir ay sonra kendisine iâde etmek zorunda kalmıştır. Bu yüzden, en ihtiyatlı hesaplar ile bile, *Ansiklopedi*, kendisi yüzünden, hiç olmazsa, 8—9 ay geç kalmış demektir. Bundan dolayı Selçuklular maddesi —kendisine haber vereyim— kısım kısım geldikçe, hemen yazdırılıp, basımına

gönderilmiş ve basılmış ise, bunun ancak kendisinin sebep ve mes'ulü olduğu bu gecikmeyi telâfiden başka bir sebebi yoktur ve olamaz da.

Her şeyi aynı gözlükten görmek isteyen Prof. Dr. Osman Turan Sancar dediği Selçuklu hükümdarına ait maddenin Sencer'e konulmasını da aynı zihniyetle izah etmiş ise, tabii buna artık şaşmamak gerekir. Fakat hemen söyleyeyim ki, yine aldanmaktadır. *Ansiklopedi*'de mevcut olan Sancar maddesini okusaydı, orada kelimenin asıl şeklinin *sanç-* kökü ile ilgili olduğu, doğru şeklinin Sançar olması gerektiği, fakat ç sesi te'siri ile, bunun incelendiği, Türkiye'de —ve Arap imlasına bakılacak olursa, Sencer zamanında bile— kelimenin ince vokaller ile telâffuz edildiği göz önüne alınarak, bu hükümdara ait maddenin Sencer'e konulduğunu görürdü. Kendisinin tasavvurlarının vâhi olduğu, elbette bu maddî deliller ile, kolayca anlaşılabilir. Esasen 7 sahife tutan bu yazının dizgi ve baskısı bir haftalık bir iştir ki, bunun kazanılmasının 15 ay kaybı yanında bir değer ifade etmeyeceği de bellidir.

Prof. Dr. Osman Turan, aynı zihniyetle, bir de şöyle demektedir : “Büyük bir ihtiras ve çeşitli mücadeleler ile müesseseyi idârelerine alan ve bu sebeple veya mizacları dolayısıyla de bir çok ciddi ilim adamının uzaklaşmasına sebep olan bu arkadaşımız...”. Arkadaşımız Osman Turan'ın teferruatını ve mahiyetini pek âlâ bildiği bir mücadeleyi böyle ortalığı bulandıracak tabirler ile ifade etmesi cidden esef vericidir.

Evvelâ şunu söyleyeyim: “Bir çok ciddi ilim adamının uzaklaşmasına” sözlerini yazarken, Osman Turan gözü önünde bulunan *Ansiklopedi*'nin sahifelerini karıştırmak lüzumunu bile hissetmeyecek kadar vicdanî endişelerden uzak bulunuyor görünmektedir. Yoksa, eksik bir imzaya mukabil, o zamana kadar *Ansiklopedi*'de çıkmamış olan hiç olmazsa 10 imzayı hemen görecek. Eksilen imzaya gelince, şahsına ve ilmine karşı büyük bir takdir ve saygı duyduğum o imza sahibi ile, *İslâm Ansiklopedisi*'nin ilmi seviyesinin alçalması tehlikesi belirince, maalesef aramızda bir ihtilaf çıktı. Bununla beraber *Ansiklopedi* idaresi bana verilmek istendiği zaman, herkesten önce onunla görüştüm, aramızda bir anlaşma imkânı bulamadığıma hâlâ üzgünüm. Prof. Dr. Osman Turan, bu durumu bildiği halde, bunu hatırlatması en az insafsızlıktır.

Prof. Dr. Osman Turan bir de “Ahmed Ateş biraderimizin de hayranlığını kazandığına göre, bu maddenin neden Kafesoğlu'na değil, bana ısmarlandığı suali de cevapsız kalmaktadır” diyor. Halbuki bu sorunun cevabını Osman Turan biraderimiz vicdanının derinliklerinde bulmalıydı.

* * *

İslâm Ansiklopedisi Tahrir heyeti Prof. Dr. Osman Turan'ın eserini okumadan, sırf şahsı hakkındaki iyi düşünce ve niyetleri sebebi ile, her şeye rağmen, uzun zaman kendisi ile bir anlaşma zemini bulamadığına üzülmüştü. Hattâ eserinin Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü tarafından basılması bahis mevzuu olduğu zaman, okumamış olduğumuz bu eser hakkında, bu hususta müsbet rey vermiştik. Fakat eseri çıkınca, böyle bir anlaşmanın yapılmamış olmasının büyük bir talih eseri olduğu anlaşılmıştır. Çünkü Osman Turan'ın eseri, makalesindeki yüksek iddialarına ve kendi kendine sonsuz güvenine rağmen, maddî ve iptidai feci yanlışlar

ile doluydu. Bunun bir kısmı hakkında bir fikir edinmek için şimdilik şu yerlere bakılabilir :

A. Ateş, *Yabgulular meselesi* (*Belleten*, 1965, XXIX, 517 — 525) :

İ. Kafesoğlu, *Tarih dergisi*, İstanbul, 1965, sayı 20, s. 171 — 188;

A. Ateş, *Şarkiyat mecmuası*, İstanbul, 1966, CVI, 162 — 173.

Burada gösterilmiş ve isbat edilmiştir ki, “Türk ilmini bu gibi hâdiselerden korumak” (s. 642, son satırlar), “Üniversitelerimizin ne derece bir kıymetler anarşisi içinde bulunduğunu” (s. 640, satır 1 - 2) göstermek isteyen Prof. Dr. Osman Turan, basit filoloji ve gramer kurallarını bile bilmeden, başka alimleri techil edebilmekte ve okuduğu metinleri anlamadan her sahada keşifler yapabilmektedir. Bu sözümler bazılarınca mübalağalı sanılabilir. Fakat onun böyle yanlış anlayışlarına ve buna istinat ederek yaptığı keşiflere gösterilen yerlerde anılmamış olan başka örnekler de verilebilir. Bunlardan biri mesela şudur: İbn Bîbî (neşr T. T. K., Ankara, 1956, s. 272, satır 6 - 7)'de şu cümle vardır:

سلطان در علائیه از قلعه عزم «شکر خانه» که در صحرا ساخته است فرمود کمال‌الدین
در خدمت سوار گشت ...

Bunu gören Prof. Dr. Osman Turan hemen şöyle der (*Selçuklular tarihi...*, s. 267, satır 24 v. d.): “İbn Bîbî’de ‘Alâiyye düzüğünde bir “şekerhane” olduğunu ve ‘Alâ’ al-Dîn Kaykubâd tarafından inşa edildiğini bildirmektedir ki, bu o zamanda bu sahillerde, limon ve portakal gibi şeker kamışının da mevcut bulunması ile mümkündür”. İbn Bîbî, Kamâl al-Dîn Kâmyâr’ın talihsizliğini anlatırken, sultanın yakınları ile gittiği *şahrâ*’da, yani şehrin uzaklarında bulunan bir *شکر خانه*’den bahseder. Bir imalathanenin, hele şeker imalathanesinin sahrada yapılmasında bir sebep ve mânâ olmayacağı bedihîdir. Yalnız buna bakarak, buradaki *شکر خانه* kelimesinin başka bir mânâda olması gerektiğine hükmedilebilirdi. Bunun gibi meselâ Hâkânî’nin bir mektubunda şöyle bir cümle vardır: (Şehid Ali Paşa kütüp., nr. 2796 nüshası, yaprak 145b): *ویوز را از شکر خانه خاص بیرون فرمود افکنندن*. Prof. Dr. Osman Turan gibi anlasak, bu cümleleri şöyle tercüme etmemiz gerekir: “Parsın husûsî *şeker fabrikasından* (!) dışarı atılmasını emretti ve o parsın bir daha av yerine getirilmesine müsaade etmedi”. Halbuki büyücek bir lûgat kitabına değil, sadece *Burhân-i kâfi*’a bakılsa, *şiker*’in (*şeker* okumak da yanlıştır) “şikâr, av ve parçalayan” demek olduğu, farsçada can-şiker (“ruh avlayan”), dil-şiker (“gönül avlayan”), düşmen-şiker (“düşman parçalayan”) tabirlerinin bulunduğu görülürdü. Bu halde *şiker-hane*’nin de “av kulubesi, av köşkü” demek olacağı kolayca anlaşılır. O halde İbn Bîbî’nin cümlesinin mânâsı “Sultan ‘Alâiyye’de, kaleden *sahrada* yaptırdığı av köşküne gitmeği buyurdu. Kamâl al-Dîn de beraberinde atlandı” demektir. Bu takdirde manada ve cümlede hiç bir gayri tabiiîlik olmadığı gibi, bir şeker imalathanesi tasavvuruna da imkân yoktur. Sonra hükümdarların “sahralarda” av köşkeri, av kuleleri yaptırdıkları malûm ise de, şeker imalâthanesi veya genel olan imalâthaneler yapıtıp, işlettikleri malûm değildir.

Bunun gibi, Türkçede muganni ve teganni kelimeleri bulunduğu halde *yugân-nûna*’yi *yagnûn* okuyan Prof. Dr. Osman Turan son makalesinde bile (bk. s. 653,

satır 9) *mescid el-câmi*'i yanlış bulup, *mascid-i cuma* olacağını söyleyerek, bilmediği bir dilin kelime ve tâbirlerini düzeltmeğe çalışıyor. Halbuki klasik Arapçada *mascid al-cum'a* terkibi mevcut olmadığı gibi, *mascid al-câmi*' terkibi, garip yapılışı (bir ismin sıfatına izâfe edilmesi) dolayısı ile, bir çok gramer kitaplarında izah edilen (bk. meselâ İbn Ya'îş, *Şârh al-Mufaşşal li'l-Zamahşari*, nşr G. Jahn, Leipzig, 1882, II, 330 v.d; Wrigt³, II, 232) çok müstamel bir terkiptir. Tarihi ve coğrafi eserlerde de büyük şehirlerde bulunan ulu camiler için daimâ bu *mascid al-câmi*' tabiri kullanılır. Osman Turan'ın eserindeki bütün yanlışları göstermek için, *Belleten*'in sahifeler ile, 120 — 130 sahife lâzımdır. Eğer Prof. Dr. Osman Turan (krş. kendi yazısı, s. 642, satır 24) kendisini tehdit ettiğimi söylemeyecek olsa, bu kadar yer te'min edildiği takdirde, ilim için, bu işi yapmağa amâde olduğumu da ilâve ederim.

Sayın Prof. Dr. Osman Turan'ın bu eserini okumuş olsaydık, tabii olarak, onu *Ansiklopedi*'ye koyamayacaktık ve bütününün basılması için Bakanlığa yapmağı vaad ettiğimiz teklifi de, mahcup bir halde, geri almak zorunda kalacaktık. İsteddiği hacimde ısrar etmesi ile, bizi böyle hâllere düşmekten koruduğu için, ben şahsen kendisine müteşekkir bulunmaktayım.

SELÇUKLU TARİHİ MESELELERİNE TOPLU BİR BAKIŞ

Prof. Dr. İBRAHİM KAFESOĞLU

Osman Turan tarafından *Selçuklular hakkında yeni bir neşir münasebetiyle: İ. Kafesoğlu'nun Selçuklular makalesi* adı ile yayınlanan ve gerek hakkımızdaki garip hükümleri, gerek ilmî seviyesi itibariyle pek dikkate şayan olan makale (*Belleten*, Ekim, 1965, XXIX, 116, s. 639 - 660)'ye karşılık vermek mecburiyetinde kaldık. Cevap mahiyetindeki bu yazımızın, şahsımızı haksız ve yakışsız ithamlardan vikaye etmesinden sarf-ı nazar, Selçuklular mevzuunda birçok gerçekleri meydana çıkarmak suretiyle Türk tarihinin bu son derecede ehemmiyetli safhasının, anakaynakları ve umumi literatürü yakından tanımayan, tarihî meselelere pek nüfuz edemeyen bazı tarihçilerin elinde âdeta hüviyet değiştirme talihsizliğinden kurtarmak hususunda ileri bir adım teşkil edeceğini ümid ediyoruz.

O. Turan'ın tarih bahisleri ile, bizi hedef tutan şahsî mütalealarını birbiri içinde zikrederek karmakarışık duruma soktuğu makalesini üç ana bölümde toplamak mümkündür :

- I — İslâm Ansiklopedisi ile olan dâva¹,
- II — Selçuklu tarihi hakkında umumî ve peşin hükümler,
- III — Makalemize "aktarıldığı" zannedilen kısımlar.

I — O. Turan'ın, Selçuklular maddesini hazırlayıp Ansiklopediye gönderdikten sonra çıkan ihtilâfın² izalesine çalışıldığı zamana atfen, "Ansiklopedi Müdürü, maddenin artık Kafesoğlu tarafından kısa olarak kaleme alınacağını, fakat zaman darlığı dolayısıyla eserimden faydalanmasına müsâade etmemi teklif ediyordu" (s. 641, str. 8 vd.) demesi sağduyunun kabul edemeyeceği bir iddia olduğu gibi, "bu teklif garip olmakla beraber, kendi fikirlerime ve hukukuma saygı göstermesi şartıyla muvafakat edeceğim" (aynı. yr. str. 10 vd.) şeklindeki ifadesi de aynı derecede sakat ve ciddiyetle alâkasız bir fikir mahsulü olmak lâzım gelir. Bilâhare makale müsveddeleri kendisine iâde edildiği için, zaruret karşısında ve kısa zamanda tara-

¹ İslâm Ansiklopedisindeki "*Selçuklular*" maddesi ile ilgili olarak O. Turan'ın iddialarını Ansiklopedi Murahhas Müdürü sayın Prof. A. Ateş'in lâyıku veçhile cevaplandırdığından (bk. A. Ateş, *Açıklama, Osman Turan'ın yazısı münasebetiyle*, *Belleten*, sayı 119, s. 65-72) emin olmakla beraber, şahsıma taallük eden bir - iki noktayı daha da açıklamaya lüzum görmekteyim.

² Bütün mes'uliyetin O. Turan'a râci olduğu tesbit edilen bu ihtilâfın çıkışı ve gelişmesini ortaya koyan vesikalar, bu arada O. Turan'ın Milli Eğitim Bakanına şikâyeti üzerine tahkikata memur edilen Bakanlık Teftiş Kurulu Başkanına sunduğumuz müdafaaların suretleri, Ansiklopedi bürosunda mahfuzdur.

fımızdan yazılan Selçuklular maddesinin yarısı (siyasî tarih kısmı) Ansiklopedinin 104. fasikülünde intişar ettiği zaman O. Turan'ın, madde mutlaka kendi müsveddelerinden intihal edilmiştir zannı ile Ansiklopedi idaresine, noter vasıtasıyla çektiği protestoya verdiği cevabı da "Kafesoğlu resmî cevabında yumuşak ve uysal bir müdafaa ile suçunu itiraftan kaçınıyor..." (s. 642, str. 21 vd., s. 656, str. 19) gibi hakikaten izahı müşkül bir mânada tefsir etmesi³ ve daha ileri giderek "Kafesoğlu Ansiklopedi bürosunda Selçuklular maddesini benimle birlikte yazmak istediğini söyledi ve teklifin bana ısmarlanması hususunu tahkik için de dosyayı getirtti" (s. 657, str. 4 vd.) tarzında beyanda bulunması da akıl durdurucu bir "yanılma" (tâbir onundur) şaheseri vasfındadır. Böylece O. Turan, maddenin kendisine verilme suretiyle bizim 'Selçuklular'ı yazmak fırsatını kaybettiğimiz ithamı ile ortaya çıkmaktadır ki, bunu da muhakeme zafiyetinin diğer bir delili saymakta hatâ yoktur. Çünkü, Tahrir Heyeti üyesi olarak Ansiklopedide her an arzu ettiğimiz maddeyi yazmak imkânına sahip bulunduğumuz, O. Turan dahil, kimsenin reddedemeyeceği bir husustur. Tahrir Heyetindeki bazı üyelerin direnmelerine rağmen maddenin, bizzat bizim ısrarımızla, O. Turan'a havale edilmesinde, kendisi ile dostluk hukukunun mevcut olduğunu zannettiğimiz bu arkadaşın bahis mevzuu tarihlerde içinde bulunduğu maddî-mânevî gayr-i müsait şartlar başlıca rol oynamıştı. Sayın Prof. A. Ateş'in yukarıda zikredilen yazısındaki "Osman Turan maddenin kendisine verilmesinin sebebini vicdanının derinliklerinde bulmalı idi" cümlesi de buna delâlet eder⁴. Tabiatıyla, o zaman O. Turan'a karşı duyulan bu sempatiye, onun, Selçuklular maddesini milletler-arası ilmi itibara sahip İslâm Ansiklopedisi'ne uygun bir seviyede yazabileceği düşüncesi de inzımam etmişti. Fakat bu arkadaş, sonraki beklenmeyen tutumlarıyla "eski dostluk hukuku'nu" soysuzlaştırdığı gibi, kendi ifadesi ile (s. 641, str. 22 vd.) kitabının Selçuklular maddesine esas teşkil eden kısmı (bk. *Selçuklular tarihi ve Türk - İslâm medeniyeti*, s. 27 - 216) da onun Ansiklopedi'nin ilmi ciddiyeti ile mütenasip bir makale yazamayacağını ortaya koydu. Bu itibarla biz, mâhiyetine vâkıf olmadığımız müsveddelerinin iâde edilmesinden dolayı, bilâhare, memnunluk duyduğumuzu itiraf etmeliyiz. Kendi beyanından da anlaşıldığına göre aslında 216 sahife iken sonraları ilâvelerle 400 sahifelik bir kitap hacmını kazanan *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti* adlı eserin Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde yayınlanmasının mâcerası da ayırıldır ve belirtmek yerinde olur ki, hakkımızdaki düşünce ve niyetlerini uzun müddet gizlemeğe muvaffak olmuş olan O. Turan adı geçen Enstitüde de, bu kitabı vasıtasıyla, tarafımızdan himaye edilmiştir⁵.

³ Halbuki biz bu cevabı Ansiklopedi Murahhas Müdürlüğü'ne hitaben kaleme almıştık.

⁴ A. Ateş, *Açıklama...* s. 70

⁵ Ben ve Prof. A. Ateş bu Enstitünün İlim Kurulu üyeleriyiz. Basılması hususunda usulen bizim tetkikimize verilmesi gereken bu kitabın mevzu ile uzaktan alâkalı diğer iki arkadaşına havale edilmesine ve onların pek kısa raporlarına karşı hiç bir itiraz da bulunmamıştık. Ancak, çok sonraları, tabî işi indekse geldiği sırada, eserin muhteviyatına vukuf peyda edince, baskıyı durdurarak, ilmi tenkidlerimizi hâvi raporlarımızı sunduk, böylece ilerisi için herhangi bir mes'uliyet kabul edemeyeceğimizi arz ederek, üzerimize düşen vazifeyi yerine getirdik.

II — O. Turan'ın Selçuklu tarihi hakkındaki umumî ve peşin hükümlerine gelince, belki çeyrek asırdan beri yerli ve yabancı bir çok ilim adamının titizlikle işlemekte olduğu Selçuklu mevzuu ile kendisinin alâka derecesini göstermek bakımından şu cümleleri dikkate değer : “Selçuklular hakkında yapılmış araştırmalar henüz pek az ve kifayetsiz bir safhada bulunduğu için bu büyük devir lâıykı ile anlaşılammış, karanlıklardan kurtulamamıştır.... Bu tarihin karanlıklar içinde kalmasının bir sebebi tetkiklerin kifayetsizliği ise, diğer bir sebebi de onun tetkik ve ihata zorluğudur” (s. 639, str. 1 vd.), “Devrin ehemmiyeti... Selçuklulara dair tetkiklerin henüz başlangıç halinde bulunması..” (s. 640, str. 9 vd.) v.b.

İşte O. Turan'ın Selçuklulara dâir kaynaklarda her gördüğü şeyi kendinin keşfettiği bir metâ sayması bu, hakikatla alâkasız, düşüncesinin mahsulüdür. Bundan dolayıdır ki, aşağıda görüleceği üzere, bütün yazdıklarını yeni fikir, orijinal görüş, ilk defa aydınlatma, Selçuklu tarihinde yol gösterici olma zannı ve sevinci içinde takdim eden O. Turan, bizim de makalemizde Selçuklu tarihinin hemen bütün meselelerini açıklamamız karşısında hayrete düşmüş ve “bir türlü hazmedemediği” (tâbir onundur) bu durumu, kendi müsveddelerinin bir müddet Ansiklopedi bürosunda kalması sebebiyle, benim Ansiklopedi Murahhas Müdürü ile gizlice anlaşabileceğimi de hesaba katarak (s. 642, str. 27, s. 643, str. 13, s. 656, str. 18) kolayca bir intihal hiss-i kâzibine bağlamış ve bu mutasavver intihale mesnet olmak üzere, makalemiz ile kitabı arasında paralellikler aramağa koyulmuştur. Makale ile kitabı arasında mevcut bariz ayrılıkları aslâ fark etmeksizin, müşterek kaynaklar, özel adlar, yıl ve ay isimleri gibi esasen değişmesine imkân olmıyan bazı benzerlikler “keşf” edince de artık bizi “Aktarmacı yazar”, “Zoraki şerik”, “Cesur hissedar” v.b. gibi tâbirlerle vasıflandırmakta güçlük çekmemiş, üstelik, kendi kendine hüküm verme hakkını bahşetmenin garip ruh hâleti içinde: “Kafesoğlu emanet eseri kendine göre bir metotla kısaltarak, bozarak aktarmış” (s. 641 - 642), “Karıştırarak, haşviyat ekleyerek, ilk defa tarafımızdan ileri sürülen yeni görüş ve meseleleri aynen naklederek.. kendine mal edeceğini sanmış” (s. 647), “ilmî ahlâk ve mesuliyet duygusundan uzak kalmış” (ayn. yr.), “Anlamadığı mevzuları aktarıırken perişanlığa düşmüş” (s. 650), “Bizden aldığı fikirleri sakat ilâvelerle karıştırmış” (s. 653) v.b. demek suretiyle itibarımızı sarsmağa girişmiş, ayrıca, yine kendi kendini salâhiyetli kılarak, bizi “Satıhta kalmak, umumî bilgilerden mahrum bulunmak, toplayıcılıktan ileri gidememek, metot ve tenkid kifayetsizliği içinde bulunmak” v.b. ile itham etmiş (s. 644, 949, 651, 656 v.b.) ve “yakalandığımızı”, “aktarmacılığı ifşa eden sağlam deliller verdiğimizizi”, “yanaltıcı temlik muamelesi” yaptığımızı iddia etmiştir. Yalnız bir yerde, bizim zengin bibliyografya ile mücehhez geniş ve sarıh izahlarımızın ne kendi kitabında, ne de başka bir eserde karşılıklarını bulamadığı Selçuklu devri medeniyet ve kültür hayatına dâir olan uzun bahiste, “Kafesoğlu'nun bugüne kadar anlamadığı mevzulara, Selçuklu devrinin içtimaî, kültürel, iktisadî meselelerine nüfuz etmiş gözükmesi doğrusu tekâmül kanunlarını aşmakta. . .” (s. 648, str. 12) demek zorunda kalmış, bununla beraber, hemen “Makalenin bu kısımları da menşcini düşündürmektedir” (ayn. yr.) cümlecini karalamaktan da kendini alamamıştır.

Böylece hislerinin tesirinden kurtulamıyarak sevk-i tabiisine boyun eğmiş bir kişi intibasını uyandıran O. Turan'ın ithamlarını yaparken dayandığı bir gerekçe

vardır ki, çok dikkate şâyandır. Filhakika O. Turan, Ansiklopedideki 4 formalık ve iftihara değer "Selçuklular,, maddesini kısa zamanda nasıl yazabildiğimize akıl erdirememektedir: "Bizim *iki yılda* hazırladığımız bir eseri takriben *iki aya* sıkıştırmak" (s. 643), "Tarafımızdan *iki yıl* içinde hazırlanan bir eser karşısında bir makalenin *iki ayda* vücuda gelmesi..." (s. 656 v.d.) ve benzeri sözler bunu gösterir. Mâmafih o, Selçuklu devri medenî hayatı bahsinde de bizim madde ile kendi kitabı arasında paralellikler aramamış değildir. Ancak o, burada, Ansiklopediye gönderdiği müsveddelerde bu bölümün mevcut olmadığına dâir şu kesin ifadesini unutmuş olmalıdır: "Eserin siyasi tarih kısmı (yani s. 27 - 216) Ansiklopedi için hazırlanmış bulunan metnin tam kendisi olup sadece bibliyografya haşiyeye nakledilmiştir" (s. 641, str. 22 v.d.).

Önce belirtelim ki, biz Selçuklular maddesini, iki ayda değil, bir buçuk ayda yazdık (1 ağustos - 15 eylül, 1964). Ansiklopedi'nin faaliyetini durdurmamak için, yıllardan beri üzerinde mesai harcadığımız Selçuklu tarihinin siyasi ve medenî safhalarına dâir binlerce fişimize, notlarımıza ve neşre hazır vaziyette olan "Umumi Türk tarih ve kültürü" adlı iki ciltlik kitabımıza müracaatla, yaz aylarının boğucu sıcaklarında ve bazı geceler sabahlamak suretiyle maddeyi hazırladık. Açıkça itiraf etmek gerekir ki, bu tahammülü güç çalışmayı, normal mühletten 12 ay sonra gönderdiği bir kitap büyüklüğündeki makalesini aynen yayımlamak gayesiyle, zaten daima küçümsemekten zevk aldığı Tahrir Heyetini tazyik yoluna sapan O. Turan'ın, vaktile bu maddeyi kendisine verdirmek için gösterdiği hüs-ü niyeti kötüye kullanmasının bir kefareti olarak yaptık. Ve başardık, çünkü bu suretle hem onun bizi muztar duruma sokarak yazısını neşre zorlama planları önlenmiş, hem de Ansiklopedi seviyeli bir madde kazanmış oldu. Sırası gelmişken tekrar edelim ki, eğer Tahrir Heyeti olarak biz o zaman O. Turan'ın makalesinin muhteviyatına vâkif olsaydık, bunun derhal reddini ilmî ve vicdanî bir vazife addederdik ⁶.

III — Hikâyenin içyüzünü, tamamlayıcı mahiyette olarak, böylece açıkladıktan sonra, asıl mevzuumuza geliyoruz. Önce de işaret ettiğimiz gibi, kaynaklarda her gördüğünü "yeni" sanan ve ilk aklına gelen fikri, orijinal buluş ve keşif olarak ileri süren O. Turan, kitabı ile bizim makalemizi satır - satır karşılaştırmış ve yalnız aradaki "benzerliklerin" kendi eserinden aktarıldığını söylemekle iktifa etmemiş, fakat makalemizin belki yirmide biri tutarındaki bu "benzerlikler" dışında kalan bölümlerine de sahip çıkarak bir illüzyonist maharetiyle bütün "Selçuklular" maddesine el koymak teşebbüsünde bulunmuştur. Aşağıdaki kısımda "benzerlikler" bakımından da O. Turan'ın kitabı ile bizim makale arasında bir münasebet mevcut olmadığı görülecek, müşterek kaynakların bile başka - başka açılardan değerlendirildiği, araştırmalar yönünden de büyük farklar bulunduğu, hâdiseleri tefsir,

⁶ Bu müsveddelerin sonradan bir çok ilâvelerle şişirilmesinden meydana gelen "Selçuklular tarihi ve Türk - İslâm medeniyeti" adlı kitap hakkında bk. A. Ateş, *Yabgular meselesi*, Belleten, Temmuz 1965 XXIX/115, s. 517-525; İ. Kafesoğlu, İstanbul Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, sayı, 20, 1965, s. 171 - 188; A. Ateş, Şarkiyat Mecmuası, VI, İstanbul, 1965, s. 161 - 173; A. Ateş, *Açıklama, Prof. Dr. Osman Turan'ın yazısı münasebetiyle*, Belleten, sayı, 119, s. 65-72).

meseleleri ihata itibariyle aramızda uzlaşması güç ayrılıklar olduğu sarahatle anlaşılacak ve bu te'vili imkânsız gerçeklerdir ki, bizim makaleyi O. Turan'ın kitabından tamamen tefrik eden mahiyet ve keyfiyet damgaları olacaktır. Biz O. Turan'ın tenkid makalesinde "çalındığını" iddia ettiği hususları dikkatle sayarak 46 madde tesbit ettik. Şimdi bunları teker - teker, fakat çok yer almamak için, kısaca cevaplandıracağız. Bu mesâimizin aynı zamanda Selçuklu tarihi meselelerine toplu bir bakış sağlayacağına kaniiz.

1 — S. 643, str. 15 vd. Tetkiklerde *Sancar* şeklinde yazılması âdet haline gelen ünlü Selçuklu sultanının adının Ansiklopedi'de "*Sencer*"e çevrilmesi doğrudan doğruya ilmi endişe mahsulüdür. Bu husus "*Sancar*" maddesinde açıklanmıştır (bk. *İA.*, mad. *Sancar*). Bir itham bahasına da olsa hatâda ısrar ilim telâkkisinin zayıflığını ortaya koyar.

2 — S. 644, str. 1 vd. Bizim ciddi kaynak ve tetkikler yerine muahhar ve kıymetsiz olanları birbirine karıştırarak metot ve tenkid kifâyetsizliği gösterdiğimizize dâir zikredilen M. A. Köymen'in makalesi yeter bir delil olmayıp, aksine bizzat ithamcıyı itham etmeğe yarayan kuvvetli bir vesika hükmündedir. Çünkü, o makalede Selçuklu sultanı Melikşah için muahhar bir eser olarak tavsif edilen '*İkd al-cumân*'ın bahis mevzuu devir bakımından taşıdığı kaynak vasfı tarafımızdan tafsilâtiyle izah edilmiş (bk. İ. Kafesoğlu, *Selçuklu tarihinin meseleleri*, Belleten, XIX, 76, 1955, s. 466 vd) ve adı geçen profesör de bunu kabul etmiştir. İthamcımızın bize karşı yazılan bir tenkidi zikrederken cevabımızı da bildirmesi, kendi tâbiri ile "ilim namusu" icabı idi. Ancak O. Turan'ın bizim cevabî yazımızı gördüğüne pek inanmıyoruz. Aksi takdirde, '*İkd al-cumân*'ın bu hususiyetini fark eder ve bizzat kendi metot ve tenkit kifâyetsizliğinin neticesi olarak, başka kaynaklarımızdan birini iyi tanımadığını ortaya koymak talihsizliğine uğramazdı.

3 — S. 644, str. 12 vd. Oğuz şehirlerinden Yengi-kent'in yeri meselesinde V. V. Barthold'un eserini zikredip, onun sarih olarak verdiği izahatı naklettiğimiz halde (*Orta Asya Türk tarihi hakkında dersler*, İstanbul, 1927, s. 53; krş. *Madde*, 355b) bir zuhul olmuştur. Fakat bununla O. Turan'ın kitabı arasında bir irtibat kurmak esasen doğru değildir, zira "aktarsaydık" bu hatâya meydan vermemiş olurduk!

4 — S. 644, str. 19 vd. Selçuk'un oğulları ve torunlarının taşıdıkları İnanç, Yınal vb. gibi unvanları O. Turan'ın eserinden faydalanarak öz adlar kabul ettiğimiz ve öyle yazdığımız iddiası tabiatıyla asılsızdır (bk. *Madde*, 357a, ayrıca O. Turan'ın bu fahiş hatası hakkında bk. İ. Kafesoğlu, *Tarih Dergisi*, sayı, 20, s. 175, nr. 14). Bunları öz ad zannedenler, O. Turan gibi, Selçuklu idarî ve siyasî teşkilâtını iyi bilmiyenlerdir.

5 — S. 644, str. 24 vd. Selçuk'un, 5 değil, 4 oğlu olmuştur. O. Turan'ın 5. evlât olarak takdim ettiği Yunus ismi, 4 oğuldan biri olan Yusuf'un adının muahhar bir kaynakta yanlış istinsah edilmesi yüzünden ortaya çıkmıştır (tafsilât için bk. İ. Kafesoğlu, *Selçuk'un oğulları ve torunları*, TM, XIII, 1958, s. 117 - 130; krş. *Madde* 357a). *Er-Sığun* ise, hakikatte mevcut olmayan bu Yunus'un değil, Yusuf'un oğlu ve meşhur İbrahim Yınal'ın kardeşidir (TM, *ayn. esr.* s. 129).

6 — S. S. 644, str. 27 vd. *Er - Sığun* veya *Er - Sığın* bu Selçuklu şehzadesinin kaynaklarda çok farklı şekillerde zaptedilmiş olan adının okunuşuna dair bizim tekliflerimizden ibarettir. 1956'da Ansiklopedi'ye yazdığımız "*Malazgirt muharebesi*"

makalesinde bu ad, bir tertip hatâsı olarak, Er-Sağun şeklinde çıkmıştı (bk. İA, mad. *Malazgirt*), fakat derhal, yaptığımız ayrı - basımda bu hatâyı düzelttik (*Malazgirt meydan muharebesi*, İA, 72. sayıdan ayrı - basım, İstanbul, 1956, s. 6). Araştırmaların farkında olmadığı için ilk defa "keşif" de bulunmak marazından kurtulamayan O. Turan'ın İA'daki bu yanlış görmemesini memnunlukla karşılamak lâzımdır, zira yine "aktarmalardan", "gizli tashihlerden" bahsedeceği muhakkaktı.

7 — S. 644, str. 31 vd. Sır-derya kıyılarında eski Oğuz şehirlerinin mevcut olduğu hususu, O. Turan'ın zannettiği gibi, kendinin yeni buluşlarından değil, evelden mâlûm tarihî bilgilerdendir (bk. Barthold, *Dersler*, s. 53; O. Pritsak, *Der Untergang des Reiches des oguzischen Yabgu*, Köprülü Arm., 1953, s. 399 vd.).

8 — S. 645, str. 9. "Selçuk" adının telâffuzu hakkında verdiğimiz bibliyografya O. Turan'ınkinden daha zengin, daha derli-toplu ve ilmi izahımız daha kuvvetli ve vâzihtir (bk. *Madde*, 353a - b). O. Turan'ın "Kafesoğlu son vardığımız hükmü benimsemekten kaçınmış" diyerek, kendi eseri ile bir bağlantı tesisine çalışması ancak bir kuruntu olabilir. Esasen onun "Selçuk" adının telâffuzu hakkındaki "görüşü" de doğru sayılmaz. Bu adın Arap harfleri ile imlâsı ilk hecesinin *Sal-değil*, *Sel-* olduğunu göstermeğe kâfidir (krş. *Sencer* adı, ayrıca bk. A. Ateş, *Şarkiyat Mecm.*, VI, 1965 s. 164 vd.).

9 — S. 645, str. 17 vd. Selçukluların Mâverâünnehir'e gelişlerinin hikâyesi makalemizde açıklanmıştır (*Madde*, 360a). Burada müteber olan şüphesiz Barthold'un kitabı değil, XI. asır müellifi Al-'Utbi'nin eseridir.

10 — S. 645, str. 29 vd. Selçuklulardan önce Ermeniyeye Horasan'dan bazı gönüllülerin geldiğine dair zikrettiğimiz müellifler (İbn Findik, İbn al-Aşîr) ötekiler ölçüsünde sağlam ve müteberdirler. Bilhassa İbn al-Aşîr'in *Al-Kamil*'i ilim dünyasında en inanılır kaynakların başında gelir. Aksi bir iddiada bulunmak için bu iki kaynağı cerhetmek gerekirdi. Bu vesile ile bizim 14 yıl evvelki bir tetkikimizin ileri sürülmesi insana sadece bir tebessüm ilham edebilir.

11 — S. 646, str. 3 vd. Selçuklularla ilgili kaynaklarda geçen *Nâvaki* kelimesinin yanına, İstanbul'daki bir konuşmadan mülhem olarak⁷, sorgu işaretli olmak üzere "*Yabgulu*" kelimesini kaydetmiştik. O. Turan'ın "aktarma" saydığı bu Nâvaki = Yabgulu aynılığına itimad edemeyişimizin isabeti anlaşıldı. Filhakika onun kitabında "ilmi bir keşif" ciddiyeti içinde uzun uzadıya izaha çalışılan bu hususun asılsızlığı, yani iddianın O. Turan tarafından eski metinlerin yanlış okunması neticesi olduğu meydana çıkarıldı (bk. A. Ateş, *Yabgulular meselesi*, Belleten, sayı, 115, s. 517 - 525).

12 — S. 646, str. 10 vd. Er-Sığun'un Erdem ile birlikte Kazvîn'de Alp Arslan adına hutbe okuttukları kaynağımız İbn al-Aşîr'de kayıtlıdır (*al-Kâmil*, Kahire, 1357, VIII, s. 95, 455 yılı vekayii). Ve tabii bizim makalemizde, O. Turan'ın kaydettiği "Kazvîn Beyi" gibi izaha muhtaç garip ifadeler mevcut değildir.

13 — S. 646, str. 16 vd. Çağrı Bey'in Doğu Anadolu akını münasebetiyle, makalemizde zikredilen ikinci tarihin (1018) Selçuklu kuvvetlerinin Van gölü

⁷ Bu konuşma İstanbul'da Edebiyat Fakültesindeki odamda Ord. Prof. Z. V. Togan ile Doç. Dr. Ali Sevim'in yanında cereyan etmişti (takriben, Ağustos, 1964).

havalisinde görüldükleri yıl olduğu tasrih edilmiştir (bk. *Madde*, 358b). Gerçek mâhiyeti ve tarihî mânası etrafılı şekilde önce tarafımızdan açıklanan bu mühim hâdiseyi O. Turan'ın "*Bize göre..*" kaydıyle benimsemeğe kalkışması üzerine de dikkati çekmek faydadan hâli olmasa gerektir.

14 — *S. 646, str. 22 vd.* O. Turan kendi "keşif"lerinden biri addettiği *Baran* adını iyi anlamamıştır. Bu kelime özad değil, "koyun" mânasında, bir Türk oymağının adıdır (İ. Kafesoğlu, *Tarih Dergisi*, sayı, 20, s. 174, nr. 10).

15 — *S. 646, str. 33 vd.* Selçukluların Hasan-kale önlerinde kazandıkları zaferden ilk defa bahsettiğini iddia eden O. Turan şüphesiz yanılıyor. İbrahim Yınal'ın buradaki savaşları dolayısıyla Pasin'ler ve Hasan-kale adları, çok önce, 1944'de, M. H. Yınanç tarafından zikredilmiştir (bk. *Selçuklular devri, I, Anadolu'nun fethi*, İstanbul 1944, s. 44 vd). M. H. Yınanç'ın *Kapetre* diye gösterdiği savaş mahallinin adını *Kaputru* olarak düzelten V. Minorsky, 1953'de, bir sorgu işareti ile de olsa, ilk defa bu muharebenin tarihini (18 eylül, 1048) kaydetmiştir (V. Minorsky, *Studies in Caucasian History*, 1953 s. 61, n. 2. Krş. *Madde*, 355a - b, ayrıca bk. *Tarih Dergisi*, sayı, 20, s. 175, n. 15). Bizim "Hasan-kale zaferi" diye değil, "*Pasinler Zaferi*" olarak yazmış bulunduğumuz bu savaş hakkında ilim adamlarının himmetlerini, mutlaka "keşif" yapmış görünmek hevesiyle esrarengiz bir hava içinde örtme gayreti hakikatleri gizlemeğe elbette kâfi gelmemektedir.

16 — *S. 646, str. 37 vd.* 1953'de yayınlanan "*Sultan Melikşah..*" adlı kitabımızda Alp Arslan'ın Melikşah'ı veliahd tayin etmesine dâir geniş tafsilât mevcut olduğu gibi, diğer şehzâdelerin buldukları yerler de gösterilmiş (İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah devrinde Büyük Selçuklu İmparatorluğu*, İstanbul, 1953, s. 9 - 17, s. 16, n. 16), ayrıca bunların Sultan Melikşah zamanındaki durumları sırası geldikçe nakledilmiştir.

17 — *S. 647, str. 6 vd.* Sultan Alp Arslan'ın Ani'yi fethi ile ilgili olarak, eserindeki "fetihnâme" kelimesini "beyannâme" kelimesi ile değiştirdiğimizi düşüncesizce iddia eden O. Turan'a hatırlatalım ki, makalemizde hem "fetihnâmeler", hem de "beyannâme" sarahaten kaydedilmiştir (bk. *Madde*, 368b). Fetihnâmeler sultan tarafından yazılmış, beyannâmeyi de Halife "neşr" etmiştir (M. H. Yınanç, *Anadolu'nun fethi*, s. 95). O. Turan, kitabında basit bir "mektup" kelimesi ile geçiştirdiği Halife'nin yazısının, hâdisenin ehemmiyeti ile mütenasip olarak, M. H. Yınanç'ın tahmini veçhile, "beyannâme" mâhiyetini taşıdığını takdirde gecikmiştir.

18 — *S. 647, str. 9 vd.* Irak Selçuklu sultanı Mas'ud ile Halife arasındaki muharebe, kaynağımızın elimizde bulunan tercümesinden verilmiştir ve doğrudur. Ancak bir "Abd al-Callî Kazvîni'nin eserini görmedik.

19 — *S. 647, str. 14 vd.* Selçuklular devrinde Gürcü - Kıpçak münasebetleri bahsinde ana eserimiz olan Brosset'nin kaynak mâhiyetindeki kitabı İstanbul Belediye Kütüphanesinde. Fakat buradaki mâlûmat, O. Turan'ın "keşif"inden çok evvel, 1953'de, sayın F. Kırzioğlu tarafından nakledilmiş bulunuyordu (Kırzioğlu M. Fahrettin, *Kars tarihi, I*, İstanbul, 1953, s. 373 - 376). O. Turan'ın kendinden önce bu hususta mesaf harcamış olan bir tetkikçiye gölgede bırakarak, onun çalışmalarına, kendi ifadesiyle "yanılıcı bir temlik muamelesi" yapmaması ilmin ciddiyeti icabı idi.

20 — S. 647, str. 20 vd. Türkiye Selçuklularının kuruluşu meselesinde O. Turan'ın "ilim ahlâkı" vb. den bahis ile verdiği hükümler onun bu tenkid yazısında dikkat çeken noktalardan biridir. Önce, hem "intihal" iddiasında bulunuyor, hem de "başkasını tercih ettiğimizi" söylüyor. İkincisi, O. Turan'ın Anadolu Selçuklularının kuruluşunda "ilk defa ortaya koyduğu gerçek" yanlıştır. Yıllardan beri üzerinde çalıştığı bu bahsi dahi kavramakta güçlük çekmesi karşısında üzülmemek elden gelmez. M. H. Yınanç'ın pek değerli malzeme ve bilgi verdiği ve makalemizde normal seyri içinde naklettığımız bu mevzu tarafımızdan ayrıca etraflı olarak izah edilmiştir (Tarih Dergisi, sayı, 20, s. 182 vd.).

21 — S. 647, str. 26 vdd. Anadolu Selçuklu sultanı Mas'ud I hakkında monografik mâhiyette bir tetkik mevcut olmadığı gibi, Dânişmend-Oğulları bahsi de, şiddetli münakaşalara vesile olmuş, oldukça karışık bir mesele halindedir. Biz makalemizde, hatâ ve sevabı daha ziyade madde yazarlarına râci olmak üzere, İA'daki maddelerden faydalandık. Fakat burada calib-i dikkat olan nokta, O. Turan'ın bizi mâhiyetini pek anlayamadığımız bir "imtihan"a dâvet etmesidir. Eğer maksat, tarihî kaynakları değerlendirmek ise, bu hususta kendisinin son eseri en iyi miyar olacak durumdadır. Eğer meselâ, Selçuklu tarihi gibi çok geniş ve şü-müllü, fakat umumî heyeti ile bir bütün teşkil eden bir mevzuda karşılaşmak murad ediliyorsa, zaten biz eserlerimizle mantık, iz'an ve insaf sahiplerinin gözü önünde meydan-ı imtihanda bulunuyoruz. En doğru hükmü onlar verecek ve hiç şüphesiz insan denilen varlığın en mümtaz melekelerinden biri olan sağduyuyu iptal etmek mümkün olmayacaktır.

22 — S. 648, str. 11 vd. Selçuklu devri medeniyeti münasebetile bizim Ansiklopedide iki forma tutan ve idarî, askerî, malî, adlî, kültürel teşkilâtı ile birlikte devrin hukukî, içtimai, iktisadî, ticarî ve ilmi, edebî, dinî veçhesini tereddütlere mahal bırakmıyacak şekilde açıklayan ve bütün bunları bir ansiklopedi maddesinin gerektirdiği müvazene içinde aksettiren yazımız karşısında şaşırın ve bu bahislerle kendi eseri arasında herhangi bir paralellik göstermenin güçlüğünü kavrayan O. Turan "Tekâmül kanunlarını aşmak"tan bahsetmiştir ki, bu, hakkı ketm edememekten doğan sıkıntının ifadesidir. Bilumum kaynakları ve tetkikleri yerli-yerinde gösterdiğimiz halde "haşşiyat ve asılsız bibliyografya ile doldurulmuş" diyerek işin içinden sıyrılmak istemesi, aynı aczin bizzat kendisince itirafından başka bir şey değildir. Mesele bu kadar basit ise, böyle bir bahsi aynı kalitede yazması, şimdi dahi, O. Turan'a teklif edilebilir.

23 — S. 648, str. 27 vd. Türklerde cihan hâkimiyeti mefkûresi hakkında bermütad "yeni fikir ve görüşler" ileri sürdüğünü zanneden O. Turan'ın, bizim bu meselenin farkında bile olmadığımız hükmünü pek safdilâne bulduğumuzu ve "Sultan Melikşah.." kitabında cihan hâkimiyeti fikrine yer vermediğimiz mütalâasını da derhal tekzip etmek mecburiyetinde olduğumuzu belirtmeliyiz. Biz 1953'de basılan kitabımızda Büyük Selçuklu sultanı Melikşah'da böyle bir telâkkinin mevcut olduğunu belirtmiş idik (bk. *Sultan Melikşah..* s. 101, 116). Maddede tarafımızdan Yavuz Sultan Selim'in bilhassa zikredilmesi, bu Osmanlı padişahının Piri Reis'in haritası karşısında söylediği rivayet olunan meşhur sözü (bk. A. A. Adıvar, *Osmanlı Türklerinde ilim*, İstanbul, 1943, s. 58, n. 1) bu fikir için tipik saymamız dolayısıyla idi. İlâve olarak işaret edelim ki, Türklerde cihan hâkimiyeti bahsinde

yine de O. Turan ile birleşmeyeceğimiz hususlar mevcuttur. O bu düşünceyi "Ortaçağ Türkleri" (tâbir kendisininidir) ne inhisar ettirmekte iken, biz tarihi gerçeklere uygun olarak bunun bütün Türk tarihinde umumî olduğu kanaatindeyiz (bk. *Madde*, 392a, ayrıca bk. *Tarih Dergisi*, sayı, 20, s. 178 vd., 183).

24 — *S. 649, str. 3 vd.* Cihan hâkimiyeti mevzuunda Sultan Sencer'in fikirleri, maddede gösterildiği gibi, daha önce, 1954'de, M. A. Köymen tarafından kaydedilmiştir (M. A. Köymen, *Büyük Selçuklu imparatorluğu II*, 1954, s. 219, 222). Bu bahsi kitabından "aktardığımızı" iddia eden O. Turan'ın M. A. Köymen'in kaydından haberi yok idi ise, kendisinin ciddi bir tetkikçi olmadığı, bildiği halde gizlemiş ise, "ilim ahlâkı" bakımından kifayetsiz bulunduğu teslim olunur.

25 — *S. 649, str. 5 vd.* Selçuklu veziri Nizâm al-Mulk'un sözlerini eski Türk hâkimiyet telâkkisinin in'ikâsı sayan O. Turan anlaşıyor ki, İran sahasında mer'î olan islâm hâkimiyet telâkkisi ile Türk devlet an'anesini ve hâkimiyet telâkkisini birbirinden ayıramıyacak durumdadır. Biz aradaki mühim farkı maddede bir nebze açıklamıştık (*Madde*, 387a - b, 397a, ayrıca bk. *Tarih Dergisi*, sayı, 20, s. 178).

26 — *S. 649, str. 12 vd.* Burada kendi müsveddelerinden bahis başlıklarını bile "aktardığımızı" iddiasının asılsızlığı, kitabında gösterilen sahifelerin Ansiklopedi bürosuna gönderdiği müsveddeler arasında bulunmadığından bellidir. Selçuklu devrinde kadınların ve Atabey'lerin rolleri hususunda her iki eser arasındaki farklar basit bir karşılaştırma ile tesbit edilebilir.

27 — *S. 649, str. 26 vd.* O. Turan'ın iyice nüfuz edemiyerek Selçuklu Türk bünyesine yapıştırmağa kalktığı "feodal siyasî bünye" meselesi muhakemen uzak, gerçeklere aykırı bir spekülasyon mâhiyetindedir. Maddemizde belirttiğimiz bu husus ayrıca onun kitabı hakkındaki tenkid yazılarımızda izah edilmiştir (*Madde*, 387b, *Tarih Dergisi*, sayı, 20 s. 179 - 181, A. Ateş, *Şarkiyat Mec.* VI, s. 166).

28 — *S. 650, str. 1 vd.* O. Turan'ın eserinden "iktibas" ettiğimizi zannettiği Selçuklu şehzadesi İbrahim Yınal'ın Nişâpûr'da söylediği sözler, vaktile, 1957 de, M. A. Köymen tarafından bütün tafsilâtı ile nakledilmişti (*Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşu II*, DTCF Dergisi, XV - 4, 1957, s. 95 vd.). O. Turan'ın gizlemesine veya farkında olmamasına mukabil, biz maddemizde, kaynağımız yanında, M. A. Köymen'in bu mesaisini de değerlendirmekle üzerimize düşen hakşinaslığı gösterdik kanaatindeyiz.

29 — *S. 650, str. 4 vd.* Türklerdeki *toy*, *hân-ı yağmâ* vb. hususlar ayrıca menşe'lerinin zikrine lüzum olmayacak kadar umumî meselelerdir. Bunlar maddemizde zengin bibliyografya ile mükemmel bir tarzda yazılmıştır. Esasen 1953'de neşredilen "*Sultan Melikşah..*" kitabımızda bu hususları, alâkası ölçüsünde, belirtmiştik (*Sultan Melikşah..*, s. 137 ve n. 3).

30 — *S. 650, str. 19 vd.* Umumiyetle kültür meselelerinde bocalayan O. Turan, lâiklik ile dinî musamahayı birbirine karıştırmış, böylece Türk tarihinde lâiklik anlayışı bahsinde de doğru yolu bulamamış, bu düşüncenin Selçuklulara Buvayhî'lerden intikal ettiğini zannedecek kadar meselenin dışında kalmıştır (krş. *Madde*, 391a, ayrıca bk. *Tarih Dergisi*, sayı, 20, s. 183). Bu sebeple Anadolu Selçuklu devletinin kuruluşunda bir çıkmaza saplanmıştı (bk. *Tarih Dergisi*, sayı, 20, s. 182 vd.). Tabii, yazılı kanunlar halinde değil, fakat bir Türk örfü olarak eskiden beri devam

edegelen bu telâkkinin mevcudiyeti ilk defa Barthold tarafından ortaya konmuş idi (bk. *Sultan Melikşah...*, s. 153, n. 42).

31 — S. 650, str. 30 vd. Gayr-i müslimlere karşı “pederâne tutum” a sahip olan Selçuklu sultanlarının müslümanlara karşı başka türlü davranamayacağını kayda lüzum var mıdır ?

32 — S. 650, str. 36 vd. Selçukluların Anadolu’ya Türkmen sevk ve iskânını maddemizde Selçuklu devlet siyasetinin bir ana çizgisi olarak çok iyi belirttiğimize kaniiz (*Madde, 392b - 396b*, ayrıca, *Tarih Dergisi, s. 180 vd.*). Bu bahsin O. Turan’ın kitabı ile ilgisi olamayacağı meseleyi kavrayış ve arz edişimizden de anlaşılır. Biz bu Türkmen sevk ve iskân meselesinin sebebini ve Türk tarihi bakımından büyük ehemmiyetini daha 1956’da Ansiklopedi’ye yazdığımız “*Malazgirt muharebesi*” maddesinde belirtmiştik (bk. İA, mad. *Malazgirt*). Burada sahife numaralarının değişik olmasından bahseden O. Turan’ın bizzat kendinin bir “yanıltma” usulünü ifşa ettiği görülmektedir. Bu gibi durumlar ancak kendisine karşı güveni sarımağa yarar. O. Turan’ın faydalandığı eserlerin sahife numaralarını doğru verip vermediği bilinmiyorsa da, makalelerinde gerektiği ölçüde ve gerektiği yerde bibliyografya zikretmediği muhakkaktır. Bilhassa Ansiklopedi makalelerinde görülen bu husus, kontrolü zorlaştırdığı için, usul bakımından makbul değildir.

33 — S. 651, str. 14 vd. Selçuklular zamanında Anadolu’ya yabancı kaynaklarda “*Turkia*” (Türkiye) denilmesi O. Turan’ın emsali kesir olan “keşif”lerinden çok önceleri tetkiklere intikal etmişti. Hattâ bunun 200 yıldan fazla bir mazisi vardır (meselâ, De Guignes, türkçe terc. H. Cahid, *Türklerin... tarih-i umumisi*, 1924, IV, s. 9. Bu eser 1756 - 1758’de yazılmıştır). Gy. Moravcsik’in âbidevi eseri bir kaynak bibliyografyası olup, kompilasyon değildir (*Byzantinoturcica*, Bp. II, 1943, s. 269 da Bizans kaynaklarında, Anadolu dahil, hangi kıt’aların “*Turkia*” diye anıldığı sırasıyla gösterilmiştir).

34 — S. 651, str. 21 vd. İthamcımızın “keşfettiğini” ileri sürdüğü hususlardan biri de halife - sultanlar mücadelesidir. Bu gibi mevzularda bir amatör tarihçi hüviyeti ile karşımıza çıkan O. Turan’a, Selçuklu tarihinde halifelerle sultanların mücadelelerini bizde “mesele” olarak vaz’ eden tarihçinin M. A. Köymen olduğunu hatırlatalım (bk. *Büyük Selçuklu İmparatorluğu tarihi II*, 1954, s. 91-113, 255-300). Sonra, aynı mücadelenin Harezşahlar ile ilgili kısımları tarafımızdan işlenmiş, (İ. Kafesoğlu, *Harezşahlar devleti tarihi*, Ankara, 1956, indeks), maddemizde ise, mevcut bilgi Irak Selçukluları çerçevesinde diğer kaynaklarla takviye edilmiştir.

35 — S. 651, str. 25 vd. Makalemizin her satırından kendine bir hisse ayırmak itiyadında olan O. Turan, Selçuklu maliyesinin bugünkü değerinin tahmini hususunda bir “benzerlik” fark edince, tarih metodunda “Ölçüler bilgisi”nin böyle tahminler yapmağı şart koşmasından habersiz olarak, kendisi için yani bir istinat noktası keşfettiğine kanaat getirmiştir. O. Turan’ın, varsa, bizim değer tahmini hatasını düzeltmeğe çalışması daha müsbet bir iş olurdu.

36 — S. 652, str. 4 vd. “Kafesoğlu, Kirman Selçuklu hükümdarı Kavurd’un *para siyasetine* dâir kayıtlarımızı da *bize bırakmamıştır*” diyen O. Turan’ın kitabında bu “para siyaseti” hakkındaki izahatı yalnız 6 kelimeden ibarettir! Burada da bir “aktarmadan” bahsederken bu husustaki neşriyatı bilmediğini ikrar etmiştir. Çünkü biz daha 1953 senesinde Ansiklopedi’ye yazdığımız “*Kavurd*” maddesinde,

bu hükümdarın bilâhare “*Nağd-i Kāvurdî*” diye şöhret bulan parasının kıymetini de belirtmiş ve kaynağımızı da bildirmiştik (bk. İA, mad. *Kāvurd*). Bu vesile ile O. Turan’ın iki buçuk sahife ile hülâsa ettiği (!) Kirman Selçukluları tarihi hakkında hiç bir kaynak ve araştırma zikredemediğini kaydedelim. Keza, bir buçuk sahife içinde geçiştirdiği Suriye Selçukluları bahsinde de, *Eİ*’nin iki kifayetsiz maddesi dışında, bibliyografya göstermek zahmetine katlanmamış veya böyle bir zahmet onun hesabına pek kolay olmamıştır. Bütün bunları O. Turan’ın iki yıl çalıştıktan sonra dahi Selçuklu tarihini ihata edemeyişinin delilleri saymak mümkündür.

37 — *S. 652, str. 7 vd.* Biz yalnız Kılıç Arslan II devrini değil, Anadolu Selçukluları ile ilgili diğer hususları da İA’daki maddelerden iktibas ettik (makalemizin siyasi tarih kısmına bk.). “*Efsanevi zenginlik*”, *heykel* (s. 653, str. 4), *siğorta* (s. 654, str. 1 vd.), *çerge* (s. 654, str. 10 vd). meseleleri oradan nakledilmiştir. Yukarıda bir münasebetle söylediğimiz gibi, bunda hatâ ve sevabın maddenin yazarına ait olacağı tabiidir.

38 — *S. 652, str. 19 vd.* O. Turan’ın tarih metodu bakımından kifayetsiz durumunu ortaya koyan (ki, usulsüz ilim olmaz) delillerden biri de, meskûkât hakkında burada ileri sürdüğü fikirlerdir. Halbuki meskûkât tarih kaynakları içinde en sağlam malzeme kabul edilir, zira tahrif ve tağyir edilme ihtimali yoktur. “İflâs eden bir yanılma gayreti”nden bahseden O. Turan’ın meskûkât araştırmalarını kendisince mâlûm sayması ise, ancak onun hudutsuz pervasızlığına bir örnek teşkil eder. O, Kılıç Arslan II’nin gümüş para bastırıldığını yazmıştı (bk. madde, *Kılıç Arslan II, İA*). Biz makalemizde bu hatâyâ dokunmak aklımızdan bile geçmeksizin, bu sultanın altın para kestirdiğini, bibliyografya göstererek, tebarüz ettirdik. Bir devletin iktisadî hayatında gümüş para ile altın para arasında fark gözetmeyenlerin tarihçi olma iddiaları şüphe ile karşılanmak gerekir.

39 — *S. 652, str. 25 vd.* Biz Ansiklopedi’deki “*Selçuklular*” maddesinde “Anadolunun mânevî ve ruhî vasfını ortaya koyduğumuz” kanaatini beslemekte devam ediyoruz ve Muhyî’l-dîn İbn al-‘Arabi, Mavlânâ Calâl al-dîn, Baba İshâk dahil ve yalnız Anadolu’nun değil, fakat Selçuklu devri İran, Irak, Suriye, Azerbaycan, Orta Asya vb. Türk ülkelerinin “mânevî ve ruhî vasıfları”nı zengin bibliyografya ışığında vâzihan arzettiğimizi tekrarlıyoruz. Anadolu’da Selçuklu devri kültür bahsini kitabında “hazır” bulduğumuzu iddia eden O. Turan’ın, Selçuklu medeniyeti gibi çok geniş karihaya ihtiyaç gösteren bir mevzua girmesi bir yana, bizim musiki bahsinde zikrettiğimiz eserlerin makalemizle alâkalı yerini bile tâyin edememesi elbette dikkatten kaçacak hususlardan olamaz.

40 — *S. 653, str. 8 vd.* Sultan Melikşah’ın İsfahan’da yaptırdığı camiinin adının doğru şekli, Mescid-i cum’a değil, *Mescid-i câmi*’dir (bk. A. Ateş, Belleten, sayı 119, s. 71 v.d.). Selçuklu devri san’atı hakkında verdiğimiz bibliyografya ile geniş, aynı zamanda derli-toplu malûmatı tenkit etmek, kültür meselelerinde amatörlük seviyesini aşamamış tarihçilerin harcı değildir.

41 — *S. 653, str. 13 vd.* Selçuklular devrinde Anadolu’ya “Türkiye” denildiği malûm iken “Türkiye Selçukluları” tâbirine tesahüp eden O. Turan’ın Ansiklopedi’ye gönderdiği müsveddeler üzerindeki notların bize âit olduğunda hâlâ ısrar etmesi, izahı iktidarımız dışında bir ruh hâletinin ifadesidir. Eğer biz müsveddeleri

okuyarak notlar koysaydık, bu notların “*Bu makale Ansiklopedi’ye giremez*” şeklinde olacağına şüphe yoktu.

42 — *S. 653, str. 21 vd.* O. Turan’ın “kendisi ile birlikte ve aynı zamanda” meydana çıkardığımızı iddia ettiği, Selçuklu devrine ait, zâyî eserlerden *Sencer-name*, *Siyar-i futûh-i Sultân Sencer*, ve *Kitâb-ı mafâhîr-i Atrâk* adlı eserlerin zikredildikleri kaynakları sıralıyalım: *Sencer-nâme*, *Tarih-i Tabaristan* II, nşr. ‘A. İkbâl, s. 54; *Kitâb-ı mafâhîr-i Atrâk*, İbn Findîk, *Tarih-i Bayhak*, neşr. A. Bahmanyâr, 1317 ş. s. 241; *Siyar-i futûh-i Sultân Sencer*, *Mucmal al-tavârih va’l-kışâş*, nşr. M. Bahâr, 1318ş. s. 412; M. M. Kâzvinî, *Bîst Makâla* II, 1332 ş. s. 231)⁸.

43 — *S. 653, str. 27 vd.* O. Turan’ın ilk defa ileri sürdüğünü zannettiği Selçuklu devrinin medeniyet tarihi bakımından ehemmiyeti mevzuu yarım asra yakın bir zamandan beri işlenmekte olan başlıca bahislerden biridir ve oldukça zengin bir literatüre mâliktir. Bu gibi mevzularla yeni alâkalandığı için O. Turan tabiatıyla bizim makalemizde bildirdiğimiz araştırmalardan haberdar olamamıştır (bk. *Madde, 412b - 413a-b*, ayrıca, *Tarih Dergisi*, sayı 20, s. 177; İ. Kafesoğlu, *Ortaçağ Türk - İslâm dünyasında ilim ve garbe tesirleri*, *Türk Yurdu*, II - 8, 1960, s. 17 - 21).

44 — *S. 654, str. 29 vd.* Türk tarih ve kültürü ile meşgul olup da Câhiz’i bilmemek elbette mümkün değildir. Câhiz’in maddede zikrettiğimiz kayıtlarını eserinde nakleden C. E. Bosworth da bu Arap müellifini iyi tanımaktadır. O. Turan’ın bu, defa da bu Edinburgh’lu tetkikçiye “aktarmacı” diye hücum etmesi beklenir ki, bu zaten baştan-başa komedi olan tenkid yazısına tam uygun düşen bir sahne olurdu.

45 — *S. 655, str. 1 vd.* Biz niçin İbn al-Aşîr’in kitabını zikrederken, cilt ve sahife numaralarını değil de yılları göstermişiz? O. Turan’ın kuvvetli(!) suçlamalarından biri de budur. İzah edelim: *Al-Kâmil*’in çeşitli tabıları vardır ve bunların hepsi de herkesin elinde bulunmayabilir. Böylece, yalnız sahife numarası kontrol imkânlarını güçleştirir. Biz yazımızın her cihetçe kolay tâkip edilebilmesini sağlamak maksadıyla eskidenberi hâdiselerin geçtiği yılları göstermeği tercih etmekteyiz. Bir çok araştırmalarda ve kaynak neşirlerinde de böyle yapılmaktadır.

46 — *S. 655, str. 13 vd.* “Selçuklu tarihinin karanlık kalan ve uzun tetkik isteyen devirleri” için biz dâima M. A. Köymen’in araştırmalarına itibar ederiz. Çünkü o vâzih yazan ve kontrol yolunu açık tutan bir tetkikçidir. Oğuzların dini meselesinde maddemizde gerekli izahlar yapılmış ve değeri olan bibliyografyaya yer verilmiştir.

Netice :

Buraya kadar O. Turan’ın “ilim namusu” ve “ilim ahlâkı” (tâbirler kendisininindir) ni pervasızca tecavüz eden iddialarını cevaplandırmış oluyoruz. Son olarak esefle bildirelim ki, mütehasısı olduğunu ilân ettiğini devrin adını bile doğru yazamayan (meselâ *Selçuk* devleti, s. 640, str. 9; *Selçuk* sultanı, s. 643, str. 17; *Selçuk* tarihi, s. 644, str. 10, s. 645, str. 33; *Selçuk* kervansarayları, s. 653, str. 17 vb. Buralarda ilk kelime hep *Selçuklu* olacaktır), üstelik bizim türkçemizin perişan (!) olduğunu söyleyen (meselâ, s. 651, str. 13) O. Turan’ın şimdiye kadar yapılan tetkikat ve neşriyatın farkında olmuyarak, “karanlıklarda kaldığını” zannettiği Selçuklu

⁸ Selçuklu devrine âit olup halen elde bulunmayan eserler bunlardan ibaret değildir. Fakat biz hepsini maddede saymağa lüzum görmedik.

tarihini, kitabındaki ve bu ithamnâmesindeki “yeni görüş, yeni fikir ve keşifleri” ile, siyasi tarih yönünden olduğu kadar, kültür tarihi yönünden de karma-karışık bir hale getirdiğini kaydetmek mecburiyetindeyiz. Biz O. Turan’ın makalemize intihal malzemesi sağladığı iddia olunan eserine tahsis ettiğimiz yazımızda bu müte-hassısın (!) hâdiseleri doğru-dürüst tâkip edemediğini ve mânalandıramadığını, Selçuklu devletinin teşkilât ve bünyesini kavrayamadığını, bunlarla birlikte, koyu bir islâmcı kafa ile çalıştığı için vakıaları yanlış tefsir ettiğini, hele kaynak ve araştırma bilgisinin hayret uyandıracak derecede zayıf olduğunu madde zikrederek, pasaj naklederek, mukayeseler yaparak gösterdik⁹. Sayın Prof. A. Ateş de aynı eserin Arap ve Fars filolojisi bakımından hiç bir değer taşımadığını ve hatâli istidlâllere yol açtığını delilleri ile isbat etti¹⁰. Böylece, gerek zikrettiğimiz bu yazılar, gerek şu cevabî yazımız göstermiştir ki, yüksek tarihçilik kabiliyeti kendinden menkul şöhretli mütehassısımız, bizim yıllardan beri fasılasız devam eden çalışmalarımızın hâsılası olarak İslâm Ansiklopedisine yazdığımız “*Selçuklular*” maddesini gasp etmeğe aslâ muktedir olamayacaktır.

⁹ Bk. Yukarıda not, 6.

¹⁰ Bk. Yukarıda not, 6.

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1966 YILI GENEL KURUL TOPLANTILARI

Türk Tarih Kurumu Genel Kurulu 1966 yılı Nisan ayının 28 inci Perşembe günü saat 10'da olağanüstü olarak, 30 Nisan 1966 Cumartesi günü de olağan olarak iki toplantı yapmıştır.

OLAĞANÜSTÜ GENEL KURUL TOPLANTISI

1965 yılı Genel Kurulu'nun verdiği direktife uyularak üye seçim yönetmeliği Yönetim Kurulunca kurulan özel bir komisyonca yeniden ele alınmış, hazırlanan tasarı tüzükte yapılacak değişikliklerle birlikte olağanüstü Genel Kurul'a sunulmuştur.

Genel Kurul'un olağanüstü toplantısı 28 Nisan 1966 Perşembe günü saat onda Kurum merkezinde yapılmış, Başkan Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu oturumu açarak, çoğunluğun bulunduğunu, Genel Kurul'un direktifi üzerine Yönetim Kurulu'nun kurduğu komisyonca hazırlanan tüzük ve üye seçim yönetmeliği tâdil tasarılarının görüşüleceğini söylemiştir. Oturumu idare etmek üzere Ord. Prof. Enver Ziya Karal Başkanlığa, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ikinci Başkanlığa, Prof. Dr. Bahadır Alkım ve Prof. Tayyib Gökbilgin sekreterliklere seçilmişlerdir.

Başkan Enver Ziya Karal gündeme geçmeden önce Kuzey Afrika gezisi hakkındaki izlenimlerini anlatarak bu ülkelerin Kurumumuzla ilgi kurmak istediklerini, Cezayirlielerin tarihlerini Barbaros'la başlattıklarını söyledi.

Daha sonra gündeme geçilerek Yönetim Kurulu yazısıyla tasarılar okundu. Bazı üyeler tasarıların daha önce kendilerine gönderilmediğini, bu itibarla görüşmelerin yarına kalmasını istediler. Müzakere sonunda toplantının öğleden sonra saat 15'e bırakılması kabul edildi.

Olağanüstü Genel Kurul saat 15'de Başkan Ord. Prof. Enver Ziya Karal'ın başkanlığında ikinci oturumunu yaptı. Tüzük ve yönetmelik tasarıları madde madde görüşülerek aşağıdaki şekilde kabul edildi :

Türk Tarih Kurumu tüzüğünün değişen yedinci maddesi :

"Kurumun aslî üye sayısı kırkbiri geçemez. Boşalan üyelikler için üye seçim yönetmeliği gereğince yapılacak öneriler Yönetim Kurulu tarafından Genel Kurul'un ilk toplantısına sunulur. Seçimler gizli oyla yapılır. Bir adayın seçilebilmesi için 41 olan aslî üye sayısının yarısından bir fazlası 22 oyu sağlamış olması gerekir."

Türk Tarih Kurumu üye seçim yönetmeliğinin değişen birinci maddesi :

Madde 1 — Türk Tarih Kurumu Anütüzüğü'nün altıncı maddesinde öngörülen ilmî nitelikleri hâiz olup Atatürk ilke ve devrimlerine bağlılığı eserleri ve tutum-

lariyle belli olanlar ve bu bağılıkları ile ilgili olarak Türk Tarih Kurumu tarafından hazırlanmış olan taahhütnameyi imzalayanlar, aşağıda gösterilen yolda Türk Tarih Kurumu'nun aslı üyeliğine seçilebilirler:

a) Adayların üyelikleri iki aslı üye tarafından Yönetim Kurulu'na önerilir. Adayların Türk Tarih Kurumu'nu ilgilendirebilecek eserlerinden birer nüsha oylanmanın yapılacağı Kol toplantısından en az bir ay önce Ankara'da Kurum kitaplığına, İstanbul'da ilgili Kol'un İstanbul Raportörlüğü'ne, isteyen aslı üyelerin inceleyebilmeleri için bırakılır. Genel Müdürlük bunların bir listesini en kısa zamanda her üyeye yazı ile bildirir.

b) Yönetim Kurulu üye adayının Atatürk ilke ve devrimlerine bağlılığını, ilmî yeterliğini ve kısa biyografisini gösteren bir rapor hazırlamalarını öneri sahiplerinden ister.

c) Gelen rapor Yönetim Kurulu'nca incelenerek ilgili Kol'a gönderilir.

ç) Kol'da seçim gizli oyla yapılır. Adayın Kol'a kayıtlı üye sayısının üçte iki oyunu kazanması gerektir.

d) Kol'un seçimle ilgili önerisi raporla birlikte Genel Kurul'a sunulmak üzere Yönetim Kurulu'na gönderilir.

e) Yönetim Kurulu Kol'lardan gelen bu önerilerle raporları Yönetim Kurulu'na verildikleri tarihe göre sıraya koyarak, adaylar hakkında ayrı bir düşüncesi varsa onunla birlikte ilk toplanacak Genel Kurul'a sunar.

f) Üye adayları hakkındaki öneri raporları, Genel Kurul'da ayrı ayrı okunur ve Genel Kurul'ca gerekli görülenler hakkında birer birer görüşme açılır. Bu görüşmeler sırasında yapılacak konuşmalar belgelendirilmesi mümkün olmayan, aleyhte kişisel iddia ve görüşlere yer vermeyen ve doğrudan doğruya Kurumun ilkeleri ve adayın ilmî çalışmaları bakımından durumu aydınlatan nitelikte olmalıdır.

g) Raporların okunması ve konuşmalar bittikten sonra adayların adları ve soyadları çoğaltılmış bir liste halinde toplantıda hazır bulunan üyelere dağıtılır. Oylama, seçilecek üye sayısı kadar adayın adı bırakılmak ve ötekileri çizilmek suretiyle gizli olarak ve mevcut üyelerin adları okundukça oy pusulaları verilmek suretiyle yapılır.

h) Oylar Genel Kurul tarafından görevlendirilecek üç kişilik bir heyetçe Genel Kurul önünde tasnif olunarak bir tutanak yapılır Sonuç Başkanlıkça Kurul'a bildirilir.

i) Bir adayın, üye seçilebilmesi için, Kurum tüzüğünde 41 olan aslı üye sayısının yarısından bir fazlası yirmi iki oyu sağlamış olması gerekir.

j) Her ne yolda olursa olsun bir defadan fazla oylama yapılması ve oylama sonucu olumlu çıkmayan bir adayın aradan iki yıl geçmeden tekrar önerilmesi câiz değildir.

TÜRK TARİH KURUMU'NUN 1966 YILI OLAĞAN GENEL KURUL TOPLANTISI

Türk Tarih Kurumu'nun 1966 yılı Olağan Genel Kurul toplantısı 30 Nisan 1966 Cumartesi günü saat 9,30 'da Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesindeki Kurum merkezinde yapıldı.

Saat 9,30'da üyeler Kurumun Kurucusu Aziz Atatürk'ün Anıt-Kabirini ziyaret ederek bir çelenk koydular ve saygı duruşunda bulundular. Anıt-Kabrin şeref defterine Kurum Başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu'nun yazdığı aşağıdaki yazı bütün üyelerce imzalandı :

“Büyük Atatürk, Kurucusu ve koruyucusu olduğun Türk Tarih Kurumu'nun üyeleri bizler, ülküne, ilkelerine ve devrimlerine inancımızı mânevî huzurunda tekrarlamaya, seni hayranlıkla, sevgilerle anmaya geldik.”

Atatürk'ten sonra devrim şehitlerinin mezarları da ziyaret edilerek bir buket kondu.

Saat 10,30 'da Kurum merkezine dönen üyeler, aynı saatte Genel Kurul toplantısına katıldılar.

Başkan Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu oturumu açtı, çoğunluğun bulunduğunu söyleyerek :

“Yönetim Kuruluna gösterilen ilgiye şahsen ve arkadaşlarım adına şükranlarımı sunarım. Bu ilgiden mânevî hız aldık. Üyelerimizden Sayın Prof. Fuat Köprülü bir kaza geçirmişlerdir, geçmiş olsun deriz. Sayın Prof. Hâmit Ongunsu'un rahatsızlığı için de geçmiş olsun deriz. Sayın Ali Canip Yöntem de Kanunî semineri için bize çok içten bir mektup gönderdiler. Gözleri görmüyormuş. Bu arkadaşlarımıza şifa dileyen birer telgraf çekelim ; ayrıca Prof. Fuat Köprülü'ye seçeceğimiz bir heyet Genel Kurul'un selâm ve sevgilerini götürsün. Binamıza son baharda taşınmayı ümit ediyoruz. 1967 'de kongre yapılması için de bir önerimiz var. Hepinize saygı ve sevgilerimizi sunarız.” dedi.

Daha sonra Genel Kurul Başkanlık Divanı'nın seçimine geçilerek Başkanlığa Ord. Prof. Enver Ziya Karal, ikinci Başkanlığa Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Sekreterliklere Prof. Dr. Bahadır Alkım ve Prof. Dr. Adnan Erzi seçildiler.

Gündem gereğince Genel Müdür Uluğ İğdemir Türk Tarih Kurumu Yönetim Kurulu ile Basımevi Yönetim Kurulu'nun 1965 çalışma yılı raporlarını ve Denetleme Kurulu raporunu okudu.

Başkan rapor hakkında söz isteyenlere söz verdi.

İlk sözü alan Bay Tahsin Öz, Kanunî'nin 400 'üncü ölüm yıldönümü dolayısıyla yayınlanması düşünülen Hünernâme'nin birinci cildinin çok önemli olduğunu, ancak bunların müzeden çıkarılmasının doğru olamayacağını söyledi.

Bundan sonra Kanunî semineri ve töreni üzerinde müzakereler yapıldı. Genel Müdür gerekli açıklamalarda bulunduktan sonra Komitece hazırlanan raporun bütün üyelere gönderilerek mütalâalarının alınmasına karar verildi.

Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in arşivini Kuruma bağışlaması memnurluk ve teşekkürle karşılandı.

Daha sonra söz alan Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Kitaplık Komisyonu yetkilerinin artırılmasını, bunun için bir yönetmelik hazırlanmasını istedi. Bu öneri üzerine yapılan müzakereler sonunda Kitaplık Komisyonunun yetki ve görevleri hakkında hazırlıyacağı bir yönetmeliğin gelecek Genel Kurula getirilmesi karara bağlandı.

Prof. Dr. Halil Demircioğlu kazılarımızın önemini ve alınan sonuçların memnurluk verici olduğunu belirterek tebrik ve teşekkürlerini sunduğunu söyledi.

Raporlar üzerinde başka söz alan olmadığından Başkan raporları oya koydu. Oybirliği ile kabul edilerek Yönetim Kurulları 1965 işlemlerinden dolayı akladılar.

Başkan Genel Kurula katılan üyelere tercüman olacağını belirterek : “Yüksek heyetiniz adına Yönetim Kurulu’na teşekkür ederim. Rapor büyük çalışmaları ve Yönetim Kurulu’nun başarılarını ortaya koyan bir belgedir. Kendilerine, Genel Müdürümüze şükranlarımızı sunarız” dedi.

Gündemin 6 ncı maddesi gereğince; 1966 bütçe tasarısını incelemek üzere Prof. Dr. Halil Demircioğlu, Bayan Fakihe Öymen ve Prof. Dr. Hâmit Sadi Selen bütçe komisyonuna seçildiler.

Gündemin 7 inci maddesine göre gizli oyla Yönetim Kurulu seçimi yapıldı. Oya 25 üye katıldı. Oyların ayırımı sonunda Yönetim Kurulu’na aldıkları oy sırasıyla Prof. Dr. Âfet İnan, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Ord. Prof. Dr. Sedat Alp, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, Prof. Dr. Tahsin Özgüç, Ord. Prof. Enver Ziya Karal ve Prof. Dr. Cemal Tukin, Yedek üyeliklere de Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal, Prof. Dr. Şinasi Altundağ ve Prof. Dr. Afif Erzen seçildiler.

Denetleme Kuruluna Dr. Hâmit Koşay, Bayan Fakihe Öymen ve Prof. Dr. Hâmit Sadi Selen,

Hâsiyet Divanına Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Ord. Prof. Hâmit Ongunsu, Bay Tahsin Öz, Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver.

Basimevi Yönetim Kuruluna Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Prof. Dr. Tahsin Özgüç ve Prof. Abdülkadir İnan,

Kitaplık Komisyonuna Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Dr. Hâmit Koşay ve Prof. Dr. Adnan Erzi seçildiler.

Başkan öğleden sonra saat 15,30’da toplanılmak üzere oturuma son verdi.

Genel Kurul 30 Nisan 1966 Cumartesi günü öğleden sonra saat 15,30’da Ord. Prof. Enver Ziya Karal’ın başkanlığında ikinci oturumunu yaptı.

Başkan 1966 bütçesi hakkında komisyon raporunun okunacağını söyledi. Komisyon raporuyla 1966 bütçesinin gelir ve giderleri madde madde okundu ve Kurumun 1966 bütçesi 3.240.250 lira gelir ve 3.239.451 lira gider olarak oybirliğiyle kabul edildi.

Daha sonra Yönetim Kurulu ve Kolların önerileri müzakere edilerek şunlara karar verildi :

1 — Kurumun eski fotoğrafçısı rahmetli Dursun Cankut’un Kuruma olan 800 lira borcunun silinmesine.

2 — Sinan eserlerinin rölövelerini hazırlamış olan rahmetli Yüksek Mimar Ali Saim Ülgen’in avans borcu olan 1400 liranın son verdiği rölövelerin fiyat farkı kabul edilerek mahsubunun yapılmasına.

3 — VII. Türk Tarih Kongresinin 1967 yılı sonbaharında Ankara’da toplanmasına.

4 — Kurumun yeni binasında, binanın üslubuna uygun mobilya yapılacağından halen kullanılmakta olan eşyadan bir kısmının Türk Devrim Enstitüsüne, bir kısmının Alacahöyük ilkokuluna ve kazı heyetlerine verilmesine.

5 — Kurumumuzun üye bulunduğu Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kurumuyla münasebetlerimizi düzenlemek ve memleketimizdeki Balkan Araştırmalarını geliştirmek amacıyla seçilen 6 kişilik komisyonun birkaç üye ile takviyesi ve Balkan Araştırmaları için Kurumumuzda bir merkez kurulması hakkındaki Yönetim Kurulu teklifi kabul edilerek Komisyona Prof. Dr. Halil Demircioğlu, Prof.

Dr. Afif Erzen ve Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ın da katılmasına, teşkilât için Yönetim Kuruluna yetki verilmesine.

6 — Atatürk'le ilgili yayınları düzenlemek ve yayın kararlarını vermek üzere kurulan komiteye Ord. Prof. Enver Ziya Karal ile Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal'ında katılmasına.

7 — 21-27 Ağustos 1966 tarihleri arasında Prag'da toplanacak olan Milletlerarası VII. Prehistorik ve Protohistorik Bilimler Kongresine Kurumumuz adına üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün katılmasına.

8 — İtalya hükümetinin dâvetlisi olarak İtalya'ya giderek Roma, Floransa ve Napoli'de incelemeler yapacak olan üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın yol masrafinin Kurumca ödenmesine.

9 — 26 Ağustos-1 Eylül 1966 tarihleri arasında Sofya'da toplanacak olan Milletlerarası I. Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Kongresine Kurum adına üyelerimizden Dr. Hâmit Koşay, Prof. Dr. Halil Demircioğlu, Ord. Prof. Ömer Lütfi Barkan, Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal ve Prof. Dr. Halil İnalçık'ın katılmasına.

10 — 10-15 Ekim 1966 tarihleri arasında Fransa'nın Renne şehrinde toplanacak olan "Mukayeseli Müesseseler Tarihi Kongresi"ne Kurum adına üyelerimizden Prof. Tayyib Gökbilgin'in katılmasına.

11 — Bu yıl yapacakları ilmi araştırmalar için üyelerimizden Prof. Dr. Şinasi Altundağ, Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver ve Ord. Prof. Enver Ziya Karal'a 1500 zer lira yardım yapılmasına.

12 — Yeni Arşiv Kanunu tasarısının Yönetim Kurulunca incelenerek gerekirse üyelerin fikirlerinin alınması ve hattâ Genel Kurul'un toplantıya çağırılabilmesi için Yönetim Kurulu'na yetki verilmesine.

13 — Seçim Yönetmeliğinin tekrar gözden geçirilmesi için Yönetim Kurulu'na yetki verilmesine.

TÜRK TARİH KURUMU YÖNETİM KURULU'NUN 1965 ÇALIŞMA YILI RAPORU

Genel Kurul'un Sayın Üyeleri,
Yönetim Kurulu'nuzun 1965 Çalışma yılı raporunu yüksek katınıza sunuyoruz :

BÜTÇE DURUMU

Kurumumuzun 1965 yılı gelir ve giderleri aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir :

A. GELİRLER

Bölüm	Gelirin çeşidi	Bütçeye konan		Sağlanan	
		Lira	K.	Lira	K.
I	Kurum Artırımından	850.000	—	1.070.000	—
II	Hükümet yardımı	200.000	—	180.000	—
III	Atatürk tesisi geliri	1.800.000	—	1.804.693,40	
IV	Üye aidatı	300	—	280	—
V	Yayın gelirleri	120.000	—	153.051,75	
VI	Basımevi geliri	400.000	—	405.936,83	
VII	Türlü gelirler	93.000	—	46.794,66	
TOPLAM		3.463.300	—	3.660.756,64	

B. GİDERLER

Bölüm	Giderlerin çeşidi	Bütçeye Konan	Harcanan
		Lira K.	Lira Kr.
I	Görevli giderleri	588.250 —	536.869,43
II	İdari giderler	40.000 —	36.900,70
III	Bilimsel giderler	675.000 —	643.607,62
IV	Yatırımlar ve yatırımlarla ilgili giderler	1.986.000 —	2.286.147,92
V	Yayın zararları	170.001 —	164.625,27
TOPLAM		3.459.251 —	3.668.150,94

Bu tablolarda görüldüğü üzere, Kurumumuzun 1965 gelirlerinde bütçeye oranla bir fazlalık görülmekte ise de, bu fazlalık gerçek gelirlerde bir artıştan ileri gelmeyip giderlerimizi karşılamak için İş Bankası hisse senetlerimiz mukabilinde Vakıflar Bankasından aldığımız kısa vadeli borcun Kurum arttırımı bölümüne gelir kaydedilmesinden başka bir şey değildir.

Bu yılki giderlerimiz ise bütçeye konmuş olandan 208.899 lira 94 kuruş fazladır. Bu fazlalığın tümü bina inşaatına harcanmıştır. Gider bütçemizin öteki bölümlerindeki harcamalarımız bütçeye konmuş olandan azdır.

YAYIN İŞLERİ

Bu yıl içinde şu eserlerin basımı bitmiş ve yayımlanmıştır :

1. FEVZİYE ABDULLAH TANSEL : *Ziya Gökalp Külliyyatı II, Limni ve Malta Mektupları*.
2. GEORGE E. BEAN : *Side Kitabeleri* (Türkçe ve İngilizce).
3. TAHSİN ÖZGÜÇ : *Altıntepe'de Urartu Mimarlık Eserleri ve Duvar Resimleri* (Türkçe ve İngilizce).
4. M. ÇIĞ ve H. KIZILYAY : *Yeni Sumer Çağına Ait Nippur Hukuki ve İdari Belgeleri - I* (Türkçe ve Almanca).
5. TAHSİN ÖZ : *İstanbul Camileri II. cilt*.
6. *Edirne* (Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı).
7. REŞİD RAHMETİ ARAT : *Eski Türk Şiiri*.
8. İBRAHİM ARTUK : *Denizbacı Definesi*.
9. İSMAİL HAKKI UZUNÇARŞILI : *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*.
10. *Belgeler*, I. cilt 2. Sayı.
11. *Bellekten* sayı: 114 - 117.

Şu eserlerin basımı bitmek üzeredir :

1. SEMRA ÖGEL : *Anadolu Selçuklularında Taş Tezyinatı*.
2. MAZHAR MÜFİD KANSU : *Erzurum'dan ölümüne kadar Atatürk'le beraber*.

Bu yıl şu eserlerin basımına başlanmıştır :

1. SABAHAT ATLAN : *Side'nin V ve IV üncü asırda bastırıldığı gümüş sikkeler*.
2. FARUK SUMER : *Karakoyunlular*.
3. *Prof. Necati Lugal Armağan Kitabı*.
4. *Prof. Abdülkadir İnan'ın Bilimsel Yazıları*.

5. AYDIN SAYILI: *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda Matematik Astronomi ve Tıp.*
6. *Namık Kemal'in Mektupları.*
7. *Belgeler II.* cilt Sayı: 3 - 4.

Bunlardan başka şu eserin Kurum yayınları arasında basılmasına karar verilmiştir.

1. E. ROSENBAUM: *Batı Kilikya Sahil Şehirleri Hakkında bir Araştırma.* (İngilizce)

MİLLETLERARASI KONGRELER

29 Ağustos - 5 Eylül 1965 tarihleri arasında Viyana'da toplanan Milletlerarası XII. Tarihi İlimler Kongresi'ne 12 üyemizin katılması Genel Kurul'ca uygun görülmüş ise de, bunlardan üçü mazeretleri dolayısıyla gidememişler, diğer dokuz üyemizden biri yolluğunu İstanbul Üniversitesinden, sekizi de Kurumumuzdan almak suretiyle kongreye katılmışlardır.

Kongreye Türkiye Millî Komitesi adına — 1. Seksiyonun birinci maddesini teşkil eden "Acculturation" ile ilgili olarak — Ord. Prof. Enver Ziya Karal tarafından hazırlanan "Orient et Occident après l'Apparition de l'Islam" konulu bir rapor sunulmuştur. Üyelerimiz konuşmalar sırasında rapor hakkında aydınlatıcı bilgiler vermişler ve başka konularda da esaslî müdahaleler yapmışlardır.

KONFERANSLAR

Atatürk Yıllık Konferanslarımızdan IV. seriye bu yıl 13 konferansla ve 3 aralık cuma günü başlanmıştır. Her onbeş günde bir verilmekte olan bu konferanslar 10 haziran 1966 cuma günü sona ermiş bulunacaktır. Konferansların listesi aşağıda sunulmuştur :

3 ARALIK	1965 CUMA	Prof. Dr. Tahsin Özgüç: <i>Altın-tepe Keşiflerinin Işığında Urartu Sanatında Resim.</i>
17 ARALIK	1965 CUMA	Dr. E. Rosenbaum, F. S. A.: <i>Batı Kilikya Sahillerinde Roma Devri Şehirleri (Roman Cities on the Coast of Western Cilicia).</i>
7 OCAK	1966 CUMA	Prof. Nusret Hızır: <i>Mantiğın Tarihi Üzerine.</i>
21 OCAK	1966 CUMA	Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver: <i>Yazma Kitaplarımızda önemli Çiçek ve Bukeller.</i>
4 ŞUBAT	1966 CUMA	Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu: <i>Bitinya'da Prehistorya Araştırmaları.</i>
4 MART	1966 CUMA	Prof. Dr. Semavi Eyice: <i>Eski harita, Panorama ve fotoğraflarda İstanbul.</i>
18 MART	1966 CUMA	Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal: <i>Çandarlı ve İldır Kazıları.</i>
8 NİSAN	1966 CUMA	Prof. Dr. Füzûzan Kınal: <i>Gelidonia İngotları.</i>
15 NİSAN	1966 CUMA	Tahsin Öz: <i>Türk Topçuluğu ve Fatih Tophanesi.</i>
29 NİSAN	1966 CUMA	Ord. Prof. Enver Ziya Karal: <i>Osmanlı İmparatorluğunda ve Japonya'da Modernleşme Hareketlerinin Mukayesesi.</i>
13 MAYIS	1966 CUMA	Prof. Dr. Nimet Özgüç: <i>Acemhöyük Kazıları.</i>
26 MAYIS	1966 CUMA	Prof. Dr. Afif Erzen: <i>Van Bölgesinde Çavuştepe Kazısı.</i>

10 HAZİRAN 1966 CUMA Michael E. R. Gough, M. A. F. S. A. :
*Etrüsk halkı ve menşeleri (The Etruscan People and its
Origins).*

Bundan başka Kurumumuzda 18 mayıs 1965 salı günü New York Üniversitesi Arkeoloji Profesörü Kenan Erım "Afrodisias kazıları" hakkında, 12 kasım 1965 cuma günü Pakistanlı Arkeolog Şemseddin Ahmed "Doğu Pakistan İslâm Mimarisinin Anahatları" konusunda birer konferans vermişlerdir.

BAY RENÉ MASSİGLİ'NİN KİTABI İÇİN DÜZENLENEN KOLLOKİUM

Fransa Büyük Elçiliği'nin misafiri olarak Ankara'ya gelmiş bulunan Fransa'nın eski Ankara Büyük Elçisi ve Eski Dışişleri Bakanı René Massigli'nin yayımladığı "La Turquie devant la Guerre, Mission à Ankara 1939 - 1940" adlı eseri hakkında, kendi arzuları üzerine, 5 mayıs 1965 çarşamba günü Kurumumuzda bir Kollokiyum düzenlenmiştir.

Kollokiyumu Başkanımız Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu açmış, ilk sözü alan Sayın Yazar eserinin konusunu açıklayarak 1939 - 1940 yıllarındaki Türk - Fransız münasebetlerinden ve Hatay meselesinden bahsetmiştir.

M. Massigli'den sonra Sayın İsmet İnönü konuşmuş ve Türkiye politikasının 1918'den bu yana geniş bir izahını yaparak bâzı konuları açıklamış ve eseri hayranlıkla okuduğunu söylemiştir.

Kollokiyum hakkında geniş bilgi 115 sayılı Belleten'in Haberler bölümünde verilmiş ve ayrıca banda alınmıştır.

AYLIK TOPLANTILAR

Her ayın ilk pazartesi günleri yapılmakta olan aylık toplantılarımız, bu yıl da devam etmiş ve arkadaşlarımız çok önemli konuları aralarında konuşma fırsatını bulmuşlardır. Yapılan konuşmaların konuları şunlardır :

Ekim 1965'de Ord. Prof. Enver Ziya Karal: "Amerika'nın Büyük Sorunları".

Kasım 1965'de Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal: "Viyana'da Toplanan Milletlerarası Tarihî İlimler Kongresi".

Aralık 1965'de Prof. Halil İnalçık: "Güney Doğu Avrupa İncelemeleri Milletlerarası Kurumunun çalışmaları".

Ocak 1966'da Dr. Hâmit Koşay: "Amerika'da Smithsonian Enstitüsünün 200 üncü Kuruluş Yıldönümü Töreni".

Mart 1966'da Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal "Atatürk'ü Anlamak".

KURUM'DA 30 YILINI DOLDURAN ÜYELERİMİZE MADALYA VERİLDİ

Başka bilim kurumlarında olduğu gibi, Kurumumuzun da bâzı önemli yıldönümlerini törenlerle kutlamayı bir gelenek haline getirmesini uygun bulan Yönetim Kurulu'nuz Kurum'da 30 yılını dolduran üyelerimize törenle birer hâtıra madalyası verilmesini kararlaştırmış ve Basımevimizde hazırlanan bu madalyalar malûmunuz

olduğu üzere geçen Genel Kurul'da üyelerimize törenle verilmiştir. 1965 yılında madalya alan üyelerimiz kayıt sırasıyle şunlardır :

Prof. Dr. Âfet İnan, Reşit Saffet Atabinen (ailesine verilmiştir), Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Dr. Hâmit Koşay, Hasan Cemil Çambel, Ord. Prof. Dr. Fuat Köprülü, Ord. Prof. Hâmit Ongunsu, Ord. Prof. Hikmet Bayur, Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu.

Hâtrâ madalyalarını önümüzdeki yıllarda da sıraları geldikçe üyelerimize sunmak kararındayız.

MİLLETLERARASI GÜNEY - DOĞU AVRUPA ARAŞTIRMALARI KURUMU ÜYELİĞİ

1965 Genel Kurulumuzun verdiği karara uyularak Osmanlı Tarihi araştırmaları bakımından büyük önem taşıyan "Milletlerarası Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları" kurumuna Türkiye'yi temsil etmek üzere Kurumumuz aslî üye olmuştur. Kurumumuzun üye olma kararını 11 - 13 mayıs 1965'de Saraybosna'da yapılan Genel Kurul toplantısına üyelerimizden Prof. Dr. Halil İnalçık götürmüş ve karar Genel Kurulca alkışlarla karşılanmıştır. Kurum'un 23 - 30 ağustos 1966 tarihleri arasında Sofya'da yapacağı kongreye büyük bir ekiple katılmamız için Genel Kurulca seçilmiş olan komite gerekli hazırlıkları yapmaktadır. Kongreye sunulmak üzere Osmanlı Tarihi, Türkiye Cumhuriyeti Tairhi ve Türk Dili'nin Balkan dillerine yaptığı etki hakkında üç esas rapor hazırlanmıştır. Ayrıca kongreye memleketimizden otuzaya yakın bilim adamı çeşitli konularda hazırlayacakları bildirilerle katılmak suretiyle gereği gibi temsil edilmemiz sağlanacaktır.

KANUNİ SULTAN SÜLEYMAN'IN 400 ÜNCÜ ÖLÜM YILDÖNÜMÜ

Yönetim Kurulunuz büyük Türk Hükümdarı Kanunî Sultan Süleyman'ın 400 üncü ölüm yıldönümü dolayısıyla bilimsel yolda çalışmalar yapılmasını uygun bulmuş ve biri İstanbul'da, ötekisi Ankara'da olmak üzere Yeni Çağ Kolu üyelerinden kurulu birer komisyonu tasarılar hazırlamak üzere görevlendirmiştir. Komisyonların hazırladıkları raporlar Yönetim Kurulunda görüşülerek yapılacak çalışmalar bir ön plâna bağlanmıştır. Buna göre :

a) 1966 Eylülünün başında İstanbul'da Edebiyat Fakültesinde bir hafta sürecek bir Kanunî Semineri düzenlenecek ve Seminerde Kurum üleriyle üyeler dışındaki bilim adamları Kanunî devrini çeşitli yönlerden inceliyen bildiriler sunacaklardır.

b) Kanunî devri hakkında bir Armağan kitap yayınlanacak, bu kitapta bu devrin siyaset, askerlik, sanat, mimarî, bilim, hukuk, iktisat ve toplum sorunları, Batı ile olan ilişkiler ve karşılıklı etkiler tenkidî bir görüşle incelenecektir.

c) Anma töreni ve seminer dolayısıyla İstanbul'da çeşitli sergiler düzenlenecektir.

ç) Kanunî devri kaynaklarının yayınlanmasına başlanacak ve bu arada Hüner-nâme ile Apponyi'nin Kanunî'nin Avrupa seferleri için en önemli bibliyografik kaynak olan eserinin tıpkı basımları yapılacaktır.

d) PTT idaresi bu münasebetle dört pulluk bir Kanunî serisi çıkarmayı kabul etmiştir.

İLMÎ ARAŞTIRMALARA YARDIM

Bu yıl üyelerimizden bir çoğu Viyana Tarih İlimler Kongresine katılmış olduklarından ilmi araştırma yardımı istememişler, yalnız Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, Anadolu'da yaptığı araştırmaları için 894 lira 45 kuruş ilmi araştırma yardımı almıştır.

ATATÜRK ARŞİVİ

Atatürk ve devrine ait bir çok belgelerin çeşitli kurullarda, depolarda ve kişilerin ellerinde dağınık bir halde bulunması, Atatürk hakkında yapılacak araştırmaları güçleştirmekte idi. Yönetim Kurulunuz Atatürk'e ait kitapların, hâtıraların ve belgelerin bir "Atatürk Arşivi" kurularak bu arşivde toplanmasını Millî Eğitim Bakanlığından rica etmiş, Bakanlık bu ricamızı olumlu karşılıyarak Kurumumuzla işbirliği yapmak suretiyle Anıt Kabir'de böyle bir arşivin kurulması için teşebbüse geçmiş bulunmaktadır.

ORD. PROF. DR. SÜHEYL ÜNVER ARŞİVİ

Üyelerimizden Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver, uzun yıllardan beri büyük emek ve titizlikle meydana getirdiği arşivini, Tıp Tarihi kısmı dışında, Kurumumuza armağan etmeyi teklif etmiş ve bu teklif memnunlukla kabul edilerek arşivin İstanbul'da tasnifine başlanmıştır. Bu arşiv yeni binamızda ayrı bir köşede muhafaza edilecektir. Arkadaşımıza Kurumumuzun şükranlarını sunmayı bir ödev sayıyoruz.

KOL ÇALIŞMALARI

Kollar Yönetmelik gereğince toplantılarını yapmışlar, gerek Yönetim Kurulundan gönderilen, gerekse üyelerce önerilen konuları inceliyerek kararlara bağlamışlardır.

KURUM BİNASI

Kurum binasının yapımı program gereğince devam etmektedir. Isıtma, havalandırma, klima, elektrik tesisleri ve asansörler bitmiş, kitap deposunun çelik konstrüksiyonu yapılmış ve camlar takılmış tesviye betonları ve sıvaları tamamlanmıştır. Bu yıl badana ve boyalarla, mermer döşemeler, ahşap kısımlar, fayanslar ve mobilyalar yapılacak, Ekim 1966 sonunda yeni binamıza taşınmış bulunacağız. Bu yılın masrafları yaklaşık olarak 1.500.000 lira civarında olacaktır.

UNESCO TÜRKİYE MİLLÎ KOMİSYONUNDAKİ
ÇALIŞMALARIMIZ

Unesco Türkiye Millî Komisyonunda Kurumumuzu temsil etmekte olan Başkanımız Prof. Dr. Âfet İnan'ın 1965 yılı çalışmaları hakkında bize verdiği raporun özeti şudur :

Arkadaşımız Komisyonun Yozgat'ta düzenlediği kültür haftasında 20 Nisan 1965'de "Türk İnkılâpları" konusunda, Balıkesir ve Aydın Kültür haftasında II.

Haziran 1965'de Aydın'da "Yeni Tarih Anlayışı ve Medeniyet Tarihi" konusunda, Uşak - Kütahya kültür haftasında Şubat 1966'da "Kurtuluş Savaşı" konusunda birer konferans vermiştir. Arkadaşımız Komisyonun Haziran 1965 toplantısında yeniden iki yıl için Yönetim Kuruluna seçilmiştir.

KİTAPLIK

Kurumumuz kitaplığının 1965 çalışmalarını şöylece özetleyebiliriz :

Yıl içinde 156'sı satın alınmak, 1035'i armağan ve değiştirme yoluyla kitaplığımıza 1191 cilt kitap girmiş, bunların kayıtları ve fişleri tamamlanarak okuyucuların faydalanmalarına sunulmuştur.

Yine yıl içinde 241'i satın alınmak, 825'i armağan ve değiştirme yoluyla 1076 süreli yayın, 2307 günlük gazete gelmiştir. Ayrıca 2 mikrofilm ve bir yazma hâtıra satın alınmıştır.

Dış ülkelerdeki Üniversite, Akademi ve bilim kurumlarıyla yapmakta olduğumuz kitap değiştirme işi bu yıl da gelişme göstermiş ve bunların sayısı 215'e yükselmiştir.

Yeniden düzenlenmekte olan konu kataloğumuz üzerindeki çalışmalara bu yıl da devam edilmiştir. Amerikan kitaplıklarının çoğunda uygulanan metotla Alman kitaplıklarının çoğunlukla uyguladıkları metotun karışımından meydana gelen ve kitaplığımızın özelliği gözönünde bulundurularak düzenlenen bu yeni kataloğu kısa bir süre içinde bitirmeye çalışmaktayız.

Yıl içinde gazete, dergi ve kitap olmak üzere 340 eser ciltlenmiştir.

1965 yılı sonunda kitaplığımızdaki kitapların sayısı - süreli yayınlar, mikro-filmler, fotokopiler ve yazmalar dışında- 45.526'ya yükselmiştir.

KAZILAR

Bu yıl Eski Çağ Kolunun verdiği kararlara uyularak Trakya ve Marmara bölgesinde Tarih Öncesi araştırmaları yapıldığı gibi, Alcahöyük, Kültepe, Altintepe, Konya Karahöyüğü, Van, İslâhiye bölgeleriyle Side, Çandarlı ve Ildır'da kazılara ve Karatepe'de onarım işlerine devam edilmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı bu yıl da kazılarımıza para ve uzman vermek suretiyle yardım etmiştir. Millî Eğitim Bakanlığı'nın kazılarımıza karşı gösterdiği yakın ilgi ve yardımı burada şükranla anarız.

Bu yıl yapılan kazı ve araştırmalar hakkında kazı direktörlerinden aldığımız kısa raporları olduğu gibi sunuyoruz.

1 — Marmara ve Trakya Bölgesi Tarih öncesi Araştırmaları :

Türk Tarih Kurumu adına 1965 yaz mevsiminde Küçükçekmece Yarımburgaz mağarasındaki kazılara heyet başkanı Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu, Prof. Dr. Kılıç Kökten ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Necati Dolunay iştirak etmişlerdir. Mağara çalışmalarına bu yıl da Millî Eğitim Bakanlığı Müzeler Genel Müdürlüğü de katılmıştır. Mağaranın alt ve üst galerilerinde geçen yıl yapılan parselleme plânı içinde sistemli bir şekilde kazılar yapılmıştır. Zengin kalkeritlik malzeme ve üst galeride 11, 12, 28, 29, 44, 45 numaralı parseller incelenmiş ve 29 - 45 parsellerde mağaranın ana tabanına inilmiştir. Kesit bugünkü seviyeden itibaren 4.80 metreyi göstermiştir. Kesit kabataslak şöyledir: Gübre tabakası 0,30 Bizans

keramiği seviyesi 0,45 kalkolitik keramik seviyesi 2 metre, Paleolitik belgeler saklıyan sarımsıtrak, killi kum tabakası ve kaya taban. Kalkolitik yerleşme tabakasından bu yerleşme devresinde bezekli keramik ve cilâli balta yanında bol sayıda eldeğirmen taşları da çıkarılmıştır. Üst galerinin paleolitik seviyesinden aletlerle birlikte bir fosil mağara ayısı kemiği de elde edilmiştir. Mağaranın alt galerisinde 16, 31, 32, 33 numaralı parsellerde kazılar yapıldı. 16. parselde 3.70 metrede kaya tabana ulaşıldı. Alt galerideki araştırmalar da geçen yıldaki buluşlar niteliğinde oldu. Çoklukla mağara ayısına ait fosiller ve musteriye endüstri. Bu endüstri üst ve alt musteriye karakterini taşımaktadır. Önümüzdeki yıllarda her iki galerideki kazılara devam edilecektir.

1965 yaz mevsiminde Kansu tarafından ayrıca Bitinya'da da Prehistorik antropoloji ve yerleşme tarihi bakımından araştırmalar yapılmıştır. Bu suretle Tuzla'da Tuzla İlkokulu bahçesinde ve yakındaki Kale kapısı mevkiindeki Bostanda sondajlar yapılmış yaklaşık olarak 100 metre kareyi kapladığı anlaşılan miyde kabuklu düz bir yerleşme yerinin kalkolitik keramik ve kültür eşyasını sakladığı tesbit edilmiştir. Elde edilen piyesler Pendik ve Fikirtepe belgeleri ile benzer karakterdedirler.

İzmit körfezi ile İznik gölü çevresinde ve Bursa dolaylarında aynı amaçla istikşafalarda bulunulmuştur. İznik gölünün kuzey çevresindeki bazı höyükler 1948 yılında Prof. Dr. Kılıç Kökten tarafından tesbit edilmişti. 1965 yılı istikşaflarımızda gölün kuzey ve güney çevresi ve Mekece yönünde gerçekten zengin prehistorik ve protohistorik yerleşme yerleri olan höyüklerin düzeylerinden (Tepecik, Öyücek, Mekece..) kalkolitik ve preklasik Lidya (erken Tunc İ. Ö. 1000) keramikleri, grafitili (muhtemelen geç kalkolitik) keramikler ve diğer kültür eşyası elde edilmiştir.

Gölün güney kıyısında da Sölöz köyü civarında da kalkolitik piyesler elde edilmiştir.

Bitinya istikşafaları Yalova, Gemlik ve Bursa dolaylarını da kapsamıştır. Bu araştırmalar etraflı bir şekilde Tarih Kurumu'nun 1965 - 1966 yıllık konferanslarında (IV. seri) "Bitinya'da Prehistorya Araştırmaları" konferansımıza da konu teşkil etmiştir.

ORD. PROF. DR. ŞEVKET AZİZ KANSU

2 — Alaca - Höyük Kazısı :

Alaca Höyük 1965 mevsimi kazısına Dr. H. Z. Koşay idaresinde, Arkeolog Ahmet Ünal, Desinatör Abdullah Çizgen, Muhasip Osman Tot, Mustahzır Süleyman Yalçın'ın iştirakiyle devam edilmiştir.

Çalışmalar, daha ziyade Eski Hitit katları ile büyük mâbet kuzeyine teşmil edilmiştir.

Höyüğün ziyaretçiler tarafından rahat ve anlaşılır tarzda gezilebilmesi için tanzim yapılmış, Çorum Bayındırlık Müdürlüğü yardımları ile gerekli yerlere levhalar konmuştur.

1966 yılında münferit kazı alanlarının birleştirilmesi ve Höyük Kuzeyinde Frig katları ile bulunması muhtemel Hitit idare merkezinin açılması zaruridir.

Kamulaştırılan sahalarda da tel örgülerin uzatılması gerekmektedir. Alaca kazı heyeti, bir topografla takviye edilmek şartıyla Kuşsaray (Çorum) nekropolünde de kısa süreli bir sondaj yapabilir.

DR. H. KOŞAY

3 — *Karahöyük Kazısı* :

Türk Tarih Kurumu ile Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi ve Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yapılmakta olan Konya Karahöyük kazısına 1965 yılında da devam edilmiştir. Kazı 31.7.1965 tarihinde başlamış ve 26.9.1965 tarihinde sona ermiştir.

Başkanlığım altındaki kazı heyetine Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Hititoloji Asistanı Yaşar Coşkun ile aynı Fakülte öğrencilerinden Belkis Talu, Nafiz Aydın, müstahzır Osman Karakaya ve Müzeler Genel Müdürlüğünden fotoğrafçı Selâhattin Öztartan katılmışlardır.

1965 yılında Karahöyük'deki çalışmalar stratigrafik araştırmalara tahsis edilmiştir. Höyük dışında Kuzeyde 1964 yılında açtığımız bir deneme kuyusunda 11,75 metre derinlikte ana toprak tesbit edilmiştir. Höyükte C çukurunda 1964 yılında 17. kata kadar inilmişti. Bu yıl aynı çukurda dar bir sahada 10 kat daha kazılarak 27. kata kadar inilmiş ve 27. katın altında 1,5 metre kalınlığındaki bir mil tabakasından sonra 29. 10 merte derinlikte ana toprak bulunmuştur. 18 - 27. katlarda mimarî bakımından daha üstteki katlara nazaran herhangi bir değişiklik göze çarpmamaktadır. Truva'nın I. katının orta ve son safhalarında görülen ve Blegen'in "Erken Ege Seramiği" diye adlandırdığı seramik nevinin Karahöyük'te 12. - 17. katlarda bol miktarda bulunduğunu 1964 kazı yılına ait kısa ön raporumuzda bildirmiştik. Aynı seramik nevi daha derin tabakalarda da devam etmekte ve gittikçe azalarak 22. katta kesilmektedir. Yine daha ziyade Truva'nın I. tabakasından tanınan kurs biçiminde yassı ve üzerlerinde ensize olarak süsler gösteren ve 1964 yılında daha üst katlarda güzel örnekler vermiş olan kapak parçalarına 18. kattan itibaren derine inildikçe daha arkaik örnekler halinde rastlanmıştır. Evvelce bulunmuş olan sap kulplu örnekler ilâve olarak 22. katta bulunan çatı biçiminde kulplar gösteren iki kapak dikkate değer buluntulardır. Karahöyüğün en derin katlarının karakteristik malzemesini emzik kulplu ve ekserisi kırmızı renkte olan testicikler vermiştir. Bunlar arasında 25. katta bulunan ve deve tüyü renginde bir zemin üzerine kahverengi boyalı geometrik nakışlar gösteren bir testicik "Intermediate" diye vasıflandırılan boyalı kapların Anadolu'da çok eski bir geleneğe sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Derin tabakalarda sandık ve küp mezarlara da rastlanmıştır. Bunlardan 23. katta bulunan kerpiç duvarlı sandık mezar ile 24. katta bulunan iri ve monolit halindeki taş bloklarından yapılmış ve üzeri taşla örtülmüş sandık mezar bilhassa dikkati çekmektedir. Sonuncu mezarda hediye olarak çok küçük madeni pullardan ibaret bir kolyenin kalıntılarında başka kulplu emzikli kırmızı bir testicik ile siyah renkli bir testicik meydana çıkarılmıştır.

27. katta bulunan mezar küplerinden birinin fragmanları üzerinde yüz vazolarını hatırlatan bir örnek ile diğer bir mezar küpüne ait bir parça üzerinde kabartma halinde, stilize edilmiş karşılıklı iki dağ keçisi tasviri görünmektedir. Sonuncu eser benim bilgime göre antitetik hayvan tasvirleri konusunda Anadolu'dan bilinen en eski ve müstesna değerinde bir buluntudur. Orta bronz çağından itibaren mühürler üzerinde görülen bu gibi tasvirlerin ne kadar geriye gittiğini ve bu konuda Anadolu'nun oynadığı rolü göstermesi bakımından çok önemlidir.

Derin katlarda ayrıca siyah zemin üzerine ensize geometrik süsleri beyaz boya ile doldurulmuş seramik parçalarına da rastlanmıştır.

C çukurunda elde edilen buluntulardan Karahöyüğün en alt tabakalarının Truva I medeniyetinden biraz daha eski olduğunu öğrenmekle beraber Kalkolitik çağının burada temsil edilmemiş olduğunu anlıyoruz.

Şimdiye kadar yapılan stratigrafik araştırmalar, erken ve orta bronz çağlarında Konya bölgesinin bu en önemli merkezinin birbirini aralıksız takip eden kültür katlarına sahip olduğunu göstermekte ve diğer bir çok merkezlerden elde edilen buluntuların daha sıhhatli bir şekilde tarihlenmelerine ışık tutabileceği anlaşılmaktadır.

ORD. PROF. DR. SEDAT ALP

4 — 1965 Side Kazısı :

1965 yılı Side kazısı 1 Eylül'den 20 Ekim'e kadar devam etmiştir. Kazı heyeti Ord. Prof. Arif Müfid Mansel'in başkanlığında şu zevattan teşekkül etmiştir : Prof. Jale İnan (arkeolog), Prof. G. E. Bean (epigrafist), restoratör mimar Dr. A. Machatschek ve asistanı H. Fürst, Nevzat İlhan (mimar), Akif Dâi (desinatör), Aziz Albek (fotoğraf uzmanı) Somay Onurkan (uzman), Ülkü İzmirligil (uzman), İnciser Gürçay (uzman).

Yapılan işler: 1 — Bu mevsim esas çalışma (M) binasındaki "İmparator salonu"-nun restorasyonu üzerinde teksif edilmiş (bk. A. M. Mansel, *Bulleten* 22, 1958, 220 vd. d., res. 17 vd. d. Arif Müfid Mansel, *Die Ruinen von Side*, 1963, s. 109 vd. d.), geçen sene başlanmış olan mermer mimarî parçaların tasnifi ve terkibi işi sona erdirilmiş, Antalya Sular İdaresinin emrimize verdiği kuvvetli bir vinç sayesinde salonun uzun duvarının podium'u ve onun üzerinde duran sütun mimarisinin alt katını restore etmek mümkün olmuştur. Önümüzdeki yıl aynı elemanlar ve araçlar sağlanabilirdi takdirde ikinci kat sütun mimarisini kısmen restore etmek mümkün olacak, böylece bu salon Side'nin en dikkate değer yerlerinden birisi haline gelecektir.

2 — 1963 yılında yine restoratör mimar Dr. Machatschek'in nezareti altında restore edilmiş olan Vespasianus anıtının (bk. Arif Müfid Mansel *Bulleten* 28, 1964 s. 185 vd. d.) sağ kanat aedicula'sı, yeter mimarî parça bulunmamasından dolayı, restore edilememişti. Bu kerre, elimizdeki elemanlar ve araçlardan faydalanılarak, mezkûr aedicula'ya ait üçgen alınlık arka duvarın içine yerleştirilen demir konsollar üzerine oturtulmuş, bu suretle direkli caddeye bir fon teşkil ettiğinden ziyaretçilerin dikkatini çeken bu anıt hakkında daha açık bir fikir edinilmesi sağlanmıştır.

3 — Şehrin doğu nekropolünde, doğu mausoleum'unun ilerisinde tarla sahibi tarafından çok tahrip edilmiş bir mezar binası kazılmış, binanın çeşitli kompartümanlardan meydana gelen bodrumunun plânını elde etmek mümkün olmuştur. Binanın civarında bir kline üzerinde yatan biri erkek, diğeri kadın olmak üzere iki figürden ibaret bir lâhit kapağı, yatan erkeğe ait dikkate değer bir portre başı ve Attika tarzında bir lâhite ait oldukları anlaşılan ve üzerlerinde diyonizyak sahneler kapsayan (menad ve satirler, üzüm sepeti, panter ve saire) çeşitli parçalar bulunmuştur. Side Müzesine teslim edilen bu parçaların bir envanteri Müzeler G. Müdür-lüğüne gönderilmiştir.

4 — Side Müzesinin arka tarafında yer alan ve bir su yolu taşıdığı anlaşılan üzeri tonoz kemerli bir mekân tamir ettirilmiş, duvarlarına tahta raflar yapılmış eski depodaki eserlerin bir kısmı buraya nakledilerek yeniden tasnif ve tertip olunmuş, bunların ayrıca bir envanteri yapılmıştır. Bu çalışmalarda eski deponun önünde açıkta hiçbir eserin kalmamasına dikkat edilmiştir. Senelerden beri hiç tamir görmeyen, akıntıdan dolayı çatısı çürümeğe başlayan eski deponun bir an önce tamiri mübrem bir ihtiyaç haline gelmiş bulunmaktadır.

5 — Desinatör Akif Dâi batı mausoleum'u, geçen sene kazılan piskopos sarayı ve şehrin doğu kapısında bulunan silâh kabartmaları üzerinde çalışmış bunların desen ve rölelerini neşre hazır bir duruma getirmiştir.

ORD. PROF. ARIF MÜFTÜ MANSEL

5 — İslâhiye Bölgesi Araştırmaları ve Gedikli (Karahöyük) Kazısı :

Üyelerimizden Prof. Dr. U. Bahadır Alkım'ın yönetimi altında Handan Alkım (Başkan yardımcısı), Doç. Dr. Muhibbe Darga Asistan Dr. Refik Duru, Mühendis-Topograf Ferit Koper, Aziz Albek (uzman fotoğraf), Âkif Dâi (desinatör) Ali Dinçol ve Rasim Özgürel'den kurulu bir heyet tarafından Kurumumuz adına — Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün ve İstanbul Üniversitesinin iştirakiyle — yapılmakta olan İslâhiye bölgesi araştırmalarına 15 Temmuz - 18 Eylül 1965 tarihleri arasında devam edildi ve bu dönemde yalnız Gedikli (Karahöyük)'de çalışıldı.

Gedikli kazısı sonuçlarını iki ayrımda özetlemek mümkündür: doğu yamaçta ve güney-doğu etekte.

I. DOĞU YAMAÇTA : Bu yamacın iki kesiminde de bir önceki dönemde (1964) başlanılmış olan sondajlara devam edildi: basamaklı tranşede ve hemen onun bitişiğindeki derinliğine açılan çukurda.

1) Höyüğün kültürel sürekliliğini tanımlamak amacıyla girilen basamaklı tranşede (=A-Sondajı) geçen yıl onbir basamak bulunarak dört kültür katı tesbit edilmiş (Kat I=Demir Çağı, Kat II=M. Ö. II. binyılı yerleşmesi, Kat III=altı evreli [IIIa - IIIf] Eski Bronz çağı, Kat IV [?]=Geç Kalkolitik Çağ), 21 m. derinliğe kadar kazılmış ve fakat ana toprağa ulaşılammıştı. 1965 çalışmalarımızda basamaklı tranşede geçen sene kalınan yerden itibaren 4 m. daha derinleşilerek bu günkü su düzeyine (Hüyük tepesine göre 25. metrede) kadar inilmiş, su düzeyinden 1 m. daha aşağıda çalışılmış fakat ana toprağa henüz rastlanamamıştır.

21. metre ile 25. metre arasında her hangi bir mimarlık kalıntısı görülmemiş, buna karşılık yine portakal kırmızısı renginde yol yol perdahlı, itinalı ve oyuk çizik bezekli keramik parçaları meydana çıkarılmıştır. Bundan da, bölgesel bir kültürün malı olan bu tür keramiğin Eski Bronz Çağının başlarına veya Kalkolitik devrin sonuna kadar geleneksel bir şekilde Gedikli'de örnekler verdiği sonucu çıkmaktadır. Geçen yıl on birinci basamakta (IIIIf) bulunan mahalli imâl iki *Obeid* türü keramik parçası bu fikri doğrulamaktadır.

2) Basamaklı tranşenin kuzey bitişiğinde derinliğine geliştirilen sondaj (=A1 — Sondajı): 1964 döneminde basamaklı tranşeye paralel ve ondan daha geniş olarak (9 x 9 m.) açılmaya başlanılan ve IIIa - IIIb evreleri tesbit edilmiş olan

bu tranşedeki sondaja devam edildi. 1965 mevsiminde A1 — Sondajında birbiri üzerinde yukarıdan aşağıya doğru beş evrenin açıklanması mümkün oldu: IIIb2, IIIc, IIId, IIIe ve IIIf.

IIIb2: IIIb'nin ikinci bir evresidir; bir üstündeki IIIb'ye nazaran mimarlık bakımından pek az farklıdır, şöyle ki: Kuzey - güney doğrultusunda ilerliyen kalın duvar (= sür kalıntısı) her ikisinde de mevcut olup IIIb2'de bu duvara batı yönünden birer metre kalınlığında olan ve birbirinden 3 m. uzaklıkta bulunan iki duvar parçası yaslanmakta ve yaklaşık olarak 3 x 2 m. boyutunda bir oda teşkil etmektedir.

IIIb2'nin küçük buluntuları arasında, Gedikli Hüyükünün Eski Bronz Çağı'nın ve hâkim geleneksel keramik türü olan kırmızımtrak portakal renkli çanak - çömlek parçalarını, aynı keramik türünün âdeta "Khirbet-Kerak" nevini andıran çok itinalı örneklerini, siyah hamurlu günlük kaplarını, ince hamurlu paralel yivli bej renkteki fincanlarını, bazalt ezgi taşlarını ve bir kaç sileks bıçağını zikredebiliriz.

IIIc: IIIb2'den kısmî bir yangın ile ayrılmaktadır. Tranşenin ortası ile kesimi arasında 4 m. kalınlığında çakıltaş döşeli bir zemin ile tranşenin güney - batı köşesindeki iri taşlarla yapılmış bir temel bu evrenin mimarlık kalıntılarını teşkil etmektedir.

Keramik türünde bir değişikliğe rastlanılmamış ve mahkûk çizgi bezekli kırmızımtrak portakal renkli çanak - çömleğin güzel örneklerinin devam etmekte olduğu görülmüştür.

IIId: Üzerinde IIIc'nin karışık bir moloz tabakası vardır. Alanın batı kenarında yine kuzey - güney doğrultusunda ilerliyen bir duvar kalıntısı ve güney köşesinde de çakıl döşeli bir zemin meydana çıkarıldı ve bu zeminin üzerinde kerpiç duvar bakiyesi görüldü, bu tesviyeli zeminin, üzerinde yükselecek olan kerpiç duvar için hazırlanmış olduğu anlaşılmaktadır.

Bu evrede iki çeşit keramiğe rastlandı: süreklilik gösteren kırmızımtrak portakal renkli mahkûk çizik bezekli keramik ve mahallî imâl bir kaç *Obeid* türü parçası (yeşilimtrak gri zemin üzerine siyahımsı kahve rengi; açık kahve rengi üzerine koyu kahve rengi ve bej üzerine kirli kahve rengi boya band bezekli).

Çakmak taşından bir bıçak, bir taş topuz parçası, bir kemik bız, bazalt bir topuz, pişmiş topraktan bir ağırlık ve basit bir silindirik mühür de evrenin diğer küçük buluntuları arasındadır.

IIIe: IIId'den yine bir moloz tabakası ile ayrılmaktadır. Alanda kuzey-doğu güney-batı doğrultusunda ilerliyen ve irice taşlarla örülmüş olan bir temel duvarı kalıntısı (kalınlığı: 1.00 m.) ve bu temeli hem kuzey-doğu ve hem güney-batı kesiminde dik açı ile kesen daha ince bir taş temel bakiyesi (kalınlığı: 0.75 m.) meydana çıkarıldı. Kuzey köşede yarım biçimli bir toprak ocak, güney yönde daha büyük başka bir ocağın bir kısmı ve alanın güney-batı kısmında da çakıltaş döşeli kısmî bir döşeme bulundu; bu mimarlık belgeleri bu kesimde büyükçe bir odanın mevcudiyetini açıklamaktadır. Oda içinde üstleri irice taşlarla örtülü olduğu anlaşılan iki iskelet meydana çıkarıldı. Intramural olarak âdeta kucak kucağa gömülmüş olma hissini veren bu iki iskeletten birincisi (=Sk1) batı-doğu doğrultusunda sırtüstü yatmaktadır. İkinci iskelet (=Sk2), Sk 1'e bir dik açı teşkil etmekte güney-kuzey doğrultusunda sağ yanı üzerine yatmış vaziyettedir; gömü yerinde Sk 2'nin belden aşağı kısmı kemikleri görülemedi. Sk 1'in sol omuzu yanında

içinde bir fincan olan pişmiş topraktan yapılmış bej renkte bir kâse bulundu. Sk 2'nin başının altında da kırmızı hamurlu ve çok iyi perdahlı bir tabak ve karnı üzerinde ise parçalanmış bir çömlek ve çan ayaklı bir tabağın ayak kısmı meydana çıkarıldı.

IIIe evresine ait bu odanın içinde intramural bir gömüye rastlanılmış olması, Gedikli Hüyüğünün doğu eteğinde ise bir nekropolün mevcudiyeti kronolojik bir farka, başka bir deyimle bir devir değişikliğine işaret etmektedir. Stratigrafik verilere ve küçük buluntulara göre IIIe'nin Eski Bronz Çağı'nın başlarına ait olması pek muhtemeldir (yaklaşık olarak M. Ö. III. binyılın ilk çeyreği).

III f: Bu evrenin üzerinde IIIe'nin oldukça kalın bir moloz tabakası vardır. Traşenin doğu kesiminde ufak duvar kalıntıları (kalınlıkları: 0.75 - 80 m.) ve kapı açıklığı (1.75 m.) bulundu. Bu kapının, öteki duvarları harap olmuş olan yine büyükçe bir odaya ait olduğu anlaşılmaktadır; odanın, bastırılmış toprakla yapılmış döşemesi alanın orta ve batı kesimlerinde, ocağı ise kuzey yönünde bulundu.

Kırmızımsak portakal renkli geleneksel keramik türü III f evresinde de görülmektedir. Maamafih birkaç boyalı kap parçasının bulunmuş olduğunu da ayrıca zikredelim. Oda içinde meydana çıkarılan kemik saplı ve ilginç profilli bir bronz hançer (Parça halinde) önemli buluntular arasındadır.

Zemini, Gedikli Hüyüğünün tepesine nazaran 19 m. derinlikte olan III f evresinin de Eski Bronz I'e maledileceği kanısındayız. Gelecek dönemde A1 - Sondajını ana toprağa kadar derinleştirebileceğimizi ummaktayız.

II. GÜNEY - DOĞU ETEKTE (= C-SONDAJI = NEKROPOL KESİMİ):

1964 döneminde üç çeşit gömü tarzı gösteren bir nekropol kesiminin meydana çıkarıldığı bu alandaki çalışmalara devam edildi ve alan hem doğu ve hem güney doğrultusunda genişletildi (Sondaj yerinin şimdiki boyutu: 12 × 33 m.) ve bu yıl üç nevi mezar tipine ait örnekler bulundu: basit toprağa gömü, *cist*-mezarlar ve kremasyon mezarları.

1) Basit toprağa gömü: Nekropolün kremasyon kesiminin üst düzeyinde bu türe ait iki iskelet açığa çıkarıldı. Bunların, geçen sene alanın güney yönünde bulunmuş olan aynı nevi mezarlarla çağdaş oldukları anlaşılmaktadır (M. Ö. II binyıl ortaları).

2) Oda mezarlar = *cist*-mezarlar: Geçen yıl bu tipten üç mezar açılmıştı (M₁, M₂, M₃). Bu dönemde bu gömü türünden iki örnek daha bulundu (=M₄, M₅).

a — M₄ = *Dromos*'lu mezar: C-Traşenin güney kesiminde 1964'de açılmış olan basit toprağa gömülerin rastlandığı alanın derinleştirilmesi suretiyle M₄'in 7.60 m. güneyinde bulundu. M₄'in girişi batıdadır, genişliği 0.80 - 1.00 m. uzunluğu ise 7 m. olan doromos'u batı-doğu doğrultusunda ilerlemekte olup yan duvarları kaba taşlarla örülmüştür; üzeri ise yan yana bitleştirilerek konan ve düzenli olmıyan büyük monolitlerle kapatılmış ve kireç taşından olan monolitlerin bitştirilmeleri sırasında hasıl olan ufak delikler küçük taşlarla kapatılmıştır. 7 m. uzunluğundaki bu yeraltı dromos'u yine bir yeraltı odacığına açılmaktadır (ortalama boyutu: 3 × 1.5 m.). Yüksekliği 1.50 m. kadar olan bu odacık içinde derinliğine kazı geli-

şince su çıkmaya başladı; su düzeyinden itibaren 0.80 m. inilmiş olmasına rağmen odacığın duvarlarının temel başlangıcı bulunmadı. Ancak kuzey duvarının ortasında yatay olarak yerleştirilmiş olan ve duvarın takviyesinde hizmeti dokunduğu anlaşılan ağaç bir kalas parçası kısmen çürümüş bir halde meydana çıkarıldı.

M₄'ün, Hüyüğün doğu yamacında olan girişi ile etek bitiminde olan odacığının arasındaki kot farkı 7 metredir; başka bir deyimle odacığa dik bir meyille inilmektedir. Âdeta megalitik bir inşa hissini veren bu taş yapının bir mezar olmasını muhtemel görmekteyiz. Odacığın içinde kaba keramik parçalarından ve kırmızımtrak portakal renkli Gedikli'nin Eski Bronz çağıının geleneksel keramik örneklerine ait bir kaç parçadan başka hiç bir buluntuya tesadüf edilemedi; bu husus ise M₄'ün çok eski devirlerde yağma edilmiş olması ihtimalini göstermektedir. M₄'ün, M₁, M₂, M₃ ile çağdaş olduğu anlaşılmaktadır.

Megalitik karakteriyle M₄'ün daha sonraki devre ait (yaklaşık olarak M.Ö. II. binyılı son çeyreği) Ankara yakınlarındaki Gâvurkale'deki dromos'lu Hitit mezarının inşa tarzını andırması dikkati çekicidir. Gelecek dönemde ihtiyat tedbirler alındıktan sonra su düzeyinin altında motorpomp kullanarak çalışıp M₄'ün ayrıntılı açıklamasını tamamlayacağımızı düşünmekteyiz.

b — M₅: C-Tranşesinin doğu sınırında M₁'in doğu yönünün 2 m. kadar kuzey-doğusunda dikdörtgen plânlı başka bir *cist-mezar* açıldı (M₅). Boyutu 2.10 × 1.60 m.'dir; yan duvarları ufak kaba taşlarla örülü olup üstü yine megalitik karakterde üç kalker monoliti ile örtülmüştür. Bu mezarın içinde kırmızımtrak portakal renkli zarif 15 tam kap, 2 taş balta bulundu; keramiğin bir kısmı bej hamurlu fincan ve şişe profilli toprak kaplardır. M₅'in batı kesiminde 5 kafatasının ve fazla miktarda gövde kemikleri parçalarının bulunmuş olması bu *cist-mezar*'ın belirli bir gömü türünü göstermeyip üst üste yığılma şeklindeki bir defni temsil etmekte olduğu fikrini telkin etmektedir.

c — Kutsal hayvan mezarı: M₁ ile M₅ arasındaki alanda ve C-Tranşesinin doğu sınırında bir hayvan mezarı açıldı (=KHM 2). Geçen sene de aynı kesimde yine bir hayvan mezarı (=KHM₁) bulunmuştu. Basit toprağa gömü tarzında olan KHM₂'de kutsal hayvanın başı batıya dönük olup gömülme sırasında hayvanın bedeni kıvrılmıştır. Gömü hediyesi olarak 4 bej fincan, hayvan iskeletinin yanına konulmuştur. Bu kutsal hayvanın oda mezarları ile ilgili olduğu anlaşıldığı için onların bölümünde tasvirini yapmış bulunmaktayız.

3) Kremasyon mezarları: Geçen yıl bu türden 43 mezar bulunmuştu. Bu dönemde 35 daha meydana çıkarılmış ve böylece kremasyon mezarlarının sayısı 78'i bulmuştur. Gedikli Hüyüğünün meyline uygun bir yayılma gösteren bu mezarların buluntu durumlarını ayrıntılı bir surette tesbit etmek amacıyla yedi muhtelif kesit profili alınmış ve bu sâyede mezar çömlerlerinin ve buluntularının nekropol alanı içindeki genişliğine ve derinliğine dağılımlarını plân üzerine nakletmek mümkün olmuştur.

1964'de bulunan kremasyon mezarlarının hemen hepsi siyah kaba hamurlu çömlerinin içinde idi. Bu seneklerinin bazılarının ise kırmızımtrak portakal renkli itinalı çömler içinde de meydana çıkarılmış olması ve hele — ölü yakma Sırasında kasden kırıldıkları anlaşılan — kapların bir çoğunun aynı renkte ve aynı türde mahkûk çizik bezekli olmaları özellikle ilgi çekicidir. Nekropol kesimindeki

oda-mezarlardan (= M₁, M₂, M₃) yine geçen sene bu türdeki çanak - çömlek türünden bol miktarda bulunmuş ve oda-mezarları M. Ö. XXV - XXIV. yüzyıla tarihlenmişti. Böylece, biraz daha derin seviyedeki kremasyon mezarlarında, oda-mezarlarındaki Keramiğin aynının görülüşü bir kısım Kremasyon mezarlarının daha eski bir tarihe aidiyetini ve binaenaleyh oda-mezarları ile çağdaş olabileceklerini mümkün kılmaktadır. Bundan da, kremasyon mezarlığının birkaç yüzyıl boyunca kullanılmış olduğu sonucu çıkmaktadır.

Kremasyon çömleri içinde çok miktarda dışı yivli bej renkli ufak fincanların, birer başlı bronz iğnenin ve kremasyon alanında da sayıları 10'a yaklaşan *depas amphikypellon* parçalarının meydana çıkarılmış olması hususuna da işaret edelim. *Depas amphikypellon*'ların Troya II'ye nazaran Gedikli'de daha eski bir devirde zuhur etmeleri, bunların batı menşeli olmaları hakkındaki teoriyi âdeta değiştirecek niteliktedir. Bu hususta daha kesin bir fikre sahip olabilmek için gelecek dönem kazılarımızın sonuçlarını beklememizin gerektiği kanısındayız.

Gedikli'nin kremasyon mezarlığının hiç olmazsa M.Ö. XXIV. - XX. yüzyıl arasında kullanılmış olması ve geleneksel keramik türünün 700 - 800 yıl boyunca kullanılagelmesi hem bu mevkiin ölü yakma âdeti bakımından kıdemini isbat etmekte ve hem — buradaki raporumuzun sınırları dışına taşıdığı için açıklama imkânını bulamadığımız — bazı önemli kültürel konuların açıklanabilmesi hususunda ip uçları vermektedir.

Gerek İslâhiye bölgesinde ve gerek Gedikli'de gelecek dönemlerde geliştireceğimiz araştırma ve kazıların henüz problematik olan müteaddit konuların aydınlanması için çeşitli belgeler vermekte devam edeceğini ummaktayız.

U. BAHADIR ALKIM

6 — Karatepe-Aslantaş çalışmaları (1966) :

Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Türk Tarih Kurumu ve İstanbul Üniversitesi tarafından yürütülen Karatepe çalışmalarına 1965'te Prof. Dr. Halet Çambel başkanlığındaki bir heyet tarafından Eylül, Ekim ve kısmen Aralık aylarında devam edilmiş, heyete desinatör Sara Atabay'dan gayri Y. Müh. Mim. Alpaslan Koyunlu, Y. Müh. Reha Güney ve Mimarlık Fakültesi öğrencisi Kristin Furtmüller katılmışlardır.

Karatepe - Aslantaş :

Açık hava müze sitesi ile ilgili tesislerin tamamlanması konusundaki çalışmalara devam edilmiş, bir taraftan ihzaratın bir taraftan inşaatın geliştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Kazı, arama, restorasyon ve yayınla ilgili çalışmalara devam edilmiş, elde edilen yeni ortostat ve yazıt parçalarının yerleri tesbit edilebilmiş, noksan kalan aslan ve bir kısım yazıtların tamamlanması işi geliştirilmiştir.

Hittit hiyeroglif ve Fenike metinlerinin tekst edisyonu çalışmaları ile ortostatların desen kataloğu büyük ölçekli resimlerinin yapılmasına devam edilmiştir. Kumkale :

Karatepe dolaylarındaki M.S. XII. inci yüzyıllara ait olduğu anlaşılan Kumkale'nin mimari rölevelleriyle desen ve fotoğrafları yapılmıştır.

PROF. DR. HALET ÇAMBEL

7 — *Çandarlı Kazıları :*

Çandarlı kazılarına 1965 yılında Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal'ın idaresinde devam edilmiş ve geri kalan teşhisi mümkün mezar yerleri de ele alınarak 1959'dan beri süren çalışmalara son verilmiştir.

Çandarlı Kazıları 6 yıl süresince eski Pitane şehrinin berzahında yer alan arkaik devir mezarlığında yapılmıştır. Mezarlarda hem gömme hem de yakma âdetleri tesbit edilmiştir. Ölüler küplere, lâhitlere veya âlelade çukurlara konuyordu. Mezarların büyük bir kısmının etrafı taşlarla yani bir nevi krepis ile çevrili olduğu tesbit edilmiştir. Bu itibarla Pitane mezarlarını "tümülüs" tipinin değişik bir şekli olarak kabul etmek mümkündür.

Mezarlara konulan hediyeler genellikle vazolardan ibaretti. Bununla beraber bâzı mezarların ön kısmında bir heykel bulunuyordu. Nitekim kazılara 1958'de köylülerin buldukları ve şimdi Bergama müzesinde saklı olan arkaik heykel vesilesi ile başlanmıştır. Fakat mezarların üstünü kaplayan toprağın kalınlığı 50 santimetreyi geçmediğinden mevcut heykel ve kabartmalar yer yüzünde görünür vaziyette kalmışlar ve bu sebeple çeşitli devirlerde halk tarafından alınarak malzeme şeklinde kullanılmışlardır. Bu yüzden kazılarda başkaca heykel bulunamamıştır.

Vazoların büyük bir kısmı Sakız adası mamulâtıdır. Şimdiye kadar bu çeşit vazolardan tam ve sağlam kap olarak 32 adet elde edilmiştir. İngilizlerin yıllardan beri Sakız adasında yaptıkları şehir kazılarında bir tek sağlam kap meydana çıkarmak mümkün olmamıştır. İon devrinin en cazip vazo nevelerinden biri olan Sakız kaplarının en güzel ve en zengin koleksiyonu böylece Türk müzelerinde yer almış bulunmaktadır.

Vazolar üzerinde Aslan, Sfenks, Siren, Keçi ve Horoz gibi hayvan resimleri bâzı ahvalde de zengin figürlü tasvirler bulunmaktadır. Bir vazunun üstünde askere giden bir muharibin ailesinden ayrılışı ile 7 süvariden ibaret bir sahne diğer bir vazoda da Troilos ve Achilleus'a ait mitolojik konu tasvir edilmiştir.

Çandarlı kazıları Orientalisant vazo nevinin çok güzel ve nadide örneklerinden 60'ı geçen sağlam kap vermiştir. Bunlar arasında Yerli Anadolu tipindeki enteresan kaplar önemli yer almaktadırlar.

Hemen her mezarda Korinth ve Attika nevi kaplar ele geçirilmiştir. Bu suretle hem orientalisant vazoların tarihlenmeleri sağlanmış hem de attik ve korinth vazolarının kendi aralarında karşılıklı olarak Kronolojik durumlarını kontrol etmek mümkün olmuştur. Attik vazoları arasında bulunan ve Heidelberg ressamı adı ile anılan vazolardan üç mühim kap meydana çıkarılmıştır.

Geçen yaz Çandarlı'ya gelen Alman televizyoncuları bu vazolar üzerinde ekibimizle birlikte yarım saatlik bir program tertiplemişlerdir.

Çandarlı kazılarının ilk çalışma yılına ait buluntuları Bergama müzesinde, 1960-64 yıllarının buluntuları İstanbul müzesinde, 1965-66 yıllarınki ise İzmir müzesinde teşhir edilmektedirler. Pitane şehri içinde köylü tarafından bulunan Hellenistik devre ait güzel renkli bir cam kap ile iki heykelcik Ege Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü'nün ilk koleksiyonunu teşkil etmektedir.

EKREM AKURGAL

8 — Erythrai (Ildır) Kazıları :

1964 yılında Çeşme yakınındaki Erythrai şehrinde Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü ile Türk Tarih Kurumu adına Ord. Prof. Dr. Ekrem Akurgal ve İzmir Müzesi Müdürü Hakkı Gültekin idaresinde başlanan çalışmalara 1966 yılında da devam edilmiştir.

İki mevsim birer aylık çalışma ile Akropol'ün en yüksek düzlüğünde kazılar yapılmış ve burada bir mâbede ait olduğu anlaşılan kalıntılar bulunmuştur. Çıkan eserler 670-545 tarihleri arasına girmektedir. Böylece şehrin Persler tarafından zapt edildiği anlaşılmaktadır. Buluntular arasında Sisam, Girit tarzı fildişi, taş ve pişmiş toprak heykelcikler ve zengin seramik çeşitleri elde edilmiştir. Bir vazo üzerinde bulunan küçük bir yazıttan anlaşıldığına göre Akropol'ün üstünde Pansias'ın bahsettiği Athena mâbedi yer almakta idi. Fakat diğer vazo yazıtcıklarının gösterdiğine göre Akropol'de bir de Apollon mâbedi bulunuyordu.

1966 yılı buluntuları arasında 640 tarihlerine giren ve Chigi ressamına ait çok güzel bir Olpe'nin yarından fazla parçaları ele geçmiştir. Bu buluntu klâsik arkeoloji âlemi için müstesna bir ehemmiyeti haizdir. Yine 1966 yılı çalışmaları sırasında baş eksik arkaik bir kadın heykeli gün ışığına çıkarılmıştır. 560 tarihlerine giren ve Sisam heykelciliği tesiri gösteren bu eser İon heykeltraşçılığının eşsiz örneklerinden biridir. Chigi vazosu ve arkaik kadın heykeli ile Erythrai kazıları çok büyük önem arz etmektedirler. Çalışmalara gelecek yıl devam edilecektir.

EKREM AKURGAL

9 — Kültepe Kazıları :

Kurumumuz ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülen Kültepe Kanış kazılarına üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün başkanlığında Prof. Dr. Nimet Özgüç, Prof. Dr. Kemal Balkan, Mimar Arkeolog Mahmut Akok, Asistan Dr. Kutlu Emre, Asistan Aykut Çınaroğlu, Fotoğraf Selâhattin Öztartan, mustahzır Abdullah Gök'den kurulu heyet tarafından devam olunmuştur. Bu sene de kazılara görgü ve bilgilerini arttırmak, kazı sanatını öğrenmek maksadiyle dört arkeoloji öğrencisinin iştiraki sağlanmıştır.

Kazılar Karum sahasında iki konu üstünde geliştirilmiştir :

a — Ib safhasında şehrin en kesif bir şekilde iskân edildiğini öğrendiğimiz merkezî kısmında, yani aa-ee/20-24 plân karelerinde bir mahalle bütün tesisleriyle ve çok iyi korunmuş durumda açığa çıkarılmış ve buluntuların tamamı yerinde bırakılmıştır. Küçük ve çok odalı evlerden müteşekkil olan bu mahallenin, bir arabanın geçebileceği genişlikte olan, taş döşeli sokaklara göre tertiplendiğini görüyoruz. Evleri yakılmış, eşyası yerinde kalmış, mezarların çoğu eski çağlarda, belki de Ia insanları tarafından soyulmuştur. Bu katta, onyedinci kazı mevsiminde dahi yeni kap tiplerine ve Kuzey Suriye'den ithal edilmiş sanat eserlerine raslandı. Modern hafriyatçılıkta, sanat eserlerinin yazılı vesikalarla beraber bulunmasına, yani, ilmi imkânların her bakımdan arttırılmasına çok dikkat edildiği bu zamanda, Ib katında çivi yazılı tabletlerin keşfedilmiş olması büyük önem taşımaktadır. Bu vesikalar ilk Anadolu tarihi bakımından ne kadar önemli ise, Kuzey Suriye ile tesisine çalışılan köprünün mânası yönünden de o kadar önemlidir. Yazılı vesikaları,

şehrin plânı, küçük eserlerin durumu, Ib katının, tahminin üstünde aşağılara kadar uzadığını ve Labarna devri ile aradaki boşluğun çok daraldığını gösteren ip-uçlarını ortaya koymuş bulunmaktadır. Bu şehirde atölyelerin bulunduğu semtte, pota ve madeni eşya kalıplarını yapmağa mahsus bir işlik meydana çıkarıldı. Bunların yardımıyla, henüz, asıllarını bulamadığımız eşyanın mühim bir kısmını öğrenmek mümkün oldu. Bu sene bu katta ve aşağı-yukarı her evde bir damga mühüre ve çok az miktarda da silindire raslandı.

b — Bu sene III. ve IV. yapı katları şehrin bu kısmında da yeniden kontrol edilmiş ve III. nin II. ye intikali; IV. nin ana toprak üstüne kuruluş şekli ve höyükle tesis edilen paralelliğin ölçüsü üstünde duruldu. Orta Anadolu'nun son yazısız devrini temsil eden bu iki katta, ilk Hitit devri seramiğinin yanında, bol miktarda boya ile nakışlı vazolara ve yabancı menşeli çanak-çömleğe raslandı.

Tepe'de Eski Tunç Çağı'nın muhtelif safhalarını temsil eden yapı katlarında ve Karum'un II. katıyla çağdaş büyük sarayda çalışıldı. Bu kazılar, mimarlık tarihi bakımından olduğu kadar, küçük eserler yönünden de çok verimli olmuştur. Kültepe, bugün de iki önemli müzenin, yani, Ankara ve Kayseri Arkeoloji Müzelerinin bu çağlara ait en güzel ve en bol eserlerine kaynaklık etme şansını muhafaza etmektedir.

10 — Altın-tepe Kazıları :

Kurumumuz ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülen Altın-tepe kazılarına üyelerimizden Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün başkanlığında Mimar Arkeolog Mahmut Akok, Arkeolog Önder Bilgi, Tekniker Cengiz Erol, Fotoğraf Selâhattin Öztartan'dan kurulu heyet tarafından devam olunmuştur. Bu seneki kazılarda Apadana'nın ön kısmına inşa olunan tâli odalarla, üç safhalı büyük şehir surunun iç-kale kısmı incelenmiş ve Urartu mimarlığına ait monümental kalıntılar gün ışığına çıkarılmıştır. Apadana'nın önündeki büyük avlu, mâbetle çağdaş daha eski binaların enkazı üstüne kurulmuştur. Bunlar, Apadana'nın altında çok önemli yapıların bulunduğunu veya bunların Apadana'nın inşası sırasında tahrip olduğunu göstermektedir. Önümüzdeki senelerde Apadana'yı yerinde bırakmak şartıyla, bu konu üstünde de çalışmalarımıza devam ederek, Altın-tepe'deki iki tabakalı Urartu şehrinin her iki şehrini de ayakta tutmaya ve o şekilde yayınlamaya çalışacağız.

Mâbedin kuzeydoğu yönünde, geç katın yapıları tarafından tahrip olunan mâbet depolarının varlığı tesbit olundu. Buradaki erzak küpleri, dört sene önce, kale deposunda bulduklarımızın aynı idi. Bu yeni keşifler, Altın-tepe mâbedinin de eski Ere-buni'de keşfolunan mâbed-sarayın tipine uyduğunu göstermektedir. Bugün Altın-tepe, mezarları, sarayı, mâbedi, depo binaları ve çeşitli kuşaklar halindeki surlarıyla, halkın ziyaretine açık, bir açık hava müzesi halindedir.

11 — Van bölgesi çavuştepe kazısı :

Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülen Van bölgesi kazısı 1965 yılında Temmuz başından Ağustos'un son haftasına kadar devam etmiştir.

Çavuştepe kazısı üyelerimizden Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında Prof. Dr. Emin Bilgiç, Doç. Dr. Adnan Pekman, Doç. Dr. Oktay Akşit, fotoğrafçı Ali Ma-

denli ve iki kız, üç erkek olmak üzere beş arkeoloji öğrencisinden kurulu heyet tarafından yürütülmüştür.

Çavuştepe'nin önemli bir kazı yeri olması gözönünde tutularak, 1965'de çalışmalarımız burada teksif edilmiş ve gerçekten de bu mevsim buluntu bakımından çok verimli olmuştur; 1965 kazı mevsiminde Çavuştepe'de başlıca dört yerde çalışılmıştır : 1) Uç kale yahut giriş kısmı, 2) Merdivenler sahası, 3) Tapınak, 4) Saray yahut sarnıçlı salonlar.

1 — *Uç kale*'de bu yıl kuzey-doğu'dan itibaren I ve II no. lu mekânlarda çalışıldı. I no. lu mekânda temizlik yapılmış, zemin meydana çıkarılmış ve duvarların ne şekilde temele indiğini ve satıhta görünen ana kaya meylinin durumunu anlamak maksadiyle dört sondaj yapılmış ve neticede meyilli kısımların düz satıh elde etmek için muhtelif seviyelerden itibaren kireçli, çakıllı bir dolgu ile doldurulduğu anlaşılmıştır. Odanın zemini pembemsi bir sıva ile sıvanmış intibasını vermekte olup orta kısmı muhtelif boyuttaki sal taşlarla kaplanmıştır. Birinci mekânla ikinci mekân arasındaki duvar kerpiçtendir ve Urartu kerpiç duvarları için çok güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu mevsimde II. no. lu mekânda ele geçen buluntuların en önemlileri mavi, kırmızı, siyah ve beyaz renkli muhtelif bitki ve geometrik desenler gösteren fresklerden başka, yürür halde bir insan figürü ihtiva eden bir parçanın bulunmuş olmasıdır. Gösterdikleri motifler ve şekillerden dolayı fresk parçalarının bir kısmının duvarlara, diğerlerinin ise tavana ait olması ihtimal dahilindedir. Burada üzeri yuvarlak şekilli boyalı tezyinat gösteren bir metreden uzun bir kalas parçasının bulunması, tavanda da tezyinat bulunmuş olduğuna delâlet etse gerektir. Ayrıca burada en önemli buluntu olarak, zemin üzerinde ikisi iççe geçmiş, yanaklı iki bronz miğferle, yine geniş kısmı doğu istikametinde olan diğer bir miğferin bulunmuş olmasıdır. Miğferler maalesef çok paslanmış ve kırık olarak ele geçmiştir. Miğferlerden birinin üzerinde friz halinde arslan kabartmaları vardır. Bundan başka yine aynı mekânda doğu duvarı dibinde ve tam zeminde yazılı tarafı toprağa gelmek üzere, dört satırlık çivi yazılı büyük bir kitabe taşı bulunmuştur. Fresk parçalarına rastlanması, miğfer gibi nadir tesadüf edilen buluntuların ele geçmesi, burada itinalı ve ağır çalışmak zaruretini doğurmuştur. Gelecek sene bu mekânın araştırılması sonuçlandırılacaktır.

2 — *Merdivenler sahası* : Çavuştepe kalesinin güney-doğusundaki surlar önünde ve surlara bitişik büyük merdivenler sahasında iki yıldanberi çalışılmaktadır. Bu sene merdivenleri tamamiyle ortaya çıkarmak suretiyle mahiyetini açıklamak ve aynı zamanda kaleye giriş meselesini aydınlatmak gayesiyle kazının başından sonuna kadar burada devamlı ve itinalı çalışmalar yapıldı. Geçen sene sınırı çizilmiş olan 9 metre genişliğindeki bir sahada çalışıldı. Gerek eskiden sur duvarlarından dökülen kerpiç yıkıntıları ve gerekse önceki senelerin hafriyat molozlarından vücudunda gelen takriben iki metre kalınlığındaki toprağı kaldırmak icab etmiştir. Merdivenler sahası çok dik bir meyil göstermektedir. Üst kısımdaki platformda molozların altında ana kaya üzerinde çakıl, toprak, kireç ve topak halinde paslanmış demir parçalarından müteşkil bir blokağ meydana getirilmiştir. Buna Urartu devrinin bir nevi betonarmesi denilebilir. Moloz içinde iyi kalitede ve aynı zamanda kaba keramik parçalarına rastlanmıştır. Kaba keramiğin günlük ihtiyaçlarda kullanılan

kap-kaçağa ait olduğu anlaşılmaktadır. Yine molozlar içinde çeşitli hayvan kemiklerine tesadüf edilmiştir.

Tamamen açılan ve temizlenen merdivenler 9 metre genişlikte ve 30 metre boyunda bir sahayı kaplamaktadır ki, bu âbidevi bir manzara teşkil etmektedir. Basamakların işlenişi, sahanlıklar, muhtelif ölçülerdeki yükseklik, genişlik ve uzunluklar burada monotonluktan kurtulan bir açık merdiven sisteminin bahis mevzuu olduğunu göstermektedir. Sur duvarları ile irtibatı bulunması ve bazı basamakların fazla geniş ve yüksek olması, uzunlukların eşit olmaması bu âbidevi merdivenler manzumesine sadece merdiven adını vermenin de yerinde olmayacağını gösteriyor. Resmî törenlerde burasının kullanılmış olduğu düşünülebileceği gibi, surlarla irtibatı dolayısıyla, askerî maksatlara da hizmet ettiği, kalenin müdafaasında rol oynadığı hatıra gelebilir.

Temelini yerli kayanın teşkil ettiği bu merdiven sistemi ihtimaldir ki, yerli kayanın durumuna ve meyline uygun bir şekilde inşa edilmiş ve böylece yelpaze şeklinde bir görüntüye sahip olmuştur. Bununla beraber, çok meyilli yerli kayaya yerleştirilmiş olan bu merdivenlerin sağlam bir şekilde ele geçmiş bulunması ve basit malzeme ile yapılmış olmasına rağmen âbidevi bir manzara arz etmesi, Urartu mimarisinin bir başarısı olarak kabul edilmelidir. Yerli kayaya oyulmuş olan yuvalara merdivenin temel taşları tam mânasiyle intibak ettirilmiş ve taşın ağırlığı eşit şekilde dağıtılarak ana kayaya bindirilmiştir. İkinci sıra taşlar kuru veya balçıkla takviyeli olarak yer almış, aralıklar balçıkla doldurulmuş ve geniş sathlarda ufak taşlarla blokaj yapılmıştır. En üstte ince balçık tabakası üzerine kaplama düz taşlar yerleştirilmiştir.

Merdivenler dediğimiz basamaklı saha geniş şekilde açılmış olmakla beraber, kaleye giriş problemi henüz çözülmüş değildir. Gelecek sene doğuya doğru bu sahada çalışılacak ve yukarı kale ile aşağı kale arasındaki boyun kısmıyla irtibat kurulacaktır. Merdivenler sahasında önemli buluntu olarak iyi kalitede bir Urartu tabak parçası ele geçmiştir ki, bunun üzerinde oyuntu çizgilerle işlenmiş bir hayvan başı resmi vardır. Merdivenlerin tahribe uğramış bazı kısımları yerli kerpiç çamuruyla onarılmıştır.

3 — *Tapınak*: Bu yıl tapınağın ön kısmı geniş şekilde açılmış, batı duvarına bitişik bir mekân tamamen boşaltılmış ve kuzey duvarı önünde çalışılarak burada çok önemli buluntular ele geçirilmiştir. Batıdaki mekân kuzey-güney yönünde olup, kuzeyde bir eşik taşı ve kapı yeri meydana çıkarılmıştır. Duvarlar beyaz kireçle badana edilmiştir. Burada üstten bir metrelik derinlikte kemik bir iğne ve bir tane delikli boncuk bulundu. Zemine kadar kazıldığında, zeminin çakılla döşenmiş olduğu görülmüştür. Bu mekânın bu günkü seviyeden zemine kadar olan derinliği güneyde 2.30, kuzeyde ise 2.80 m. 'dir. Zemin kuzeyden güneye meyillidir. Kuzeydeki duvar önünde batıya giden dar bir koridor vardır. Tapınağın kuzey duvarı dışındaki sahada çalışılmaya başlanmış 2 metre derinlikte; 3 metre uzunluğunda birbirine paralel üç tane tahta kalas meydana çıkmıştır. Bunların yangın ve yıkılma neticesinde tavandan düşmüş olduğu anlaşılmaktadır. 2.10 m. derinlikte ele geçen başlıca buluntular şunlardır : Bol miktarda kemik ve kaba keramikten başka kırmızı renkte bir tabak, bir testicik, bir düğme şeklinde dokuma aracı, iki bronz ok ucudur. Aynı seviyede en önemli buluntu ise tapınak duvarından 1.75 m. ve mekânın doğu

duvarından 3 m. mesafede gri kilden çivi yazılı bir tablettir. Tabletten bir tarafı kırık-
tır ve küçük bir parçası da eksiktir. Aynı yerde ayrıca boynuzdan yapılmış 15 cm.
uzunluğunda üç delikli bir sap veya kült sembolü ile at koşumuna ait zil şeklinde
bronz levhalar ele geçti. 2.50 m. derinlikte ve aynı yerde bir parçası eksik ve kırık
ikinci bir çivi yazılı kil tablet bulundu. Böylece, bütün Urartu kazı sahalarında ilk
defa olarak, yalnız Çavuştepe tapınağında çivi yazılı kil tablet ele geçmiş oluyor.
Ancak bundan 70 yıl önce Toprakkale'de bir kırık tablet bulunmuştur. Bu itibarla
bu buluntu son derece önemlidir. Ayrıca bu seviyede ince kolları kesilmiş 15 cm.
uzunluğunda ve 4 cm. çapında geyik boynuzu, kırmızı renkte bir çanak, deve tüyü
renginde iki küçük, siyah renkte bir küpçük ve bazı kemik araçlar bulunmuştur.
Bundan başka, yine aynı seviyede makaraya benzer siyah taştan bir aletle, ucunda
altın kaplama bulunan bir bilezik parçası ve at koşumuna ait bronzdan kanca şek-
linde bir parça ele geçmiştir. 2.55 m. derinlikte ise koyu kahve renkli bir seramik
parçası üzerinde kulp olarak bir boğa başı bulunmuştur. Kuzeydeki kerpiç duvarın
dibinde 2.65 m. 'de biri koyu kırmızı renkte kulplu, yonca ağızlı, diğeri kahve renkli
yine yonca ağızlı ve kulplu 8 cm. yüksekliğinde iki testicik tam olarak ele geçmiştir.
Bu eksiksiz olarak ele geçen testicikler Urartu keramiğinin en güzel örneklerini teşkil
etmektedir. Kulplarından ve profillerinden madeni vazoların taklidi olarak yapılmış
oldukları görülen bu testiciklerin tapınakta dini maksatlarla kullanıldıkları
anlaşılıyor. 2.75 m. 'de tabaka halinde kül ve kömürlü toprak çıktı. Ağır bir yangın
geçirdiği anlaşılan bu tabaka içinde madeni eşya parçaları, Urartu keramiği par-
çaları ve bu arada bir çuvaldızla, makaraya benzer bir kemik araç bulunmuştur.
2.85 m. 'de koyu gri renkli 2 küpçük, üç tane kemikten yapılmış üç delikli bıçak
veya kama sapı çıkmıştır ki, bunlardan bir tanesinin uç kısmı işlenmiş, üslüplaştı-
rılmış kartal gagası şeklindedir. Kama sapının başının çift kartal şeklinde olduğu
anlaşılıyor; zira diğrer taraf kırıktır. Aynı seviyede delikli kemik eşya ve tapınak
duvarının dibinde 15 cm. çapında, pişmiş topraktan bir su borusu çıkmıştır. Bugün
künk denilen borunun bir tarafı diğrer boruya geçmesi için girintili ve bu yerin çapı
daha dardır. Bunun tapınağın yağmur borusuna ait bir parça olması pek muhtemel-
dir. 2.90 m. 'de siyah renkli, kaidesi şua motifli bir küpçükle, bronz bir fibula par-
çası bulundu. Bu seviyede aynı zamanda sağlam ve bozulmamış olarak bir çam koza-
lağı ile 10 cm. yüksekliğinde kulplu bir küpçük elde edildi. Ayrıca tapınak duvarına
4 m. mesafede paralel bir kerpiç duvar meydana çıkmıştır ki, bu duvarda iki kapı
yeri tesbit edilmiştir. Bundan başka yine burada boynuzdan yapılmış oval şeklinde
4 cm. yüksekliğinde kapaksız çok güzel bir kutu bulunmuştur (Yük. 3,7; en 4,7;
boy 8,7 cm.) çapındadır.

2.95 m. 'de ise 12 cm. yükseklikte siyah renkli ve omuz kısmının iki tarafında
meme şeklinde çıkıntılı (buckel) küp çıktı. Bu keramik gerek şekil ve gerekse yapılış
bakımından Urartu eserleri arasında nadir tesadüf edilen bir nevi gösteriyor. Ayrıca
aynı seviyede 15 cm. çapında siyah renkli bir de tabak bulunmuştur. Ancak, yine bu
seviyede Urartu kırmızısı dediğimiz, kırmızı renkte iyi kaliteden, seramikten çizme
şeklinde bir kap bulunmuştur. Çizmenin bağ yerleri paralel çizgilerle ve tabanın
dikişleri noktalarla belirtilmiştir. Çizmenin yüksekliği 18 cm. 'dir. Bu bir içki kabı
yahutta mâbede konulmuş bir adak eşyası olabilir. Çizme kırık olup tabanda bir
kısmı eksiktir. Aynı seviyede kırmızı renkte küp kapağı ve ayrıca boya olarak kul-

lanıldığı ihtimalini veren sarı renkte som bir taşla, vişne çürüğü renginde başka boya taşları ele geçmiştir. 3 m. 'de bir mızrak ucu, ortası delik bir kolye parçası, koyu vişne renginde piramidal şekilde tepesi delikli kırık taş bir mühür bulunmuştur. 3.10 m. 'de ise zemin elde edilmiştir.

Kitabe taşlarına gelince : Tapınağın batısında, köşeye 2.10 m. uzaklıkta ve 2.75 m. seviyede 37×17 cm. boyutunda yassı çivi yazılı bir kitabe taşı bulunmuştur. İki satırı yazılmış ve sekiz satırı boş bırakılmış durumdadır. Anlaşıldığına göre kitabenin önce satırları çizilmiş ve yazıya başlanarak bitirilememiştir. Âni bir felâketten dolayı kitabenin bitirilmesine imkân kalmadığı düşünülebilir. Mâbet sahasındaki ikinci kitabe ise mâbedin dışında, kuzey-batı köşesine 2 m. mesafede kerpiç duvarın dibinde ele geçen $36 \times 53 \times 7$ cm. boyutundaki çivi yazılı taş olup, üzerinde altı satır yazı bulunmaktadır. Üçüncü kitabe mâbedin ön cephesinin açılması sırasında ele geçmiştir. Bu kitabe mâbedin güney köşesine 6 m. mesafede bulunmuş olup 4 satırlık çivi yazısını ihtiva etmektedir. Dört tarafından kırık olarak ele geçen bu bazalt taşın kalınlığı 13 cm. olup 95 cm. derinlikten çıkmıştır. Böylece tapınak sahasından üç kitabe taşı elde edilmiş oluyor.

4 — *Saray yahut sarnıçlı salonlar* : Burada bu yıl esas itibariyle güney ve kuzeydeki büyük koridorlar, sarnıçlı büyük salonun doğu ve batısındaki mekânlarda çalışılmış; 2 ve 3 numaralı sarnıçlar temizlenmiş ve bir de sarnıçlı sahanın kuzeyinde bugünkü Hoşap yolunun geçtiği kalenin eteğiyle surlar arasında bulunan derin kaya yarıntısında sondaj yapılmıştır.

Güney koridorunun kazısına doğuya doğru devam edilerek 6.80 m. daha açılmış ve burada zeminden 40 cm. yükseklikte, kırık, içi tamamen toprak dolu uzunluğu 1.70 m. karın çapı 1.30 m. kalın cidarlı büyük bir pithos bulunmuştur. Kiremit renginde olan bu pithos üzerindeki dekorasyon ve şekli itibariyle tipik bir Urartu eseridir. Buna benzer Urartu pithos'larına Asur kabartmalarında rastlanmaktadır. Yangın neticesinde koridor içinde birikmiş olan kalın kül tabakası kaldırıldıktan sonra, koridorun ana kayanın düzeltilmesiyle meydana getirildiği görülmüştür. Şimdiye kadar açılmış olan güney koridorun uzunluğu 95.80 m. olup, kapı yerleri ve payelerle çok gösterişli bir manzara arz etmektedir. Koridorun batı ucu tamamen açılmıştır. Gelecek sene Doğuya doğru kazıya devam edilecek ve doğu ucunun da bulunmasına çalışılacaktır.

Kuzey koridor ise doğu yönünde tamamen açılmış ve ana kayada son bulunduğu görülmüştür. Koridorun sonunda duvara rastlanmamıştır. Ancak, kuzey koridorun doğusunda I no. lu odaya rastlayan kısımda ana kayaya oyulmuş bir kanal bulunmuştur. Kanalin üstü sal taşla örtülü olup I no. lu odanın kuzey duvarından içeriye girdikten sonra, doğuya kıvrılmakta ve kuzey duvarına paralel devam ederek, odanın doğu duvarından dışarı çıkmaktadır. Kanalin vasıl olduğu ve kalın moloz ve kül tabakasıyla dolu bulunan bu mekân kazılmıştır. Kül tabakası arasında tesadüf edilen önemli buluntular şunlardır : Sağlam vaziyette bir küçük testi, bir tane bronzdan, paslanmış, yılan başlı bilezik tam olarak ele geçmiştir. Bronz çivi ve bilezik parçaları, iki tane okside olmuş demir mızrak ucu, oniks taşından bir adet yassı, benekli ve üst kısmında delik bulunan kolye ünitesi, yine muhtemelen oniks taşından silindirik şekilde ucu delikli bir mühür bulunmuş olup, mühür kısmında bir kartal tasviri vardır. Bu mekân tamamen açıldığında I numaralı odanın taş duva-

rına bitişik vaziyette iki yanı ve alt kısmı kerpiçten bir ocak meydana çıktı. Ocağın yanları ve alt kısmı sıvalı olup, üstünde duvar içinde bir oyuk vardır. Ocağın etrafı is ve yangın izleri gösterdiği gibi, içinde bol miktarda kül ve kemik bulunmuştur. Çok iyi kalmış olan ocak bugünkü köy ocaklarına benzemektedir. Diğer taraftan, odanın içinde kanalın sonu elde edilmiş ve 1.04 m. çapında, odanın tabanını teşkil eden yerli kayaya oyulmuş daire şeklinde bir taş leğene bitişmiş olduğu görülmüştür. Ocağın yanında bugün köylerde test denilen sabit taş leğenin ve bunun kanala bitişik bulunması, burasının bir mutfak olacağı kanaatını vermiştir. Ocaklı oda doğuya doğru kazılmış ve bütün mekân meydana çıkarılmıştır. Bu mekânın içinde kuzey-güney yönünde uzunlukları ve genişlikleri 1.50 m. olan iki duvar bulunmuştur ki, bunlardan biri güney, diğeri kuzey koridor duvarlarına bitişmektedir ve aralarında bir açıklık vardır. Böylece birbirine geçilen iki oda olduğu anlaşılıyor. Ocaklı odada leğenin hemen yanında taş duvarlı bir sedir meydana çıkmıştır. İhtimaldir ki, mekânlar bir kapıyla birbirine bağlanan bir mutfak ile bir oturma odasıdır. Ayrıca, bu mekânda iki yuvarlak taş kaidenin bulunması ve güney koridorla irtibatla olduğu gibi bir taş merdivenin de yükselmesi burasının zemin katı olduğunu anlatıyor. Molozlar arasında küçük boyda açık deve tüyü renginde sivri dipli bir testicik, güzel Urartu seramiği nevinden bir küçük sürahi çift hazneli bir toprak kandil, kemikten silindirik şekilde dört delikli ve dokumacılığa ait bir araç, silindirik şekilde üzerinde paralel üç yiv bulunan taştan bir ağırşak ele geçmiştir. Bütün mekânın uzunluğu 8.30 ve genişliği 7.40 m. 'dir. Mekânın zeminini düzeltilmiş yerli kayadır.

Kuzey koridorun kuzey duvarının temelleri tam olarak bulunmuş ve ana duvarın kuzey tarafında, buna paralel ikinci bir duvar meydana çıkmıştır ki, bu yerli kayaya oturtulmuştur. Kuzey koridora, kuzeyden açılan kapıların duvar dışındaki başka mekânlarla bağlantısı olup olmadığını anlamak için 9 m. boyundaki bir tranje açıldı; burada molozlar arasında boynuzdan üç delikli bir bıçak sapı bulundu. Tranjeye devam edilerek beyaz zemin harcına tesadüf edilmiştir ki, güneydeki depoların zemininde bulunanlara benzemektedir. Gelecek sene buradaki araştırmalara devam edilecek ve kazı sahası genişletilecektir.

Sarnıçlı salonların güney yönünde, kalenin eteğinden yukarı doğru kuzey surlarına uzanan büyük bir kaya yarıntısı vardır ki, bunun duvarları panolar şeklinde düzeltilmiş bir manzara arz etmektedir. Bu kaya yarıntısının mahiyetini anlamak için surlarda nihayetlendiği ve dörtgen bir plân gösterdiği üst kısmında bir sondaj yapılmıştır. Bir metreye varan kazıdan sonra, içeriye doğru bir girinti teşkil ettiği görülmüş ve gayet muntazam kenarları olduğu anlaşılmıştır. Bugünkü durumda yönünün sarnıçlara doğru olması arada bir bağlantı bulunabileceği, bir yeraltı geçidi olarak kullanılmış olduğu ihtimalini vermektedir. Bu sondaj 4 m. derinliğe kadar devam ettirilmiş, fakat henüz tam bir fikir edinmek kabil olmamıştır. Gelecek sene daha başka teknik vasıtalarla sondaja devam edilecektir.

Sarnıçların bulunduğu büyük salonun batısında, doğudaki I numaralı odanın karşısında II nolu oda dediğimiz mekân bu yıl açılmıştır. Mekânın batı duvarının dış kısmında, zeminde ve duvara gömülü bir taş kurna veya çeşme II numaralı odanın içine geçmekte olup, iç tarafları oyuk taşlarla üstü kapatılmıştır. Çeşmenin II no. lu oda içindeki duvardan itibaren uzunluğu 50 cm. dir. II no. lu oda 13.70 m.

uzunluk ve 6.30 m. genişlikte bir mekândır. Odanın ortasında yaklaşık olarak 50 cm. yükseklikte sıkıştırılmış topraktan vücuda getirilmiş bir düz saha üstünde blok taşlarla döşeli sunağa benzer bir kalıntı meydana çıkmıştır. Dik dörtgen şeklinde olan bu kalıntı kareye yakın bir plân göstermektedir. I no. lu odanın esas taş zemini üzerinde de kalın bir toprak tabakasından sonra aynı şekilde fakat çok daha geniş bir taş kaplama vardır. 2 no. lu odada ayrıca bir çeşmenin bulunması buranın başka maksatlarla kullanıldığı ihtimalini veriyor. Mekânın I numaralı odada olduğu gibi esas zemini düzeltilmiş ana kayadır.

Freskler, taş, maden ve kemikten ilgi çekici eserler, güzel tüm seramik kablalar, miğferler, dört çivi yazılı kitabe taşı, iki çivi yazılı kil tablet ve mimari kalıntıların meydana çıkarılmasıyla bu seneki Çavuştepe kazıları çok verimli olmuştur.

Üç senedenberi uğraşmamız neticesinde, bu yıl Van valisi sayın Nazım Üner'in himmetiyle köy yolları dairesi tarafından Çavuştepe kalesine kuzey doğu rampası üzerinde her türlü vasıtanın çıkabileceği bir yol yapılmıştır.

PROF. DR. AFİF ERZEN

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ 1965 YILI ÇALIŞMA RAPORU

Basımevimizin bu yılki bütüt geliri geçen yıllara oranla en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu miktar geçen yıldan 274.728,68 lira fazla olarak 2.980.558,86 liradır. Bu artışa karşılık masraflarda da artışlar kaydedilmiştir. Aşağıdaki tablonun tetkikinde görüleceği gibi, amortismanda 29.093,07, personel giderlerinde 309.523,18, işletme giderlerinde de 173.657,20 lira artış olmuştur.

2 yıllık net kâr ve giderlerin mukayesesi

	1964	1965	Artan	Eksilen
Amortisman	262.849,31	291.942,38	29.093,07	—
Personel giderleri	1.311.349,02	1.620.872,20	309.523,18	—
İşletme giderleri	375.640,53	549.297,73	173.657,20	—
Kâr	579.909,76	518.446,55	—	61.463,21
1962 yılı mahsubu	176.081,56	—	—	176.081,56
	2.705.830,18	2.980.558,86	512.273,45	237.544,77

Yukarıdaki masraf kalemlerinin biraz daha detaylı mukayeselerini aşağıdaki çizelgelerde tetkik edebiliriz :

PERSONEL MASRAFLARI	1964	1965	Artan
Ücretler	1.143.144,84	1.416.345,15	273.200,31
Sosyal yardımlar	81.182,91	85.306,75	4.123,84
Sosyal Sigorta	87.021,27	119.220,30	32.199,03
	1.311.349,02	1.620.872,20	309.523,18
İŞLETME MASRAFLARI	1964	1965	Artan
Malzeme	184.792,31	203.516,46	18.724,15
Elektrik-su	30.956,19	33.437,74	2.481,55
Isıtma	29.274,55	39.279,40	10.004,85
Faiz	67.251,54	189.973,45	122.721,91
Sair	63.365,94	83.090,68	19.724,74
	375.640,53	549.297,73	173.657,20

Yukarıdaki çizelgelerin tetkikinde masraf artışlarının en dikkati çekenleri :

1 — *Ücretler* : Bu fasıldaki artış, içinde bulunduğumuz toplu sözleşme devresinin gerektirdiği zamlardan,

2 — *Sosyal Sigorta* : Değişen sosyal sigortalar kanunu gereğince fazlaşan işveren hissesinden ve matrahı teşkil eden ücretlerin artışından,

3 — *Faiz* : Yatırım kredimizin faizlerini teşkil eden bu kısım Türk Tarih Kurumunca tahakkuk ettirilmekte olup 1964 yılına ait faizlerin Basimevimize 1965 yılında intikal ettirilmesi dolayısıyledir.

Diğer fasıllardaki artışlar işletmemizin hacmi nazara alınırca gayet ufak telâkki edilebilirler.

Basimevimizin ödenmiş sermayesine oranla net kâr ortalaması — 16,4'dür ki bu oran Banka faiz haddi olan — 6,5'la mukayese edildiğinde — 9,9 bir fazlalık gösterir. Bu neticeyi memnunlukla karşılamaktayız.

Basimevimiz kapasitesine —geçen yılki raporumuzda bildirdiğimiz gibi— çift renkli ofset makinesi bu yıl ortalarında katılmış ve yıl sonuna kadar tecrübe çalışmaları yapılmıştır. 1966 yılının Nisan ayından itibaren tam kapasite ile çalıştırılması gayesiyle Almanya'dan bir usta getirilmesi için gerekli temaslarımız sonunda anlaşmaya varılmıştır.

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ YÖNETİM KURULU

Başkan	Üye	
PROF. DR. ŞİNASI ALTUNDAĞ	ORD. PROF. DR. AYDIN SAYILI	
Üye	Üye	Basimevi Müdürü
ABDÜLKADİR İNAN	ULUĞ İÇDEMİR	GÖKMEN İÇDEMİR

DENETLEME KURULU RAPORU

TÜRK TARİH KURUMU YÜKSEK GENEL KURULU'NA

Genel Kurulca bizlere verilen Denetleme görevini yapmak üzere 17.III.1966 Perşembe günü Kurum merkezinde toplanarak Türk Tarih Kurumu ile Basımevinin 1965 yılı gelir - giderleriyle, bilânçolarını defterler ve harcama belgeleri üzerinde inceledik. Bu incelemenin sonuçlarını aşağıda sunuyoruz :

I - Türk Tarih Kurumu

Türk Tarih Kurumu'nun 1964 yılı bilânçosunda yazılı kıymetler 1965 yılı başında ilgili hesaplara olduğu gibi alınmıştır. Harcamalar usulüne uygundur ve Yönetim Kurulu kararlarına dayanmaktadır.

Genel Kurulca 3.463.300 lira olarak kabul edilen gelir bütçesi giderleri karşılamak üzere Kurum artırımından 220.000 lira alınmak suretiyle 3.683.300 liraya çıkarılmış ve yıl sonunda bunun 3.660.756 lira 64 kuruşu sağlanmıştır.

Yine Genel Kurulca 3.459.251 lira olarak bağlanan gider bütçesi yıl içinde çeşitli bölümlerde yapılan aktarmalar ve eklemelerle 3.678.652 liraya çıkarılmış bunun 3.668.150 lira 94 kuruşu harcanmıştır. Fazla harcamalar yalnız IV. yatırımlar bölümünde olmuş, diğer bölümlerde artırımlar sağlanmıştır.

Bilânçonun incelenmesi sonunda borçlu hesapların telif ve tercüme avansları kısmında bâzi avansların yıllardan beri kapatılmadığı görülmüştür. Sayın yazarların eserlerini bir an önce bitirerek bu avanslarını kapatmaları için Yönetim Kurulu'nun çaba göstermesi yerinde olur kanısındayız.

II - Basımevi

1) Basımevinin 1964 yılı bilânçosunda yazılı kıymetler 1965 yılı başında ilgili hesaplara olduğu gibi alınmıştır. Yıl içindeki işlemlerin yönetmelik hükümlerine uygun olarak yürütüldüğü görülmüştür.

2) Basımevi'nin 1965 yılı bürüt geliri geçen yıldan 274.728,68 lira fazla olmak üzere 2.980.558,86 liraya ulaşmıştır. Bu gelirden idare ve işletme giderleriyle gerekli amortismanlar ve faizler düşüldüğü 518.446,55 liralık net bir kârın sağlandığı memnunlukla görülmektedir.

Gerek Kurum'un, gerekse Basımevi'nin kayıt ve defterleriyle harcama belgelerinin her yıl biraz daha tekemmül eden bir metotla tutulduğunu ve itina ile saklandığını, Basımevi'nin elektronik makine ile tutulan hesapları sayesinde durumunu günü gününe izlemenin mümkün olduğunu yine memnunlukla görmüş bulunuyoruz. Yüksek Kurulunuzun incelemesine sunulan bilânçolarla kâr ve zarar hesaplarının bu kayıt ve belgelere dayandığını arzeder, Kurum ve Basımevi Yönetim Kurullarının 1965 yılı hesaplarından aklanmasını yüksek onayınıza sunarız.

PROF. DR. HALİL DEMİRCİOĞLU
T. T. K. Üyesi

DR. HÂMİT KOŞAY
T. T. K. Üyesi

FAKİHE ÖYMEN
T. T. K. Üyesi

CAHİT SERTER
Türkiye İş Bankası
Genel Müdürlüğü
Muhasebe Müdür Muavini

T Ü R K T A R İ H K U R U M U ' N U N 1 9 6 5
B İ L Â N Ç O S U

A K T İ F

	<u>Lira Kr.</u>
KASA	83.082,04
BANKALAR	8.125,53
Merkez 3012	3.711,29
İş 5635	2.623,55
İş 40209	<u>1.790,69</u>
CARİ HESAP	1.806.046,72
KIYMETLER HESABI	7.488.788,99
Basımevi sermayesi	3.150.000,00
Telif, tercüme	201.982,26
Kütüphane	557.122,91
Bankalar hisse senetleri	25.111,55
Demirbaşlar	423.612,31
Foto malzeme anbarı	3.244,51
Baskı malzeme anbarı	93.514,45
Kitap anbarı	<u>3.034.201,00</u>
BORÇLU HESAPLAR	4.716.017,46
İlmî araştırma ve konferanslar	15.500,00
Telif, tercüme	35.659,43
Kongre ve sergiler	21.000,00
Kazılar	3.519,46
Basılmakta olanlar	104.343,55
Kitapçılar	17.458,88
Ciltleme masrafları	2.917,45
Kredili satışlar	852,60
Muhtelif borçlular	186.824,72
Kurum Memurları	15.915,00
Bina	<u>4.312.026,37</u>

Toplam

14.102.060,74

P A S İ F

	<u>Lira Kr.</u>
ALACAKLI HESAPLAR	
Kurum arttırımı	10.664.728,44
Kitap siparişleri	352,85
Muhtelif hesaplar	703.403,68
Gelir vergisi	23.626,82
Tasarruf bonusu	9.450,—
Dış kitapçılar	24.655,17
Mensuplar emeklilik tazminatı	140.646,88
Kur farkları	1.256,22
Belleten aboneleri	2.580,—
Bankalar	2.531.360,68
İş 82555	1.497.615,23
İş 20184	1.029.893,45
Vakıf. 10033	<u>3.852,00</u>

14.102.060,74

31. 12. 1965
Muhasebeci
U. Süsoy

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ
1 9 6 5 Y I L I B İ L Â N Ç O S U

A K T İ F

SABİT KIYMETLER	5.476.744,37
Bina	844.652,87
Demirbaş	4.632.091,50
İLK TESİS GİDERLERİ	195.004,25
Demirbaş Banka borcu faizi	195.004,25
BAĞLANMIŞ KIYMETLER	69.655,71
Depozitolar	3.704,79
Geçici Hesaplar	58.620,92
Tasarruf Bonoları	7.330,00
İŞLETME KIYMETLERİ	712.373,74
Ambarlar	712.373,74
KISA VADEDE PARAYA ÇEVİRİLEBİLEN KIYMET.	1.137.702,82
Senetler	10.612,50
Müşteriler	810.855,81
Borçlular	316.234,51
EMRE ÂMADE KIYMETLER	12.171,20
Kasa	11.971,20
Bankalar	200,00

7.603.652,09

P A S İ F

SERMAYE	3.150.000,00
İHTİYATLAR ve FONLAR	1.493.739,41
Yetiştirme Fonu	9.913,12
Birikmiş Amortis.	1.483.826,30
UZUN VADELİ BORÇLAR	1.630.498,02
T. T. Kurumu	1.630.498,02
KISA VADELİ BORÇLAR	810.968,11
Müşteri avansları	265.172,90
Alacaklılar	337.238,11
Kanunî Kesintiler	50.936,57
Emanetler	9.668,24
Senetler	90.000,00
Geçici Aracı Hesaplar	57.952,28

1965 YILI KÂRI

518.446,51

7.603.652,09

Muhasebeci
EROL ÜSTÜN'AR

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ
1965 YILI KÂR ve ZARAR TABLOSU

GİDERLER

AMORTİSMANLAR	291.942,38
PERSONEL GİDERLERİ	1.620.872,20
Ücretler	1.094.942,98
Muvakkat İşçi Ücret.	39.449,30
Fazla Mesailer	126.437,54
Tazminatlar	19.322,80
İkramiyeler	136.185,53
Sosyal Yardımlar	85.306,75
Sos. Sig. İşveren His.	119.220,30

İŞLETME GİDERLERİ 549.297,73

Işık	6.581,48
Kuvvet	21.492,06
Su	5.364,20
Isıtma	39.279,40
Sigorta	16.418,69
Faizler	189.973,45
Malzeme	203.516,46
Tamir-Revizyon	14.901,94
Diğer İşletme Gider.	51.770,05

KÂR 518.446,55

2.980.558,86

GELİRLER

KİTAP İŞLERİ GELİRLERİ	1.065.352,79
1965 Yılı İçindeki Tahakkuklar	642.557,45
1965 Yılı Sonu Env. Tahakkuklar	422.795,34

TAKVİM İŞLERİ GELİR.	976.299,77
FORMÜLER İŞLE. GELİR.	283.660,85
KÜÇÜK İŞ GELİRLERİ	76.160,45

1965 Yılı İçindeki Tahakkuklar	73.683,24
1965 Yılı Sonu Env. Tahakkuklar	2.477,21

KLİŞE GELİRLERİ	341.108,99
DÖKÜM GELİRLERİ	15.528,01
CİLT GELİRLERİ	154.500,96
PLÂSTİK GELİRLERİ	9.746,15
BIÇAK BİLEME GELİRLERİ	9.497,50
SAİR GELİRLER	48.703,39

2.980.558,86

Muhasebeci
EROL ÜSTÜN'AR

Propriétaire : LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE
Directeur responsable : ULUĞ İĞDEMİR

TABLE DES MATIÈRES

Articles, Études :	<u>Page</u>
MANSEL, ORD. PROF. ARIF MÜFİD : Bas-reliefs d'Armes se trouvant à la Porte orientale de la Cité de Side (en turc.- avec 45 fig.)	351
ÖNEY, GÖNÜL : La Mosquée Hacı Kılıç à Kayseri (en turc.- avec 23 fig.) .	377
ŞABANOVICH, DR. HAŞİM (trad. : EREN, İSMAIL) : Documents turcs des Archives d'Etat de Dubrovnik (en turc)	391
KURAT, AKDES NİMET : La Diplomatie turque, et deux ouvrages écrits en polonais sur les documents turcs se trouvant aux Archives Centrales de Pologne (en turc)	439
ATEŞ, AHMED : Une mise au point (en turc)	459
KAFESOĞLU, PROF. DR. İBRAHİM : Vue d'Ensemble sur les problèmes de l'Histoire Seldjoukide (en turc)	467
Informations :	
Réunions de l'Assemblée générale de la Société d'Histoire Turque en 1966 .	481

Sur la couverture : Génie ailé.- Fresque d'Altıntepe. Seconde moitié du 7e siècle avant J. - Ch.

BELLETEN

PÉRIODIQUE TRIMESTRIEL

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

Tome: XXX

No : 119

Juillet 1966

ANKARA — IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ D'HISTOIRE TURQUE

1 9 6 6